

A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI
49. SZÁM

KOCZOGH ÁKOS
DEBRECEN VONZÁSÁBAN

DEBRECEN, 1989

A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI
SZERKESZTI: GAZDA LÁSZLÓ
49. SZÁM

KOCZOGH ÁKOS
DEBRECEN VONZÁSÁBAN
Tanulmányok, esszék, kritikák

DEBRECEN, 1989

Válogatta, szerkesztette
és a bevezetőt írta
TÓTH ENDRE

Lektorálta:
TÓTH BÉLA

HU ISSN 0438-4121

BEVEZETŐ

„Az élet túlságosan rövid ahhoz, hogy szépségeit megismerhessük, de arra elég, hogy saját élményeinket megosszuk másokkal.”

(Koczogh Ákos, 1981. december)

I. Életrajz – távirati stílusban

Koczogh Ákos 1915. december 2-án született Budapesten. Apja: K. András, a híres Toldy Reáliskola tudós tanára, a református ifjúsági mozgalmak ismert szervezője, s kollegája Németh Józsefnek, Németh László apjának.

Koczogh Ákos 1934-ben érettségizett a Toldy Reálban. Már diákkorában feltűnt íráskészségével, ifjúsági lapokban megjelent munkáival. Elnöke volt az iskola önképzőkörének. A pesti egyetemen 1938-ban magyar–német szakos tanári diplomát szerzett. Még egyetemista korában tagja lett annak a kutatócsoportnak Kovács Imrével, Gunda Bélával, Hilscher Zoltánnal s másokkal együtt, mely *Elsüllyedt falu a Dunán túl (Kemse község élete)* címen megszerkesztette az első szakszerű faluszociográfiát. 1938-ban megjelent az expresszionizmusról szóló doktori disszertációja. 1938-tól 1946-ig tanársegéd a Pázmány Péter Tudományegyetemen, közben egy évig a müncheni egyetem magyar lektora.

1946 szeptemberében került Debrecenbe Karácsony Sándor és köre kezdeményezésére. Előbb a Gyakorló Gimnázium tanára, 1947-től pedig a Kossuth Lajos Tudományegyetemen oktat előbb magántanári, majd adjunktusi és docensi minőségben. 1957-ig vezetője a világirodalmi tanszéknek. Közben megírta egyetemi jegyzeként a világirodalom történetét.

Már 1950-ben, alakulásakor bekapcsolódott az Írószövetség helyi csoportjának a munkájába, melynek egy ideig titkára volt. 1951-ben Komjáthy Istvánnal megalapította az *Építünk* című periodikát, melyet Komjáthy Pestre távozása után egyedül szerkesztett – 1954-től *Alföld* címen. Széles körű érdeklődése, halhatlan munkabírása és ambíciója folytán aktív szerepet vállalt a város kulturális életének számos területén. Oktatott, szerkesztett, egyesületeket irányított, előadásokat tartott, tárlatokat vezetett, színikritikákat írt.

Az 1956-os, tragikus kimenetelű események forгатagába ő is belesodródott, bár nem játszott fontos szerepet. Mértéktartó gyászbeszédet mondott az áldozatok temetésén. Magánjelleű, bizalmas naplóját elkobozták, majd a helyi napilapban tendenciózus beállítású kommentárral közreadták. Allásából 1957 szeptemberében a minisztérium azonnali hatállyal elbocsátotta. Debrecenben nem volt további egzisztenciális lehetősége, sőt maradása sem. Nemsokára Pestre távozott családostul. Előbb a Református Egyház zsinati levéltárában, majd az Országos Ref. Múemléki Felügyelőségénél működött. 1963-tól az Iparművészeti Tanács titkára s egyúttal az Ipari Forma című design-szakfolyóirat szerkesztője lett.

Debrecennel való kapcsolata az elköltözés után sem szűnt meg. 1960-ban az ő szerkesztésében adták ki Medgyessy Ferenc önéletrajzát *Életemről, művészetéről* címen, 1962-ben ő írta az első önálló monográfiát a sokáig mellőzött Holló

Lászlóról. Ahol alkalmá és tere adódott: mindenütt szívesen vállalkozott debreceni írók, művészek népszerűsítésére. A hatvanas évektől kezdve gyors egymásutánban láttak napvilágot közleményei és önálló könyvei (pl. a Mai Magyar Iparművészet három monumentális kötete, az Expresszionizmus újabb három kiadása, a Modern művészet útjai és a Szép tárgyak dicsérete című népszerű művei, a Tevan Margitról, Szervátiusz Tiborról, Finta Lászlóról, Engelsz Józsefről szóló monográfiái stb.).

Szeretett utazni. Nemcsak a táj és a műalkotások változatos formája, hanem a népszokás, a társadalom s abban az egyes ember állapota is érdekelte. Bejárta Európa legtöbb országát. Finnországról utazásai nyomán olyan átfogó könyvet írt, mely egyszerre mutatja meg az ősi népi kultúrát, a modern ipart és építészetet, a példás környezetvédelmet, a demokratikus és etikus társadalmat. Otthonosan érezte magát a kisebb s a magyaroktól lakott tágabb hazában. A műemlékek számbavétele során az ország legeldegottabb falvaiba is eljutott. Sok helységben nyitott meg képző- és iparművészeti tárlatokat.

Gazdag és nagyon sokrétű életművét csak egy teljességre törekvő bibliográfia tudná szerbe-szamba venni.

1986. november 29-én halt meg, néhány nappal szívkoszorúér műtétje után, családja és barátai számára megdöbbenő váratlansággal, számtalan újabb tervvel és elképzeléssel a szívében, készülő munkái és vállalt feladatai kellős közepén.

II. Némi baráti s lírai kitérő

Négy évtizednél hosszabb s mindvégig zavartalan barátságunk alatt többször voltunk együtt – hosszabb-rövidebb ideig – Debrecenben, Pesten és Szigligeten. Találkoztunk egymás otthonaiban és munkahelyén, közös barátainknál, irodalmi vitákon és összejöveteleken. Előbb „levelező” barátok voltunk. Ő akkoriban Münchenben tartózkodott, én szülővárosom levéltárában dolgoztam szellemi szükségmunkásként Mata Jánossal együtt. Közös lapoknak voltunk a külső munkatársai, ez hozott össze bennünket. Személyesen csak Debrecenbe költözése után ismerkedtünk össze a levéltárban, melyet akkor Lükő Gábor, a jeles néprajztudós vezetett, Lükő és társai – Koczogh, Domokos Sámuel, Komlósi Sándor, Kovács Ferenc – az időben szervezték a Magyar–Román Társaságot és szerkesztették a társaság lapját, a Keleti Kaput. Ezekben a munkákban én nem vettem részt, de Koczogh Ákos gyakran bejárt a levéltárba s olyankor meghánytuk-vetettük a világ, a város és a magunk dolgait. Ő nemskára a helybeli irodalmi szervezkedés irányítója lett, jómagam azonban 1948-tól a „hallgató írók” közé tartoztam. Nem publikáltam, nem jártam előadásokra, alig érintkeztem író társaimmal. Lassan tudomásul vették a hivatalok is, a barátok is, hogy nem számíthatnak rám, s nem kapacitáltak tovább. Egyedül Koczogh Ákos próbált találkozásaink során újból és újból bevonni az írócsoport és a folyóirat körébe. Végül is az ő akaratos unszolásának engedve, s figyelembe véve, hogy már megkezdődött „az olvadás időszaka”, 1954-ben mutatkoztam be újra – hétévi szünet után – verseimmel az általa szerkesztett lapban.

1957 után, amikor visszaköltözött Pestre, baráti kapcsolatunkat jó ideig ismét levelezés útján tartottuk fent.

Szigligeten, az Alkotóházban több ízben töltöttünk együtt két-három hetet. Néha egyeztettük beutalásunk időpontját, de legtöbbször véletlenül kerülünk közös turnusba. Mindig úgy öleltük meg egymást, mintha tegnap váltunk volna el. Folytattuk beszámolóinkat, ismertettük családi gondjainkat, félig kész vagy megvalósítandó terveinket. Minden érdekelt, ami velem, barátaimkkal s ami Debrecenben történt. Sokszor végigyalogoltuk Szigliget hangulatos utcáit, elidőztünk a kikötőnél, a strandon, a Rókarántói kápolnánál. Néhanyszor meglátogattuk barátainkat: Badacsonyban Tatay Sándort, a népszerű regényíró, Keszthelyen Cséby Gézát, a Művelődési Központ agilis vezetőjét, Zalaegerszegen Németh Jánost, a kitűnő keramikusművészt.

Utolsó együttlétünk Szigligeten 1986. szeptember 23-án kezdődött s három hétig tartott. Ákossal vele volt a felesége, Kata asszony. Ebédelői asztaltársunk Takáts Gyula, szintén régi barátunk, a Kaposváron élő költő és múzeumi igazgató volt, akit Becehegyen lévő házában is felkerestünk. A második hét végén Kata asszonynak vissza kellett térnie Pestre. Elutazásakor ezzel az évődő aggodalommal hagyott magunkra bennünket: – „Fiúk, vigyázzatok egymásra! Ne igyatok sokat, ne járjatok a lányok után, gondoljatok megviselt szívetekre!” Megígértük.

A három hét leteltével, október 13-án együtt indultunk vissza az ő kocsiján a Balaton északi partján, kellemes, napos időben. Az egész utat végigbeszélgettük, leginkább a betegségünkről. Én azon év májusában szerencsésen átesem a szívkoszorúér műtéten. Őt nagyon érdekelte az operáció lefolyása, s töviről hegyire elmondatta velem minden részletét. Csak később derült ki, miért volt annyira kíváncsi. Ő akkoriban a gyomrát fájlalta, s úgy érezte (vagy képzelte?), valamilyen daganat van a gyomrában. Rosszullétei már előbb is jelentkeztek, melyeket azonban orvosai – sajnos – tévesen diagnosztizáltak.

Majd életútjáról beszélt:

– Tudod, Pesten csak megszülettem. Bár régóta ott élek, igazában sose volt az otthonom. Apám Újfehértóra való, Kata Nagykőrösre. Magam is vidéki ember maradtam. Szigligetet szeretem leginkább, ott lenne jó leélni hátralévő éveimet. Igazi kulturális munkaterületem Debrecen volt. Az az évtized, amit a falai között töltöttem, legtartalmasabb időszakom volt.

– Életemben tanítani és szerkeszteni szerettem a legjobban! – mondta nosztalgikusan, felidézve a debreceni középiskolákban, az egyetemen és a szerkesztésben végzett munkája epizódjait.

– Az fáj leginkább, hogy Debrecen el kellett hagynom... Kiebrudaltak a kultúrától teljesen idegen, sőt a tudást és a műveltséget gyűlölő figurák...

Azzal vigasztaltam: ne törődjön a régi sérelmeivel, ne rágódjon az elmúltakon. Hiszen 1957 óta rengeteg művészeti, művelődéstörténeti és más témájú munkája jelent meg, sok folyóirat közli a tanulmányait; személyét és működését egyre inkább elismerik...

Ellenvetésemre szkeptikusan legyintett:

– Minden más csak pótcselekvés volt... Valódi hivatásom az oktatás és a kultúraszervezés lett volna...

Nemsokára a Déli pályaudvarhoz értünk. Szokatlanul érzékenyen búcsúztunk el egymástól. Kikászálódtam a kocsijából. Ő hazament a Konkoly-Thege úti lakásukra, én pedig felszálltam a 12-es autóbuszra, hogy lányaimnál megaludva, pár nap múlva hazatérjek Debrecenbe.

Többé nem találkoztunk személyesen.

III. Eligazító jelen kötetünkhöz

Koczogh Ákos posztumusz tanulmánykötetét a Debrecennel foglalkozó, s jórészt az ott 1946 és 1957 között keletkezett írásai közül válogattuk. Legtöbbje megjelent egykori újságokban, folyóiratokban vagy elhangzott a Rádió műsoraiban. Néhány írást a szerző hagyatékából közlünk.

A szerkesztő, valamint a kiadás terheit magára vállaló Déri Múzeum vezetői előtt az a cél lebegett, hogy a kötet a lehető legárnyaltabb keresztmetszetét nyújtsa Koczogh Ákos munkássága azon részének, mely Debrecenről, az itt élő alkotókról és tudósokról szól avatott tudással s nem titkolt vonzalommal.

Egyúttal szerettük volna dokumentálni Koczogh érdeklődésének sokszínűségét, életművének sokoldalúságát. Megvolt benne az egyetemességre való hajlam és törekvés, ezért állott előtte eszményképül Németh László és Karácsony Sándor. Nem szerette az egysíkú, szűk látókörű egyéniségeket. Igyekezett a humán- és a természettudományok egymáshoz közelítésére, a köztük távongó szakadék áthidalására. Ezért foglalkozott rádió-előadásaiban írók és művészek mellett fizikusokkal, biológusokkal, pszichiáterekkel. Maga is örömmel merült el a növényvilág s a madarak életét feltáró stúdiumokba. Tehetségesen verselt, rajzolt, festett, sőt elsajátította a korongozás, a fémdomborítás művelését is.

Tanulmánykötetünk anyagát öt fejezetre osztottuk.

Az első rész személyes momentumokban bővelkedő vallomásokot tartalmaz a választott ősi városról, s annak a magyar művelődés történetében nemzeti fontosságú szerepet betöltő Kollégiumáról. Koczogh Ákos, aki „jöttment” volt Debrecenben, itt töltött évtizede alatt vérbeli lokálpatriótává vált, s kényszerű távozása után is perelt a város igazáért s a debreceni írók, művészek elismertetéséért.

A második fejezet tanulmányai, bírálati Debrecen és az irodalom viszonyát tárgyalják. Ez a kapcsolat először a reformáció, majd a felvilágosodás, végül a huszadik század első felében nyilatkozott meg korszakos jelentőségű alkotók műveiben. Erről a szerepről mondta *Bán Imre* professzor, hogy a magyar irodalomnak legalább a harmada bizonyos szálakkal Debrecenhez kötődik. Koczogh Ákos itt közreadott munkái, melyek Fazekas Mihálytól és Oláh Gábertól a ma élőkig ívelnek, az előbbi állítást igazolják. Külön hangsúlyt kapott a szerzőhöz igen közel álló két nagy népi író, Veres Péter és Szabó Pál személyisége.

A művészetek és Debrecen címet viselő harmadik fejezet elsősorban a tájékhöz szorosabban kötődő, két eredeti karakterű képzőművész, Medgyessy Ferenc és Holló László munkásságát méltatja kompetens elemzőkészséggel és sok személyes epizóddal. Róluk önálló monográfiákban és több – nem itt közölt – tanulmányban is beszámolt. A fejezet élén a hetvenéves Kodály Zoltán jelentőségét és hatását értékelő esszéje áll, bizonyítva Koczogh Ákosnak a zene területén is elmélyült ismereteit.

A Színházi élet a városban című fejezetben nagyrészt a Csokonai Színház akkoriban országosan elismert társulatának Shakespeare-ciklusáról szóló bírálatok kaptak helyet. Az egyes előadásokat dramaturgiai felkészültséggel, érezhető ambícióval ismerteti Koczogh, aki a helyi napilap megbízásából rendszeresen tájékoztatta a közönséget. Szerette ezt a demokratikus műfajt. Úgy gon-

dolta, hogy a népszerű stílussal, a gyors reagálással segít megértetni az új s még kevésbé művelt rétegekkel a klasszikus drámai alkotásokat. Ám a „napi fogyasztásra” szánt cikkeit is gondos előtanulmányozás, s a próbák állandó látogatása után írta meg. Kritikáiban a rendezés felfogása és a produkció összehatása mellett az egyes szereplők alakításaira, sőt a díszlet- és a kosztümtervezés részleteire is kiterjedt a figyelme. Shakespeare mellett Molière, Beaumarchais, Gogoly, Ibsen és Verdi egy-egy művének ismertetését is beiktattuk válogatásunkba.

A kötet zárófejezetében Koczogh Ákos két rövidebb cikkét adjuk közre Debrecen múzeumairól. Az újabban létesített, régi hiányt pótló Irodalmi Múzeumot örömmel köszöntötte tömören szakszerű ismertetésében.

A Déri Múzeumot, melynek munkatársaihoz – Balogh Istvánhoz, Lükő Gáborhoz, Módy Györgyhez bensőséges barátság fűzte, „a város gyöngyszemének” s hazánk rangban és értékekben első vidéki közgyűjteményének titulálta. A város és annak kulturális intézményei iránti megbecsülését ennél találébban nem fejezhette volna ki.

TÓTH ENDRE

Koczog Ákos

ÖNÉLETRAJZ

1915-ben születtem Budapesten. Szülőföldemnek mégis Szabolcsot valom, Újfehértó tanyavilágát, majd Nagykőröst, feleségem környezetét, s Szigliget nyugtat meg, már negyedszázada. Hol hát az otthonom? És hová tartozom? Apám szegényparaszti félárva, apátlan-anyátlanul nő fel, anyai nagyapám asztalos. Gépesít, az első világháború tönkreteszi, fia viszi tovább a műhelyt, nélkülözve. Ebben a műhelyben ismerkedtem meg az asztalosmesterséggel; rokonaim jóvoltából Gorka Géza kerámiáival. Tízéves koromban rádiókat készítettem és olyan udvarban nőttem fel, ahol az első autókarrószeriármesterek egyike dolgozott. Kitanultam az asztalosmesterséget, beleláltam az autósakmába, könyvkötészetet tanultam. Magántanítványokat vállaltam, hogy ne szoruljak szüleim támogatására; minden érdekelt, rádió, piktúra, szobrászat. Én is rajzoltam, plakátversenyeken első díjakat nyertem. Éltem a teljes életet. Sportoltam, önképzőköri elnök voltam, a bölcsészkaron főkönyvtáros, tanársegéd, a haladó Négyesy-kör diákelnöke, a Márciusi Front tagja, a debreceni egyetemen magántanár, majd adjunktus, tanszékvezető docens. Szervezője, titkára a debreceni Írócsoporthnak, főszerkesztője hét évig az Alföldnek, mely előbb Építünk címmel jelent meg, majd tizenkét évig szerkesztettem az Ipari Művészetet, mint az Iparművészeti Tanács munkatársa. Tagja vagyok a Művészeti Alapnak, a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, a Magyar Írók Szövetségének, a Néprajzi Társaságnak és számos más egyesületnek.

Móricz Zsigmond lapjába, a Kelet Népébe Ezeremester magyarok címmel írtam cikket. Már doktori disszertációmban, az Expresszionizmusban (1938) az irodalom és más művészetek közös vonásai foglalkoztattak. Meggyőződéssem, hogy ma, a specializálódás korában is azok viszik előbbre az életet, akik a teljes egészre figyelnek. Foglalkoztam zenével, a magyar irodalommal s az első egyetemi jegyzetek a világirodalomról őrzik nevem. Írtam képzőművészeti könyveket (Medgyessy Ferenc, Holló László, Szervátiusz Tibor) s írtam átfogókat az Expresszionizmusról (öt kiadás) és a Modern művészet útjairól, összefogva az irodalmat, képzőművészetet, iparművészetet, építészetet, színházat és filmet. Jó két évtizede főképp az iparművészet és a műemlékvédelem foglalkoztat. Modern magyar fémművesség címmel először jelent meg tőlem könyv ötvöseinkről. A Mai Magyar Iparművészet c. három kötetem a kortárs iparművészetünk egyetlen alapvető összefoglalása; tanulmányoztam a belsőépítészetet is, a kerámia, porcelán, üveg, textil, a fémművesség után. Először foglalkoztam az autóbussz formatervezésével, s ez a kötet az ilyen jellegű esztétikai

szakirodalom elsője is. A „Szép tárgyak dicsérete” c. könyvem bevezet az ipari formatervezés művészetébe. Megtanultam korongozni, mázazni, tudom a fém-művesség elemi fogásait, rajzoló, festek. Nem akartam művész lenni sikeres grafikai kiállításom ellenére sem, s nem kívánok egyebet, csak hogy tolmácsa legyek művészeinknek, szószólója annak, hogy képzőművészet és iparművészet határai mára megszűntek. Szeretném, hogy az ember otthon érezze magát ebben a világban, hogy mindenki a maga helyére kerüljön, s ott teljesítse ki önmagát.

Bejártam Nyugat-Európát, kétszer voltam hosszabb tanulmányúton Finnországban, többször a Szovjetunióban, Észtországban, Grúziában, Üzbegisztánban, az Örmény Köztársaságban, az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában. Eddig mintegy húsz könyvem jelent meg, ötszáz tanulmányom, kritikám, több száz előadást és kiállítási megnyitót tartottam.

I. FEJEZET
A VÁROS IGÉZETÉBEN

DEBRECEN

Számomra minden volt Debrecen, nem tudok róla elfogulatlanul írni. Bárhogy mondjuk, ejtjük: Debrezum, Debrezin, Tébrésin, Débrésin vagy Debresün, török eredetében ez azt jelenti, hogy éljen, mozogjon: élt, mozgott, megmaradt török, német között, ennek is, annak is megadva adóját. Ne téveszszük össze, a megmaradás és az Ady-mondta: „maradandóság” nem ugyanazt jelenti. Amikor egyetemére hívtak, boldogan mentem, ottl-agyva a budapestit. Tudtam, hogy a város klímája nem egészséges. A hajdani lápok helyén ma is feldudorodik az aszfalt és kegyetlen a hortobágyi szél, toroknak, tüdőnek ártalmas. De a szellemi klímája igen jó volt a Nemzeti Kormány megalakulását követően. Úgy éreztem, örököse lehetek Csokonainak, a debreceni felvilágosodásnak, Hatvani professzornak, a legnagyobb felvilágosodott uralkodókkal mérhető Domokos főbíróinak, a környék jobbágy gyerekeit a Kollégiumba gyűjtő bölcsességnek, a tiszántúli iskolákat jól képzett mesterekkel ellátó rendszernek, és a városi polgárok ösztöndíjalapító nagylelkűségével együtt a magyar történelem egyik legszebb fejezetének.

De hívtott az őszi Vénkert égetett venyigéinek illata is, hívtak a Homokkert szegényes pöszméte bokrai, a Városi Levéltár szellemet érlelő tüze, a Déri Múzeum baráti légköre, hívtak a város tágas terei, a Piac utca, a Csapó utca, Hatvan utca, Simonyi óbester utcája, hívtott a nincstelenekből verbuvált s a Népi Kollégiumok történetében is útfélre szorított Bartók Béla kollégium, napjainkra jelessé vált történészek, írók mensvára a Hatvan utca elején, ablaktalan szobáival akkor s bükkforgácsnál aligha jobb főtt tésztaival. Hívtott az a Debrecen, amelyiket ma hiába keresek.

A festő, az atyai jó barát Holló László végtelenre nyíló kertjét bekerítették s a kerítésen túl olyan panelházak tornyosodnak, hogy özvegye sem igazodik el közöttük. Hol találom még otthon magam? A Déri Múzeum előtt, Medgyessy szobrai között bizonyosan. A Református Kollégium előtt is megpihenek. A Nagytemplom veszedelmesen repedezik, s bármily nagyszerű, hogy a középkori András-templom romjainak feltárt részei a Nagytemplom tövében hirdetik a régvolt tisztességet, nem ellensúlyozzák a rohanó autók dübörgését, bűzét, s a templom fala romlik tovább. A városra oly jellemző Bethlen és Darabos utca nagyobb részét lebontották és nincs már Vénkert, Tócsóskert, Libakert, de a Péterfián fogad Medgyessy Ferenc országosan szép múzeuma. Kár-

pótol-e azért, hogy a szülőházát a Bethlen utcán lebontották? Ha Moszkva megbír kellős közepén egy-egy öreg műemléki faházat, vajon mért lett volna terhére Debrecennek a Kölcsey-ház és Tóth Árpád lakhelye?

Az SZTK-t a Déri Múzeum környezetéhez nem illő álmodern kékes színű üveg toldalékkal csúfították el, a Kölcsey Művelődési Központ pazarló terei pedig fölöslegesen, szinte sejtetik, hogy baj van a belső akusztikával. Nemrég a tv meghívta a város illetékeseit s egy elszármazott író-t disputára. A főmérnök tartotta igazát, írónk rosszalta, s maradt minden úgy, amivé tették. Mire a bűnbánat bekövetkezett, hogy mégsem volt szükség a pusztításra, s hogy mégsem kellett volna tucatvárost építeni felfelé ott, ahol „száz mérföld a világ erre is, arra is”, vagyis szélében-hosszában is lehetett volna a Le Corbusier, Alvar Aalto által oly gyakran elmondott emberléptékű házakat építeni, akkorára felépült az új Debrecen.

Megmaradt a régi város varázsa, szelleme? Nem nosztalgiaíról van szó, nem visszavágyódásról. De nem különös, hogy a világot vonzó Debrecenből ma is és mégis az öreg Kollégiumot mutogatjuk botos diákjaival, a hagyományt oly csodálatosan tároló Déri Múzeumot, és arrább a Kossuth Egyetemet, a Klinikák pavilonjait –, bármennyire ellenkeznek is a mai kórházépítés tömörítő rendszerével? És ott ül Varga Imre remek Hatvani-szobra az egyetem előtt, ott virraszt Medgyessy Móricz-szobra a Déri téren, Tóth Árpád emléke a Nagyerdőn, a Kollégium falán bronzba öntött múltunk, és Bocskai szobra és az Izsó Miklós formálta Csokonai. És adja a városképet a harmonikusan klasszicista városháza, a debreceni szecesszió művészettörténeti ritkasága, a régi megyeháza, az egyházi bérpalota, az Aranybika szálló, a rendőrség palotája, az első Krematórium és a Svetits-bérház, a lakásépítés azóta sem felülmúlt példája.

Csak a venyige füstjével, a kis kertek virágainak, érett gyümölcsök illatával lett kevesebb Debrecen? Dohosabb, öreg családi házakat, mint ezekben a múltbeli kertekben, alig képzelhetünk el. De a panelek huzata, hideg ridegsége kárpótolja-e őket? Jobb-e a felemás Darabos utca, Csokonai utcája, épületmonstrumai tömege? A hajdani Piac utcán a szüntelenül rohanó tülekedés, mintha a pesti Rákóczi útnál is különbnek kellene lennie, s köszönni nem kell a boltban, mert Pesten se köszönnek.

Hová lett az emberközelség, ami Debrecenbe vonzott? Nincs négy évtizede, hogy tanítványaimmal együtt kubikoltuk a földet a reménybeli gyógyszergyárat alapozva, s ma a Biogal az ország egyik első intézménye. Milyen láz hajtott akkor, s hajtana-e napjainkban? Nem számonkérés ez, csak kérdés. A pályaudvartól az Alföldi Nyomdáig az újjá lett Debrecen tiszteletreméltó példáit sorolhatnánk, de hová lettek az összetartozás szálai, ezek a soha le nem írt, szabályokba, törvénybe nem foglalható vonzódások? Móricz Zsigmond még negyvenegyben Debrecenben csináltatta gubaszór takaróját. Egyik volt az övé, most is borítja leányfalusi ágát, másik lett az enyém. Negyvenöt éve szolgál hasznosan, szépségesen. Jelképesen mondom ezt, de arra gondolok, hogy a megtartó erő valahol még ott kell legyen Debrecenben, ha gubacsapók nincsenek is. Vannak tudós professzorai, írói, művészei, mesterségek művelői, van gyógyszergyára, ruhagyára, minden, ami a megmaradáshoz szükséges és a jövőre hivatott népe. „Őrzők a strázsán!”

(A MTI Külügyi Szolgálat megbízásából, 1963.)

A KOLLÉGIUM HÚVÖSÉBEN

Magyarország és a műemlékek? Divat volt egy időben, hogy legyintettek rá: elpusztította a török. Könnyű volt Bécsnek, mert feltartóztattuk a szultán hadait, könnyű volt Prágának, mert a csehek saját vödreikkel siettek oltani a tüzet. Bezzeg mi magunk gyújtottuk fel, amit a török meghagyott. Nem egészen így volt. Az elmúlt két évtizedben hatalmas, de megtérülő áldozattal feltártuk, megmentettük hazánk történelmi múltjának csodálatos értékeit. Nemcsak Sopron és Kőszeg, a római kori Szombathely, s a barokk Székesfehérvár, a gótikus budai Vár és a reneszánsz Visegrád épült fel előttünk kulturális központokká, nevelő és figyelmeztető látnivalóvá, de a távoli határmenti Nyírbátor és Csengersima nemkülönben, hogyha most éppen csak a Végekre emlékeztetünk. Szalonna, Vaja, Tákos, Pannonhalma, Egregy, Siklós, a pécsi Barbakán és felsorolhatatlan tömegben restaurált műemlékeink ma már zarándokhelyei a szellem emberének. A debreceni Kollégium is az. Nem kellett hozzá a török, súlyos tűzvész pusztította ezt a sövényfalú, zsindeyes, nádfedeles, zsúpos, udvaraiban szalmakazlas, szénakazlas, venyigés várost csak a tizenkilencedik században hétszer is, százával emésztve a házakat, tizedelve a malmokat, nem kímélve templomot és városházát.

1538-tól számítjuk a Kollégium történetét. De már 1564-ben tűz döntötte le, 1705-ben osztrák zsoldosok dúlták fel, s tudjuk mégis, hogy kik tanultak Krakkóban diákjai közül, kik Wittenbergában. Ismerjük törvénykönyvét, professzorainak nevét, tudjuk, hogy évszázadokon át a „szegények iskolájának” nevezték, mert évenként több száz jobbágy gyermek tanult falai között, olyan „fukar” debreceni gazdák költségén, akik ha letették az ösztöndíjat alapító zacskó aranyat a tudós professzorok asztalára, nem felejtették hozzátenni: „De a zacskót visszakérem”. Nem hiába nevezi Tóth Endre, a város poétája „az elmentmondások városának”. Nem véletlenül írta szép vallomásait Szabó Magda, de nem is soroljuk fel ezt a már hovatovább klasszikussá váló névsort Csokonaitól Fazekason, Földin át Adyig, Móriczig, Tóth Árpádig, Oláh Gáborig, Gulyás Pálíg, Szabó Lőrincig, Fehér Gáborig, akiknek sokakkal együtt volt olyan mondanivalója, amit Debrecenről csak az „idevalósiak” mondhattak el, ha nem is itt születtek vagy haltak.

Megérkeztünk a hajdani Piac utcán át a Nagytemplom elé. (Hová lettek már a piacok, a Csapó utcából is, ahová kiszorultak, hová a gubacsapók, akikről elnevezték, s hová a kicsi, tekervényes utcák – Vár, Nyomtató – a sugárutak mellől?) A „maradandóság városából” alig maradt maradandó, de még azzá lehet s olyanná, amilyen gazdagságot őriz a magyar klasszicizmus legszebb emlé-

ke: a Nagytemplom, amit őriz a romantika legszebb szobra, Izsó Miklós Csokonaija, s végül is, ami most foglalkoztat bennünket: a Péchy Mihály tervezte Református Kollégium, s benne a Nagykönyvtár. Lenyűgöző a látvány a Nagytemplom előtt, ez a nyugalom, az elterpeszkedő hatalom és a felfelé ívelő oszlopok végleteinek ebben a már magyar és alföldi szimbólumában. Valóban, minden elpusztult itt, ami Csokonai előtt volt, föld alá került a XIII. századi András-templom, s föld alá az a Tóció partjára épült kilenc kicsi falu, melyek fekvését még a közelmúlti térképek utcáinak vonala is pontosan jelezte, melyekre a mai Debrecen épült.

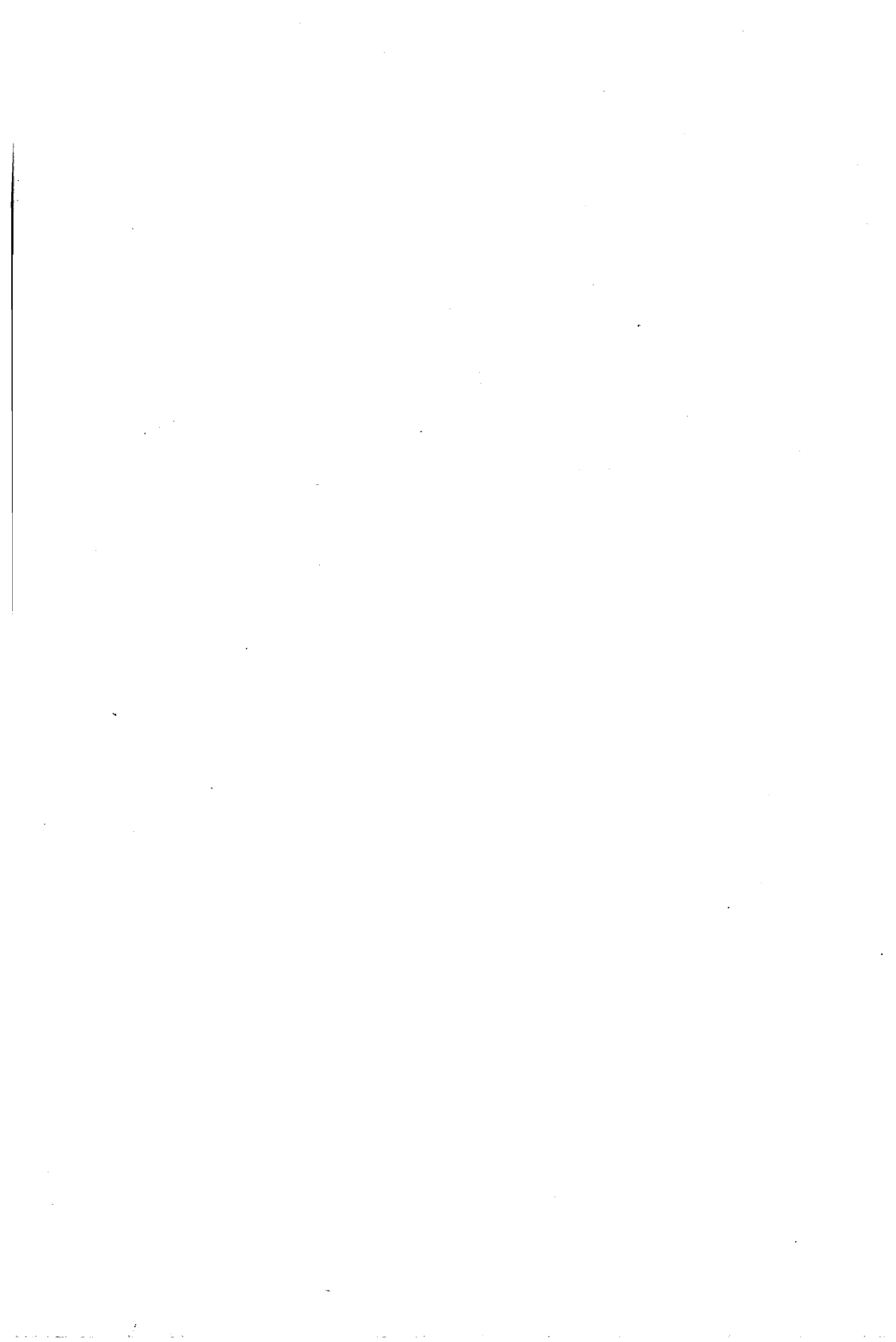
Megkerüljük a Nagytemplomot, s a környezet felhőt ostromló épületei előtt Csokonaival találkozunk. Története van ennek a rokokó hangulatú, megilletődést keltő, s hűségesen reális szobornak. Debrecen máig sem egészen fogadta be. Szabó Magda forró emlékezéseiben sem találom. Talán, mert minden más művészi alkotásnál, Medgyessy Móriczánál, Petőfijénél, a Déri Múzeum előtt fekvőinél, az emlékkerti Bocskainál is debrecenibb. Vagyis: ember, ami a testét, alakját illeti, de a külső, amit a kor ráaggatott, az hivalkodó, tetszelgő, hamis. Az „ellentmondások városában” az „ellentétek szobra”. 1805-ben halt meg Csokonai, s csak 1861-ben indítottak mozgalmat cívisünk, hogy szobrot állítsanak költőjüknek, de nem respektusból, jóvátételül a mostoha sorssal szemben, hanem mert kevés volt a szobor Debrecenben, s az üres teret valamivel ki kellett tölteni. De Izsónak az igazsághoz hívebb eredeti terve nem tetszett, túlságosan bölcsnek, soványnak, ábrándosnak találták; meghizlaltatták hát, büszkébbé tették. Így is szép ez a Péterfia lakatlan parasztházában mintázott szobor, s szép az a gesztus, amivel az értetlenségbe belébetegedett szobrász élt, amikor is a kollégiumi Nagykönyvtárnak ajándékozta a gipszmodelljét.

A Nagykönyvtár! Kölcsey, Arany, Móricz portréja előtt haladunk el a Kollégium kapujáig. S már a kapuban megüt a hűvöse, falépcsőinek fanyar illata, Gáborjáni Szabó Kálmán feljárót díszítő freskóinak különös hangulata, s árad ez a hűvös az ajtók vasveretéből, a hulló vakolatból, abból a nagy-nagy udvarból, amelyet körülfutó folyosók akár szerzetesi cellákat is rejthetnének. A humánus, a tisztesség, a kezdeményező bátorság otthona volt a Kollégium mindig, s lányívű boltozata, csendje, padlója reccsenései, a fegyelmet parancsolják ránk. Százezernél jóval többen látogatják a debreceni Kollégiumot, s benne a Nagykönyvtárat évenként. Mit visz magával a rengeteg ember abból, ami ez a könyvtár valójában? Keveset. Galériát tartó karsú oszlopok képét, aranyhátú bőrkötések érintetlennek tetsző ragyogását. Valami olyasmit, hogy: nagy múltat, tiszteletre méltó tudományt látott félmillió kötetben, 146 ősnymtatványban, 1300 régi magyar nyomtatványban, 38 kódexben, pedig nem is látta valamennyit. Nem látta a Magyarország felfedezésének, a Válasz szerkesztőjének, Sárközi Györgynek sorait, melyet halálba indulása előtt írt 1944-ben, nem látta Arany János Buda halálának kéziratát, nem látta a természettudós Linné munkáinak első kiadását, nem tudja, mi a különbség a nevezetes debreceni bőrkötések, s mondjuk a kolozsváriak között, nem tudja, milyen hatalmas lépést jelentett a nyomtatásban az itt látható Elzevir-nyomtatvány, vagy éppen a rézmetsző diákok – a kitűnő műfordító s irodalomtörténész, Tóth Béla gondozásában most kiadásra került munkássága.

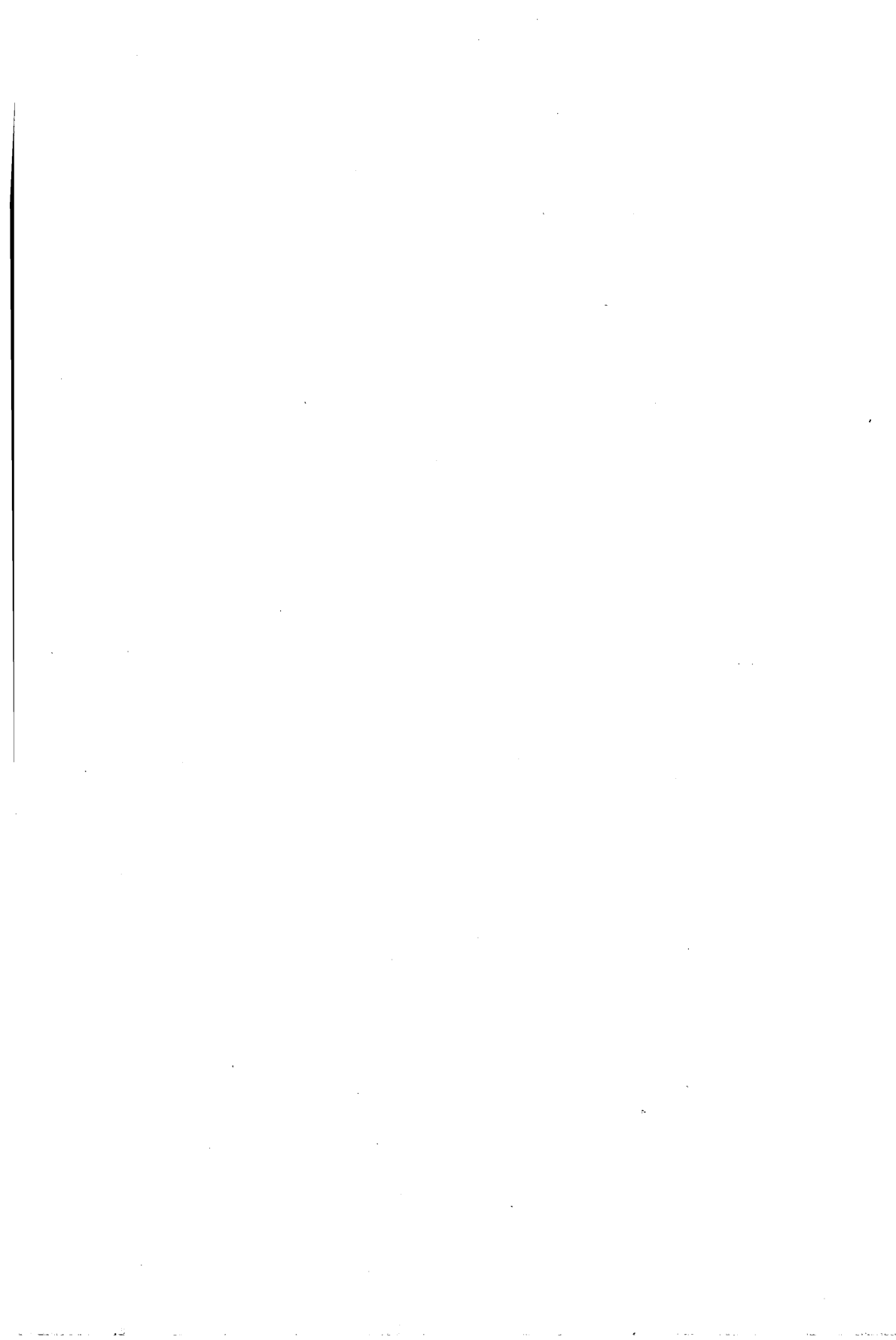
Ahogy an igyekszik Debrecen megszabadulni múltjától, a külsejében

mégoly jelentéktelen, de a Himnusz költőjének, Kölcseynek mégis-mégis gyermekkori hajlékától éppúgy, mint a Sesta-kert venyigéinek őszi fűrtjeitől, úgy húzódik be a múlt ebbe a Nagykönyvtárba. Nemcsak méreteiben NAGY-ba, de azért is NAGY KÖNYVTÁRBA, mert a XVIII. század derekától a XIX. század fordulójáig ez a könyvtár volt a haladás, a forradalmi gondolat, a bátorság, az áldozat, a jövő letéteményese, ez a könyvtár volt a magyar történelem egyik legnagyobb fejezetének, a debreceni felvilágosodásnak szellemi bölcsője. Ennek a könyvtárnak falai között nőtt fel – Descartes-ot, Voltaire-t, Rousseau-t olvasva – Csokonai, itt nőtt fel Domokos Lajos főbíró, aki, ha nem éppen Debrecenbe veti a sorsa, Európa egyik nagy felvilágosodott uralkodója lehetett volna. Olvasta Fénelon Télémaqué-ját, olvasta Rousseau titokban terjesztett munkáit, s védelmébe vette a Kollégium forradalmas szellemű, elitelt diákjait, védelmébe vette a magyar nyelvű oktatást, míg a világirodalom nagyságai között elsőként Voltaire-t említette. „Elképzelhetetlen volt, hogy ez az épület ne védje meg azt, aki hozzá folyamodik segítségért” – írja róla Szabó Magda. Tanúi lehetünk. Táplált forradalmi gondolattal, s megvédett az ember telenséggel szemben. Ezt a tanulást vihetik magukkal, akik csak gregorián énekek középkori zenei jegyeit látják vitrinjei értéket védő üvegei alatt, s a glédában álló enciklopédiákat. A Nagykönyvtár szigorú fegyelmében a szabadság talált menedéket, boltíveinek hűvösében a forrongó emberi érzés és gondolat. Számokkal ez kifejezhetetlen, de ha stílussal kellene meghatározni, azt mondhatnánk válaszul, ami a Kollégium, s benne a Nagykönyvtár egészét jellemzi: magyar felvilágosodás, magyar klasszicizmus.

(Megjelent: Múzsák, 1976. 1. sz.)

II. FEJEZET
AZ IRODALOM ÉS DEBRECEN

FAZEKAS MIHÁLY

Debrecen környékén pedig kidobolták, hogy aki hetivásárkor a városba megy, keresse fel főhadnagy Fazekas Mihály urat, s vigyen neki füvet, virágot, abból a fajtából, amelynek maga is jól tudja a nevét. Jól ismerte Fazekas Mihály a környéket, a Nagyerdőn naponta, Tégláson, Beck Pál királyi biztos kertjében és kedves barátjánál Földi Jánosnál Hadházon gyakran megfordult, mégis elcsodálkozva kérdezte az egyik adakozó atyafitól: „Hogy hívják kendtek ezt a füvet?” „Bizony kérem, nem tudom, hogy volna valami neve, csak úgy szádorog ez minálunk” – felelte a vásáros, Fazekas pedig felkiáltott: „Pompás!” Azóta is rajta maradt az orobanche féléken a szádor név, illetőleg így került be a híres Diószegi–Fazekas-féle debreceni Fűvészkönyvbe, 1807-ben a vajvirág sokféle változata. Mert azért hiába volt Fazekasék jó szándéka, hogy minden hazai növény magyar nevét megkeressék, ha pedig nem találnák, akkor megalkossák, a magyar elnevezések közül is az egyik gyökeret vert, a másikat elfújta a szél. Kedves sárga tavaszi virágunkat, a gyermekláncfüvet ma is pitypangnak hívjuk – nézzünk csak utána, Fazekasék jegyzik fel először így – és a szírom, a bibe, a hímpor, a porzó, a rekesz, az üröm, kapor, a nőszírom neve bizonyára soha nem megy át köznyelvünkbe, ha Fazekasék nem tulajdonítanak olyan fontosságot neki. De elfelejtettük, kétségtelenül el: a sárga liliomból összevont *siliomot*, s nem használjuk a sárga tubarózsa helyébe.

A tizenkilencedik század elején járunk, a francia felvilágosodás valóságot felfedező, a természet jelenségeit néven nevező csodálatos izgalma hozzánk is eljutott, s hiába csapta ki a Rousseau-t, Voltaire-t olvasó Csokonait nem is olyan régen a vaskalapos kollégiumi tanári kar, a költőt felemésztette a bujdosás és értetlenség, de barátai élnek és él a felvilágosodás igénye is. Persze, behúzódva kicsi kertekbe, s barátságokba jelképesülve, mint ahogy Rousseau is visszahúzódott botanizáló kedvével ermenonville-i magányába, s ahogy Fazekas Mihály nevét is barátaival fűzte össze a sors, Csokonaival, Földivel, Diószegivel.

Lehet, hogy Csokonai éppen idillikus anakreoni verseinek jegyzeteiben magyarázza meg olvasóinak a kankalin nevét, s ajánlgatja figyelmükbe legkedvesebb virágát, a jázmint; lehetséges, hogy Fazekasék a növénytan tudományának nem sok újat adhattak, hacsak Linné rendszerének első magyar alkalmazását nem, de annyi bizonyos, hogy Csokonai és Fazekas, Földi és Diószegi botanizálgatása nem magánügy volt akkor, nem passzió, hanem a kor egyik legszentebb, s a haladás szempontjából fontos feladata.

A napóleoni háborúk, s a katonakötelezettség beláthatatlan évei felőröl-

ték fiataljaink színe-javát, a Ferenc császár diktatórikus reakciójához dörgölőző, a Döbrögi uramban jelképesedett nemesség csak a saját jólétével törődött, nem csoda hát, hogy Diószegi Sámuel megrótták, mert a botanizálást paphoz méltatlan foglalkozásnak tekintették. S nem csoda, hogy a Kollégium ígér ugyan a Fűvészkönyv darabjáért két forintot, de a végén drágállja, s Fazekast perli, visszakövetelvén tőle az előlegül felvett pénzt. Attól a Fazekastól, aki élete nagy részét ingyenes társadalmi munkának szentelte.

És ezekben a sötét esztendőkből Debrecen gyér számú jobbjai az országban szinte páratlan harcot vívnak, hogy a felvilágosodás eszméi mégis diadalra jussanak. Csokonai már halott, Martinovics sírján már tíz éve virulnak a rózsák, Tessedik Sámuel Szarvason a célszerű gazdálkodáson töröri a fejét, Fazekas Mihály a város megbízásából a gyapottermesztésen, Domokos Lajos, Debrecen főbírája a magyar felvilágosodás egyik legkitűnőbb feje és harcosa, leválasztatja az egyházi közigazgatást a városétól, forradalmisággal vádolt ifjak megmentésén fáradozik, Fazekas meg a parasztokhoz, kézművesekhez keres utat a Debreceni Magyar Kalendáriomával. A cél mindenben egy: áttörni a magyar feudalizmus kemény falát: okszerű gazdálkodással, a babona elleni küzdelemmel.

Ha Fazekas Mihály nevét említjük, a Fűvészkönyv és Lúdas Matyi után feltétlenül a Kalendáriom jut eszünkbe. Milyen nagyszerű gondolat: 1819-től kezdve csaknem egy évtizeden át a kalendáriom útján terjeszteni a felvilágosult eszméket a nép között. Ahogy lehet! És, ha egyszer a Fűvészkönyv nem juthatott el idejében oda, ahová szánták, botanizáló fiatalok kezébe, eljut a kalendáriom még szélesebb rétegekhez. S ha az eladdig csak virágokkal, füvekkel bajlódó Fazekas most már távcsövet szerkeszt, s ha addig azzal vesződött, hogy egy nagyerdei vadon növény szirmatlan violát kertjébe átplántáljon, most az ég felé fordítja kertjében látszóvét, s a csillagok útját fűrkészi. Megint nem csak önnön kedvtelésére, de hogy a babonás csillagjósolatok, időjósolatok helyett új, népszerű tudományos felvilágosítást adhasson a népnek a napról, holdról, bujdosó csillagokról – ahogy ő a bolygókat nevezi. Addig-addig, míg nemcsak arra tanítja meg az olvasót, hogy a csillagos ég segítségével negyedórányi pontossággal meg lehet állapítani az időt, de még a tudományos értekező prózának élvezetes, színes, világos magyar nyelvét is megtalálja. Nagy szó ez a nyelvújítás körmönfont kísérletei idején.

Éppen a nyelvújítási vitában a debreceniek pártjára állt ugyan, a kétségtelenül haladóbb szempontú Kazinczyval szemben. Elméletben nem volt hát igaz, de annál inkább a gyakorlatban. Hogyne lett volna végleg is igaza, ha egyszer Petőfi tőle tanulta ismerni a növényeket, s ha Tompa, akár Jókai vagy a polihistor Brassai Sámuel a Fűvészkönyvvel kezében indult tudósi, művészi útjára. Arany János pedig bölcsen óhajtotta, „hogy aki még valaha nyelvünkben újít, azt a népi nyelv, népi észjárás oly teljes ismeretével és oly romlatlan nyelvérzékkel tegye, mint Diószegi, Fazekas, Földi.”

Arany véleménye valami többre is céloz, mint a pusztán nyelvészeti törekvésre, tudósok belügyére: a nép ismeretére, Fazekas Mihály demokratizmusára. A fiatal éveiben Franciaországot járt főhadnagy lelkében nem múlhattak el nyomtalanul a nagy polgári forradalom közéről tapasztalt eszméi. Ha elhozta magával a Lúdas Matyi meséjének magvát, hányiszorta inkább el kellett hoznia

azt a radikális jakobinus szemléletet, mely a Lúdas Matyi husángja végén emberére is talált.

Fazekas Mihály természetszeretete összefonódott a dolgozó nép megbecsülésével, a szabadság eszméjével, a hasznos gazdasági tapasztalás és gyarapodás felvilágosult gondolatával. Csak így válhatott a Lúdas Matyi „az anyagiakban szegény, de testi-lelki erőben gazdag ember harcává az anyagi hatalomban gazdag, de személyét tekintve gyöngé ember erőszakja ellen” –, hogy Móricz Zsigmond szavaival éljünk. Móriczéval, aki ezelőtt csaknem hatvan éve annyiszor felrótta, hogy ez a nagyszerű költő, Fazekas Mihály „irodalmi tekintély égisze nélkül élt száz évig”. Nem mintha a Lúdas Matyi nem állt volna ellen az irodalomtörténet-írás közönyének, hiszen a legnépszerűbb, legolvasottabb könyve lett irodalmunknak, s meghódította a filmet és a színpadot is. De a tudományunk valóban csak most fordult felé, kezünkbe adta kitűnő értékelését, s összes műveinek kétkötetes akadémiai kiadását.

A mai debreceni botanikus kert nem ott áll, ahová Kazinczy is álmodta, Fazekas Mihály hajdani háza tövén, s elment a Lúdas Matyi szerzője is húsz évvel hamarabb, mintsem szellemi vetését 1848-ban learathatta volna. De az a néhány vers, mely életében jószerint meg sem jelent, ma egyre fényesebben hirdeti egy szűkszavú, morózus poéta, de világos fő és tiszta jellem, egy forradalmas gondolkodó igazát.

(Elhangzott a Rádió műsorában 1961. május 25-én.)

OLÁH GÁBOR REGÉNYE: HETEN VAGYUNK

Oláh Gábor részletes életrajzát még nem írták meg. Amennyit tudunk róla, abból következtethetjük, hogy regényének minden sora élmény. Aki csak látomásait ismeri, úgy érezheti, mintha hatalmas pátosza, fékezhetetlen indulata, vérbő fantáziája valahonnan Vörösmarty romantikája mellől szakadt le. Élményei viszont nem voltak elég izmosak, hogy akár líráját vagy epikáját emelni tudták volna. Csaknem minden munkájában egyik a másik kárára keveredett egymással, s most a hagyatékából szinte váratlanul került elő nemcsak eddigi alkotásaihoz nem mérhető tiszta műve, hanem regényirodalmunknak is remeke.

Nem nagy boltozatú regény, nem az Emberi színjáték, az Erdély fajtáiból való, s még nem is az Ábeléből. Társai közül leginkább Szabó Pálra gondolhatunk, de stílusa annál tömörebb, villanóbb. Oláh Gábor indulatának megfelelően „lávázóbb”, forróbb izzású, mint Szabó Pál regényei. Ő nem tudott regényt írni, ha akart. Ezt a regényét sem a mesterség virtuozitása teremtette, de nem is küszködött, mint a többiekben. Talán nem is sejtette, hogy mit ír, de az élmény annyira egységes és mély volt, hogy a mű is csak olyanná sikeredhetett. Feltehető, hogy egy sort sem pótoljt saját fantáziájából, az élmény és az alakok annyira készen hullottak elébe. Sokszor naturalizmusra hajló szemlélete is erre mutat. A mese árulhatná el leghamarább, mert ott már beleszól a fantázia, s nem tud bonyolítani. De annál jobban gabalyítja az epizódokat. Voltaképpen az egész regény egy sor epizód, bárhol belekezdhetünk, s mindenütt végét lehet vetni. Nem olyan szabályos szerkezet, melyből ha csak egy részt, alakot, vagy jelenetet kivesszünk, darabokra hullik, értelmetlenné válik. Kiinduló a hét Bakó-utód öröksége: a ház. Hét testvér nem tarthat meg egy házat örökös civődés nélkül – el kell adni. Vevő akad, de a bentlakó testvérek nem költöznek ki, nehezen mozdulnak, a házbért is el lehet halogatni, meg egy kicsit ragaszkodnak is az ősi portához. A baj ott van, hogy ragaszkodnak még akkor is, amikor a ház már harmadik tulajdonosa kezén van. A ház ostromlott várrá alakul, a háztulajdonos ostromlónak, de nem tágítanak, míg egyik testvér, az „Isten balkeje”, a presbiter László ki nem jelenti, hogy házába fogadja testvéreit. Ez bizony mesének igen sovány volna, ha nem telítené a megfigyelés és humor bőrsége. Alakjait nem jellemzi, hanem saját cselekedeteikből formálja jellemüket. Humora irodalmunkban szinte egyedülállóan „vaskos humor”.

Világirodalmi társai más természetűek. Avercsenko humora groteszk, France-é spekulatív, Mark Twain a kontrapunkcióra épített szellemességet szereti. Mikszáth és Móra humora a dolgok relatív voltából oldódik ki, Tamási a

szavak jelképes értelmével és szemléletességével él. Egyedül a szintén debreceni Fehér Gábor hasonlítható hozzá. Mindketten krónikásai a pusztaság valóságának, megfigyelői annak, hogy mennyi humor van a mindennapi életben, s ez a humor végeredményben mindig nagy küzdelemből fakad. Nem szellemesség, mint Mark Twainé, nem bölcsélet, mint Anatole France-é, nincs benne olyan megértő mosolygás, mint Mórában, hanem igenis nagy tragikus küzdelem feszül mögötte. Ne tévesszük össze mégse a tragikomikummal. A tragikum csak egyik pólus, a humor a másik. A híd közöttük nem mindig egyívú, s ők maguk, a humor szenvedő alanyai sem tudják, hogy humorosak. Ugyanúgy az olvasó sem veszi tudomásul a humor gyökereit, a tragikumot. Ő egyszerűen csak mulat azon, mondjuk, hogy Bakó István vasutas – amikor testvérei az osztokodásnál elnökké kiáltják ki –, elfoglalja az elnöki széket és elkezd testvéreire a „személyazonosság igazolását”. Hát igen, „István sokfelé megfordult, látott egyet-mást: úgy gondolta, ide roppant illik a személyazonosság igazolása. Elővette a zsíros fedelű noteszét, megnyálazta tintaceruzáját, amitől a nyelve lilaszínű nyálat eresztett és szólt: – Akinek a nevét olvasom, szóljon, a többi igazolja, hogy csakugyan az, aki”. Ebben például az a tragikus és egyben humoros, hogy a bürokratikus élet formái ma még mindig idegenek számunkra, s csak éppen a bíró szerepét kellett felcserélni egy közénk való ismert alakkal, máris neveltségessé tettük. Vagy alapjában véve tragikus az, amikor egyik jelentéktelen ember szerepét a másikkal szemben ilyen túlzásokkal kell felnagyítani, mint amit Juli asszony mond a testvére: „Hahán! A bába. Persze. A bába. Olyan az, mint a Jónás cethala: mindenkit elnyél, azután mindenkit kiokád. Nem kell tőle félni. Sokszor kibontottam már a kontyát.” Mi tagadás, mulatságos az, ha hatvan angol koca szertefut Debrecenben, s némelyik még a Nagytemplom lépcsőjére is felszalad, másik meg a Csokonai-szobor talpára piszkít, de mégiscsak keserves, hogy ezért a saját városában felírja az embert a rendőr, mert hiszen valami örök kibékíthetetlen ellentétnek kell lappangania a természet rendje (amit jelen esetben a malacok képviselnek) s a város kieszelt rendje között. Ez a nagy ellentét a tragikus és ez a mulatságos, ha mégoly naivan ellentett is. Jó, jó, megveszi bátyánk a házunkat, ahol felnőttünk, s az is természetes lehet, hogy saját testvérünknek csak nem fizetünk labkért, de mégis furcsa, hogy a „mi pénzünkön csináltassuk meg a tetejét, ha csurog”! Előfordulhat az is, hogy a szomszédal nem beszél az ember éveikig, még nem is köszön (mert Sarkadi szomszéd figyelmes lévén az osztokodás nagy zajára, felmászott a berenára, lovagolva ráült a kerítésre, úgy élvezte a csodálatos hajcihőt), de hát amikor a targoncára volt szükség, mégis kölcsönkérték, ő meg odaadta jó szívvvel „s újabb alkalomig rá se néztek a «kiszipolyozott» atyafira. Ilyen az élet”. Ilyen. Körömszakadtáig ragaszkodunk a házunkhoz, embert is ölnénk miatta, s hirtelen előjön a hét testvér közül valamelyik, csak egy kicsit jobb szívvvel, mint a többi, és akkor, mintha esztendőkön át mi sem történt volna, otthagyjuk az ősi házat s egy pillantás alatt megértjük azt, amiért addig öltre mentünk. Nem is kellett hozzá sok: egy kis szeretet.

A szerkezete nem nagyigényű ennek a regénynek, még kevésbé komplikált, de nagy az az ív, mely a valóság egyszerű tragikumától a humor sokféle megjelenési formáig feszül. Átfogja az élet kiszámíthatatlan indítékú vibrációjának annyiját, ahány jellemmel találkozik. Humora azért vastag, mert egy bérkocsis családja nem válogatós a nyelvében, de mégsem trágár s ilyesmiket

mi is eltanulhatunk tőlük: fél szemével végignyilaz az utcán; úgy pereg a nyelve, mint kilenc dobverő; táborszájú; lidérc-emberek; meguntam a saslódást; hászija (padlás).

Milyen jó, hogy Oláh Gábort még nem keverte be az irodalmpolitika gyűlölködéssel és irigységgel – így már ma mindnyájunké lehet s ezzel a regényével az újabb irodalom egyik jelentős prózaírója.

(Megjelent: Sorsunk, 1944. március)

Szabó Pál önéletrajza

NYUGTALAN ÉLET

Mi az élet értelme? – kérdezi a regényíró, mi volt az én életem értelme? – próbálja megfejteni az önéletrajz. Móricz a hatvanadik évére, Tolsztoj már a huszonnegyedikre. Tolsztoj előre felvette későbbi regényalakjainak leltárát, az öregedő Móricz úgy érezte, hogy csak éppen gyermekkorra maradt ki regényeiből. Szabó Pál, egy másokért ellobbant étellel sarkában, másképp teszi fel a kérdést: „Vajon éltem én valóságos, emberi életet, vagy az életem nem volt más, mint állandó, soha meg nem szűnő nyugtalanság az igazi szépség, az igazi jószág, az igazi emberi élet után?” Élt-e valóságos életet, tel át: kialakulhattak-e képességei, betölthette-e feladatát, s nemcsak kénytelen-kelletlen vagy rosszul vállalt szerepekben, abban a bizonyos örök „nyugtalanságban”, soha magára nem találásban veszett el élete? És mit felel rá? Az életnek van értelme, csak mindent helyére kell zökkenteni, hogy a félelem és nyomorúság helyébe az öröm és emberség lépjen.

Miben több és más Szabó Pál írása a hozzá hasonlóknál? Az élet és az ember szüntelen szeretetében. Ezért tud hétköznapi jelenségeket, látszólag jelentéktelen tárgyakat az érték magasára emelni, ezért szépülnek szerelmei is az érzelem himnuszaivá. Az elfogódottság, néha az elfogultság a szülője annak a humanitásnak, mely apja első nevelő gesztusára meg tud bocsátani minden elszenvedett ridegséget, mely semmissé teszi nála a nemzeti ellentéteket, mely még a menthetetlen hibák mögött is a menthetőket keresi, de ejti ugyanakkor olyan másik végletbe, melyben elhomályosodnak – például éppen – az imperialista világháború valóságos történelmi indítékai. Az élet szeretete, a világ megbecsülése, s a humanitás igazolja azt is, amit Szabó Pál így fogalmaz meg: „Öröm nélkül nem lehet élet az élet.” Életöröm, persze, sokféle van. Más a Rabelais-éké s megint más az életélvezés narkózisa. Szabó Pálé az élet értelmébe vetett öröm. A közösségben élő ember tudatosságával és a természetben edzett ember érzékenységgel keresi az összefüggést egyén és társadalom, ember és természet között, s úgy látja, hogy a boldog és félelem nélküli élet feltétele már gyermekkorban a szabadság és a közösség; hogy széppé már a gyermek sorsát is az érzelem mélysége, tisztasága, a világ ezernyi valóságának befogadása teszi; hogy okos csak az értelmes, célszerű élet lehet; s hogy bármily buktatót állít az élet az ember elé, támadni kell konokul és elszántan, átgázolni minden akadályon, semmit se várni. Szabó Pál optimizmusa sohasem ráadás, vigasztalás, nem is valami érett megbocsátó bölcsesség. Gyakran emlékeztet rá, hogy örömét mennyi csalódás szülte, hogy meddig bánta élete egyetlen pillanatát, amikor nem volt őszinte önmagához.

Nem arról van szó, hogy a megszépítő távolság elmossa a küzdés határait, nem arról, hogy mindenáron derűvel világítja be az árnyékokat is. Ha pontosan számba vennénk életének minden örömét és minden keserűségét, az előbbi maradna alul.

De míg Tolsztoj ifjúságában a kiábrándulás nagy stációt, az arisztokráciába való beilleszkedés meddő és haszontalan törekvését látta, amíg Gorkij élete azt példázta, hogy „az embert a környezettel szemben kifejtett ellenállása alakítja ki” – ahogy ezt Az én egyetemeimben megfogalmazta –, addig Szabó Pál nem igazolást és nem az élet retteneteit keresi, nem azt, hogy mit tegyünk, hanem, amit tenni érdemes: „Keresni a gyógyulást az unokám ijedelmére, meg minden gyermek, minden ember ijedelmére, mert hiszen mindenki félt már a világon valamitől! ... Az író, amire vágyik, ami után szalad, amiért él: a sírás nélküli emberi élet. Minden eddigi önelemzés Szent Ágostontól Montaigne-ig, Rousseau-tól Kellerig az élet nagy sírásainak és rettegéseinek leltára, ráeszmélés az élet végtelen ellentéteire, a kiszolgáltatottságra, az osztálytársadalomban és világnézeti bonyodalmában alulmaradt ember új és új panaszra, vádirata. Micsoda ára van ebben a végtelen sor sírásban egy Dickens vagy Tamási derűjének! Mennyi kábítót fogyaszt a szenvedés kerülgetése, amíg a humor végül is feloldja, elcsendesíti a felindulást. Szabó Pál is megadta az árát, s ha a szenvedést nem kerülte el, a megoldást is keresi nyomban. A múlt önéletrajzai megmutatták, hogy mint nevel emberré a küzdelem s mint zülleszt el a kényelmes alkalmazkodás. A Nyugtalan Élet szubjektíven hiteles és művészi forrása annak, hogyan vergődik emberré a nagybirtok szorításában egy magyar jobbágyfalu gyermeke, s milyen iszonyú tehertétellel veti ki a család melegéből apák és nagyapák nyomorúsága, vétké, birtokosok és tőkések embertelensége. Példás és figyelmeztető ebben az életben az, hogy mennyire úrrá tudott lenni minden szomorúságán az öröm, mennyire a mások élete volt fontos, mikor ember embernek farkasa lett családban, társadalomban egyaránt, hogy mennyire szep-lőtlen maradt erkölcsi tisztasága, hogy az egykőnyvű emberek világában milyen súlyos szerepe van az írott szónak, hogy a közös és jól végzett munka milyen erős támasztéka az emberi biztonságnak. Szabó Pál könyve az emberi szabadság, erkölcsi tisztaság, termékeny tudás, közösségi munka, a másokon segítségére – egy olyan kor példáján, mely valóban minden lehetőt megtett, hogy csapdáival, társadalmi béklyóival, pálinkafőzdéivel éppen úgy, mint a gyermek számára érthetetlen tankönyveivel, vagy éppen züllesztő háborúival megtörje az ellenszegülőt. Az önéletrajz egyetlen hőségnek, Szabó Pálnak küzdelmét néha mégis túlságosan magános küzdelemnek érezzük, olyan szerepnek, melyhez mindenki más csak statisztál.

Klasszikussá érett, jól kidolgozott részletei mellett, mint amilyen az apja ezermesterségéről, a szilasi határban sarjult szerelemről, tanítójáról, a kőműves munkáról, a Kiss Etelkáról – feleségéről – írott, hogy csak innen-onnan emeljünk ki egyet, s a dokumentatíván érdekes emlékek mellett feltűnnek a fáradt lapok, ahol a nyugtalan fantázia nem teremtett rendet az élet szövevényeiben. Az, ami eredeti benne, és amire szándékosan is törekszik Szabó Pál: a dolgok végtelen folyamatának, az élet hullámai gyűrűzésének ábrázolása veszedelmessé is válhat, s azzá is vált, amikor írójuk engedett az egymásra toluló emlékek sokszor nagyon szétágazó „rendetlen rend”-jének. Ez érdekes lehet az asszociációs folyamatok szempontjából, de gyengíti a kompozíció egységes

hatását, gyengíti a folytonosság kibontását, Szabó Pál eredeti írói szándékát. Az epika áthajlik a lírába, sokszor csodálatosan szép lírába, de az okozatok mögül elvész az ok.

A magyar paraszti Proust! – kiálthatnánk lelkesen, s nem nagyot tévednénk, ha módszerére gondolunk: ez emlékezés geológiai gyűrődéseire, mely egymás mellé ültet időben távol eső jelenségeket, mely előtt csak a nagy egységek fontosak, s nem az időbeli egymásután. De míg Proust egy-egy emlékképet ezernyi apró részletére *bont*, Szabó Pál helyzetek, alakok, hangulatok tömegét *sűríti* egy-egy képbe.

A pillanatból kiinduló, s a határokat a végtelenbe kiengedő érzelmi előjelű emlékezésnek másik veszélye is van: az emlékezés fényében és a mindenség nagy folyamataiban elmosódik az emberi küzdelem dialektikája. Ez nem jelenti azt, hogy Szabó Pál életrajzában elsikkadnak az osztályellentétek, vagy talán mentséget keresne bármifajta kizsákmányolásra. A pálinkafőzőket, a tőkéséket, a vegetálásra szorított pusztai életet, az ellenforradalmi vezetőrétegeket éppen úgy nem menti, mint násza, idős Tóth Sándor paraszti gőgjét. De az már nem „mindegy”, hogy megbocsátó elnézéssel gondol-e vissza rájuk – s ezt Szabó Pál tudja legjobban. Mert nem volt mindegy első regényének, az „Emberék”-nek még határozatlan társadalomszemlélete, nem a „Békalencse” eldöntetlen pere paraszt és úr között, s hősének, Hajdú Sándornak visszahúzódása a tanyára, nem volt mindegy a „Papok, vasárnapok” patriarkális megbékélése, és nem az a mély rokonszenv, mely az „Őszi szántás” és „Anyaföld” kiszolgáltatottjait kísérte, nem mindegy, hogy a „Csodavárás”-ban végképp – és regényei között először – kimondja nyíltan, hogy: a kompromisszum urak és dolgozók között bukás. És a „Szakadék” Szabó Pálja számára sem volt megoldás az úrrá levés, s nem a visszaparasztosodás, és nyíltan kimondta, hogy az osztálytalan társadalom a megoldás, mert az osztályok közötti szakadék áthidalhatatlan. És az sem mindegy, hogy „A nagy temető” Dózsájába Csáky Kata asszony csókja már-már majdnem beléfojtja a szót. Kevés írónknál tudjuk olyan világosan nyomon követni az osztályellentétek felvetésének szándékát, szemléletének fokozatos fejlődését, nyelvének tisztulását, a népnyelv beáramlását, mint éppen Szabó Pálnál. Minden kötete egy-egy állomás felfelé, de állomása az „alászállásnak”, a nép felőli ábrázolásnak is.

Vajon írói tudata most ismét engedne a könnyebb ösztönösségnek? Nem. Csupán a kompozícióban engedett. Nem olyan hiba, amit ne lehetne figyelemmel könnyen kijavítani a továbbiakban, ahol ez elengedhetetlen követelmény lesz. Már önéletrajza második kötete, a „Legények vagyunk”, s a negyedik, „Az írás jegyében” is lényegesen hibátlanabb ebből a szempontból. A határok felbontása, a lírai megszépítés természetesen nem egyedül az emlékezés természetéből, hanem Szabó Pál világképéből is következik. Egy helyt ezt írja: „Jaj, ez a fogyó hold”. Aztán éppen a holdra irányítva: „Valahol ebben van a nagy titok csücske, ami annyira, de annyira felkavarta időközönként a letűnt és ősrégi kultúrákat, társadalmakat.” Elenyésző, de nem jelentéktelen mondatok ezek. Nem panteizmus, sem valamilyen elkésett napkultusz jelei. Emlékezhettünk, mennyire megejtette Szabó Pált néhány évvel ezelőtt Joliot Curie előadása a nap elhasználatlan energiáiról. Azt meg minden olvasója érezheti, hogy mennyire sajátosan Szabó Pál-i ábrázolás, amint alakjait az idő végtelen folyamába állítja. Az sem véletlen, hogy mindjárt a könyve elején megjegyzi: annyi

értelme van élete hatvanéves kerülőjének, amennyi gyógyulást az emberek ijedelmére talált. A Hold, a Nap, s az élet szüntelen és nyugtalan áradása, a félelem, s az a perspektíva, melyből Szabó Pál az életet szemléli, szorosan összefügg. Hogyan?

A primitív embert a természetnek számára még ismeretlen erői tartják félelemben, azt a közösséget, melyből Szabó Pál indult el, a feudálkapitalista társadalom rémei: munkanélküliség, gazdasági csődök, háborúk, uraskodás, értelmetlen tanulnivalók, s mennyi más: megmaradt babonák, patriarkális apai szigor, szegénység. A parasztság erejét természet és társadalom egyaránt bénítja. Szabó Pál a félelem nélküli életet akarja, emberszeretetének ez a sugalmazója. Bevilágít rejtelmesnek hitt emberi sorsokba, hogy ne tűnjenek félelmetesnek, legfeljebb szánandónak; lerombol bálványokat, urak és álnagyságok bálványait, hogy ne élhessenek vissza a hiszékeny félelemmel; a románok emberségével példálózik –, hadd fényesedjék a sovinizmus félelmetes önzése ellenére; kitárja még saját élete gyarlóságait is, hogy ne környékezhessen a misztikus csodálat. Szabad élet csak a félelem nélküli élet lehet, s az embert a félelem vadítja el, fosztja meg emberségétől – ezt tanítja Szabó Pál könyve, ezért nem egyszerű filantrópia az ő humanitása, hanem az emberszeretet akadályait elsőpró indulat is. Az a társadalom, amelynek ellenében emberré nőtt, képtelen volt a humanitásra, abban a társadalomban az emberség anyák szomorúságában, kicsi szerelmekben, méltányolatlan, de jól végzett munkákban talált csak kifejezésre, eleve előkészített tehát a tiltakozásra.

Nem egy regényében a „pillanat” felől nézte Szabó Pál a világ és a történelem nagy rendjét, s most is tézisnek teszi: „Az ember mindenütt és mindenhol a jelen pillanatban él, ebben gondolkodik. A pillanat az élet közepe, ebből indul ki a múlt és jövő... a pillanat megmérhetetlen, tehát végtelen.” Gyakorlatban éppen ezen a szubjektivitáson igyekeznek felülemelkedni, amikor elevenen cáfolja a „percmerek” percben merevült életének jogosultságát. Szabó Pál nem misztifikál semmit, még ha nem is egyszer tesz ámulatai után felkiáltójelet. Az sem valamilyen misztikus álfilozófia, hogy az ember kisebb világának és a mindenségnek távoli összefüggéseit keresi. Ha megmarad az életfolyamatok szűkebb kereténél, a történések egyszerű rögzítésénél, talán könnyebb feladatot vállal. De az élet értelmét nagy összefüggésekben megragadni, akár csak sejtetni, olyan vállalkozás, melynek nehézségeit nemegyszer érzi és hangsúlyozza. A nap és hold „távlati” pedig nem jelentenek egyebet, mint megkísérelni az embert a természet nagy egészében látni és láttatni. Jól vagy rosszul, ezt a teljes életmű tanulságai döntenek el.

Az önéletrajz új, s egyben záró kötetének első fele házassodásáé, a feleségé, irodalmunk asszonyportréi közül talán az egyik legszebbé. Úgy fogalmazza meg az érzéseket, hangulatokat, mint a muzsikában Mozart. Nem a hangulatok képeit és az érzésekről alkotott fogalmainkat, hanem az embert, ahogy benne áll a történésben, s mintha idegei szüntelenül szavakkal jeleznék legparányibb rezdüléseiket is. A kötet második fele a „Tíz esztendő” variációja. De ami ott költői és epikusán szétáradó, itt dokumentatív és vázlatos – a hátrányára. Kérzik belőle a történelmi közelséggel folytatott küzdelem. Emlékezzünk csak vissza a „Tíz esztendő”-nek arra a lapjaira, mikor az első írói kísérletekről beszél. Személyes adottságairól: a nyugtalanságáról, szemlélődő hajlamairól és érzékenységéről. A környező világ zsúfolt élményeiről, s hogy nem tud beletö-

ródni helyzetébe. Látja, hogy a világ változik, ha beleszólunk, ha nem szólunk, de az ember azért ember, hogy próbáljon beleszólni, próbálja a változást befolyásolni, s nem is fontos, hogy sikerül-e vagy sem. Beleszólni muszáj, mert még az olvasmányai is csak fokozzák elégedetlenségét. Olvas, rengeteget, legyen az ponyva vagy klasszikus, de valamennyiből az derül ki, azt olvassa ki, hogy a parasztsággal nem törődnek, s aki törődne, az sem ismeri, kívülről és hamisan látja. Lám itt az új jegyző is. Meg se kérdezi a falut, csak rendeli az írógépet, s az öreg írnokot kiteszi. Nem lehet ezt elviselni – biztatják, írja meg valamelyik lapba. Kéri, erőszakolják, hogy írjon. Nincsenek megváltó álmai, nem akar dicsőséges pályát megfutni. Egyrészt soha nem érzett dolgok ízét érzi arra a gondolatra, hogy cikket ír az újságnak. De a másik gondolat már szemrehányó, hogy azon nyomban szégyelli is magát. Vajon nem szentségtörés ez, hogy ő még gondolni mer arra, hogy cikket írjon munkától meggyötört kezével? De hát ott áll a környezete, s az tőle vár most valamit.

Nem megy könnyen az írás. Látja a bajt, s a korcsmai pohár csengésében is a cikk ritmusát keresi, érzi, hogyha megírja, a szó terjedni fog tovább és nem tudja őt, meg a falut elgázolni senki. Bátorítást kap a múltból, hiszen már meséltek mások is az írógépről, de vajon szabad-e még egyszer írni erről a témáról? És a gép, akár így, akár másképp, de mégiscsak a fejlődést hozza. Valamit tenni kell, s az írás mégse megy. Ott a kötelező valóság, ott a biztatás, az írásos példák, ott az alkotás felszabadító sejtelme, de a felelőség sötét értelme is. Hátha minden nyomorúság csak azért van, hogy a nép észre térjen, hogy ne kínlódjanak, hanem hagyják ott a falut, széledjenek széjjel – kétlik fel benne. Hát ő mit hagyjon el? Mindent, ami az övé? És most, amikor saját egzisztenciájába vetett hite rendül meg, most már ír, csakugyan. A fájdalmak szinte széjjeloszolnak, a történesek egymásba kapaszkodnak, úgy érzi, mintha mindenki fájós lábú lenne, s vonszolná a terhét maga után. Szemét lehunyja és zsongva árad benne széjjel az írás, összekeveredik az emberek estéli lázadásával a körben, asszonyok sírását hallja, mindent lát maga előtt, amit megmutatott neki az elmúlt hét. De hiába magyarázza a főjegyzőnek, hogy nem egy bizonyos főjegyzőről és egy bizonyos írógépről írt, hanem „csak” írt, mert írni kellett valamit, olyannyira sok a baj. Hogyan is értené a jegyző, hogy egyetlen emberbe és gépbe jelképesült most minden ellentét és nyomorúság? Nem jelentékeny írás ez az első, de Szabó Pál ettől kezdve érző, látó, a kimondás és újrafogalmazás kényszerétől űzött, s az egyetlen valóságban is egyetlen igazságot mondó alkotó.

Figyeljük csak meg, hogy ez az esztétikai-lírai elemzés mennyire leegyszerűsödött új megfogalmazásában, s ugyanakkor mennyivel erősebb társadalmi hangsúlyt kapott a falu tiltakozásában. Az emlékező módszer természetesen menti az önéletrajz hézagait az író felől nézvést, de elégedetlenül hagyja az olvasót, aki nemcsak Szabó Pál eddigi írásaiból veszi jól értesültségét, s nemcsak ismeri az elmúlt évtizedek értékelését, de érzi Szabó Pál soraiból, hogy ő is többet tart fontosnak, mint amennyit elmond. Igen, a módszer. Proust és Virginia Woolf kiemeli alakjait az időből, s az életet alaphelyzetek, motívumok vagy vezérdallamok örök visszatérésének tekinti, maradandó lényeknek, változó jelenségeknek és nem fejlődőknek. Szabó Pál fordítva: önmagát helyezi vissza a múltba, semmissé tesz közben esett változásokat. Így látta a nép Dózsa forradalmát, így látszott a felszabadulás Biharugra felől – hirdeti az Isten malmait

ban. Az emlékezéssel egyrészt egymás mellé helyez időben és térben folyamatosan és párhuzamosan történeteket, azzal viszont, hogy nem helyezkedik kívül téren és időn, hanem mindenkor és mindennek saját maga a fókusza, nem élvezi az időn kívülség ínycsok abszurdumát, hanem szüntelenül osztozik nehézségeiben. Kikerülhetetlenül elszenvedni és minduntalan fölébe kerekedni, benne élni és emlékezni, sírni és kinevetni – ez a kettősség húzódik végig írásain és teszik olyan sajátossá módszerét. Hogyha lenne ilyenforma joga, hogy csak két író szeressen fenntartás nélkül (nem valóságosan, hanem az emlékezés törvényei szerint!), Móricz Zsigmondot és Illyés Gyulát, hogyne emelhetné minden más folyóirat elé a Sebes-Körös partján született Kelet Népe-t?

Az olvasó abban a percben áll elő a történelmi hitel, a teljesség igényével, amikor az emlékező alámerülést felváltja a krónikás szemlélet: az első írói kísérleteknél, a pártszervezésnél, mely immár nemcsak eleven irodalomtörténet, de a politikának is jelentős fejezete. Ettől kezdve keveredik mai látása és emlékező feloldása olyan arányban, hogy a kimondott szó kívánatosá teszi a kimondatlant, egyszerűen az igazság jegyében is. Találóképp a kormányzói fogadásról például nem menti fel az alól, hogy éppen abból a távlatból ne tudjon többet akár Derkovitsról, vagy éppen Egry Józsefről, Palotai Borisról, Fodor Józsefről, kiknek nevével már a Kelet Népe első számainak valóban országos jelentőségű névsoraiban találkozunk. Vagy, ha jut egy kép: a Veres Péter könyvével házaló írónak, s a szalontai kommunista Vas Mihálynak, „aki a falu legértelmesebb emberei közé” tartozott, akkor ne legyen „egészen más kérdés” – kibontatlan és megválaszolatlan –, hogy a „kortárs íróknak – Szabó Pált – személy szerint s munkái szerint a legjobb szándék mellett is csaknem lehetetlen megérteni.” Nem volna helyes, ha Szabó Pál még itt is, az utolsó kötet második felében, ragaszkodna az időtlen emlékezéshez, mint ahogy nem is tud ragaszkodni hozzá. Akinek az élete oly gazdag eseményekben, aki úgy kivette részét irodalomból, politikából a „nép nevében”, mint ő, az mondhasson és mondjon el mindent, ha tetszik úgy, ahogy „akkor látta”, még inkább: mai s teljes igazával.

Eddig kapott kritikáit olvasom: mennyi szép elismerés, csodálat és tapintatos kérdőjel! Ha adósunknak tartjuk Szabó Pált, mondjuk meg azt is, hogy a kritika még többel tartozik neki. Meg kell kísérelni végre: önmaga s az irodalom egésze felől megérteni. Olyan író felett néztünk el, aki az ábrázolás új eszközeivel, de a realizmuson keresztül s realista alkalmazásukkal a társadalom és a lélek „mély rétegeinek” eddig ismeretlen emberi szépségeit mentette át a művészetbe, s nemcsak tanúja, de vállalója is volt a parasztság történelmi kiemelkedésének, s aki, hol teljesen, hol hézagosan, de mégis forradalmi hűségét tisztázza most az önéletírás jegyeiben.

(Kéziratból)

VERES PÉTER KÖZELÉBEN

Azon a könyvnapon ismertem meg Veres Pétert, amikor József Attila összes verseit roskadozva cipelték a sátrak gazdái, 1940-ben. Megmaradt felvételeim egyikén Gál Istvánnal, az Apolló szerkesztőjével beszélget éppen. Úgy, ahogy Szárszóról ismerjük: szikáran, szemébe húzott kalappal, nyakkendő nélkül. A háború után nagygyűléseken hallottam, sok ezren áhítattal lesték szavát, mert nem olvasta beszédét és szókimondóan őszinte volt. Mint az első közül való földosztó értekeztünk gyakran, s debreceni látogatásai alkalmával is. Egy írószövetségi közgyűlésen találkoztunk újra. Együtt ebédeltünk, az időjárásra panaszkodott. Megérezte a változásokat, az országos témák között erre is jutott ideje. Ez talán azért lényeges, mert akkor csak közügyekkel foglalkoztunk, mintha magánéletünk nem is lett volna; fájdalom, játék, nyomor.

1953 novemberében írta első lapját:

„Kedves fiatal barátaim!

Nem tudom megtalál-e ez a lapocska benneteket, mindenesetre én elindítom. Nincs semmi bajom veletek, csak nyugtázom, hogy megkaptam az Építünk 3. számát. (Mikor dobjátok el már ezt az idétlen címet?) És lehet, hogy nekem most a hangulatom ilyen, de nagyon tetszik nekem ez a szám. Olyan jó debreceni íze van, hogy igazán. Szabó Pali is az önéletrajza egyik legszebb részletét adta nektek, nagyon érdekesek, velősek a Medgyessy Feri bácsi – nekem is van bácsim – sorai. Irigyelhet érte benneteket a Csillag. De ugyancsak szépek, jók, igazak a Csokonairól, Krúdyról, Tóth Árpádról szóló írások is. Szinte aggódok is, hogy nem adtatok-e túl sokat egyszerre. Bírjátok-e ilyen jól közölni valókkal? És ami a fő, most a legjobb értelemben vett vidékiesség mellett nem érzem ott azt az enyhe dilettáns ízt, ami a vidéki folyóiratok levegőjében a legtöbbször valahogy úszkálni szokott. A versek is jóízűek, tiszták, ha nem óriás-nagyok is, de becsületesek. Kunkli Péter nyilván földim, ugye? – verse nagyon kedves, jóízű, igaz és őszinte a diákfeleséghez. De nem sorolom fel a költőket és verseket, mert nem férne erre a kicsi papírra, aztán meg nem is akarok köztetek békétlenséget valami elsietett és túl szubjektív ítékezéssel. Annyit azért mégis megjegyzek csak úgy általában, hogy formájukban kedves, hangjukban szinte túl szépek ezek a versek, de valahogy kevés bennük az erő. Vigyázzatok, meg ne rekedjete valahol a jó „verselgetés”-ben, mert a verselgetés még csak majdnem költészet. Prózáról, kritikáról még nem tudok szólni, mert azokat még nem olvastam és hát az mindegyik nehéz eset. Ellenben a Fazekas Mihály versének a nyelvről tanulmányt lehetne írni. Milyen súlyos, mélyenjáró magyar nyelv az, nagyapámék, öreg pásztorok még így beszéltek. És

hogy ez nem debreceni különlegesség, mutatja a Berzsenyi nyelve. Prózában is. No ennél több gondolatot és véleményt már egy levelezőlap nem bír el, ezért vagyok és maradok hozzátok némi nosztalgias szeretettel

Veres Péter”

Sűrűn jöttek a többiek. Figyelemmel kísérte minden lépésünket. Három jellemző lapját, levelét idézem. A következő pecsétje: 1954. X. 22.

„Kedves Barátim!

Olvasgatom – bár kevés most az időm – az Alföldet. Jó cím, becsületes, komoly cím. A versekről az az érzésem, szebbek, igazabbak, költőibbek és – realistábbak – a központi folyóiratok mostanában közölt verseinél. Nálatok bizonyára kevesebb az irodalompolitikai hascsikarás és kevesebb az olyan költő, aki mindig azt lesi, „no ki győz már?” Akinek a szeme a népen és az országon, az embereken és természetben van, annak mindig tisztább a hangja. Különösen a Bihari Sándor és a Boda István versei mutatják az igazi költőiség útját. „Történelmi jelenlét” költői szívvel és költői nyelven. De a többiek hangja is szép, üde és becsületes. Nem nagy ügyek, de igaz írások. Már az nagy dolog, hogy a hazugságot és a dilettantizmust távol tudjátok tartani a laptól. Hogy a verselésből költészet legyen, ehhez először is becsületesnek kell lenni. – A prózát még nem olvashattam el s talán nem is lesz időm mindre, mert itt a Népfrontkongresszus, aztán Pécsre, majd Moszkvába kell menni, közben pedig belefuladok a kötelezettségbe. A Szabó Pali regényrészletét azért már elolvastam: nagyon szép. – Nem tudom, ki az a Hársfalvi Péter, aki az Útközben-ről írt. Okos ember és tudja, mit miért. Amellett tájékozott is, ismeri az író is, a könyveit is, még a gondolkodását is. Ez a becsületes kritika alapja. Még a Nagy-Idai Sándor emlékééről hadd szóljak. Így kell írni, ilyen szívvel. Kár, hogy túlságosan debreceni. Úgy érte, hogy csak beavatottak, helyi emberek ismerhetik a helyeket és iskolákat. Pedig ez országos ügy és nemzeti veszedelem. Harcolni kell azért, hogy az emberek megértsék: a gyermeknevelésben egyformán kell a szeretet és a hajthatatlan erő.

No, de nem folytatom tovább ezeket az „okosítások”-at, nincs is már helyem hozzá, és azzal fejezem be, hogy jólesik nekem, ha a szólamok nélküli szocialistaság és a jelszavak nélküli népszerűtet hangjait éppen az én szűkebb hazámból hallom. Lehet, hogy ez is elfogultság, de hát, annyi baj legyen. Üdv. Veres Péter.”

1956. II. keltezett pecsét van a következő levele borítóján:

„Kedves Alföldék!

Most, hogy végigböngészttem az új Alföldet, valami felfedezést tettem s gondoltam, megírom nektek is. Éspedig az, hogy milyen sokat jelent egy folyóirat „profil”-jában a szerkesztői válogatás. Ha végignézem az ország 7 irodalmi folyóiratát, azt kell látnom, hogy mindegyik mennyire más. (Csak a próza gyenge mindegyikben). Az Alföld versanyaga például – nekem – mindig a legegészségesebb. Nem azt mondom, hogy a legjobb, legszocialistább, hanem csak azt, hogy legegészségesebb. Az értekező próza is az Alföldben a legjobb, még ha nem is olyan nagyigényű, mint némely Csillag-tanulmány. Például a mostaniban a Molnár Antal cikke Bartókról, nagyon okos, nagyon hasznos, még ha első szóra nem is mindenben meggyőző. (Pl.: Hogy mi a kettős élet, azt

én is nagyon jól tudom. Meg is írtam: úgy kellett írónak lennem, hogy azért normális paraszt és józan családapa maradjak.) Igaz, az ilyen írásokra nagy szükség van, mert Bartókot a munkáján keresztül még túl kevés ember érti, márpedig Bartókot, a tudóst és a népi gondolkozót megismerni és megérteni: nemzeti sorskérdés. Például engem nagyon érdekel az a kérdés, hogy tulajdonképpen ez a Bartók, akit Molnár Antal megrajzol, hogyan ítélte meg az őt körülrajzó dekadens-modern literátorokat és zeneszerzőket. Mi volt az igazi véleménye Reinitzről, Balázs Béláról, Lengyel Menyhérről? Lehetséges volna, hogy ez a mélyenlátó szem, ez a sugárzóan világos intelligencia nem látott volna át azon a felszínes emocionalizmuson, „újdonságra, másra” – szomjúságon, ami ezekben az embereken kavargott.

Szépek a Weöres Sándor hindu versei is. Persze kérdés, mennyire adják az eredetét. A Szabó Lőrinc szonettjei nekem személyesen enyhe csalódást okoznak. Híre után többet vártam. Ez a költészet nekem nem tud magányügyből közügygé válni. De lehet, hogy bennem van a hiba. Túl szűken értelmezem a kollektivistá lelkületet. Gellért S. mint mindig, most is megkapja az embert, de mindig hagy valami hiányérzetet is. A varsói beszámoló is érdekes. Mindenesetre mond valamit a lengyelekről, amit nem tudtunk és így megvan a létjoga.

De nem részletezem tovább a dolgot, mert sok egyéb dolgom van. Fábián Z. mondta, hogy küldjek regényrészletet. Ha volna készen. De amit megírtam – mert összefüggő fejezetek –, a Csillagnak adtam.

Összegezve, amit mondani akarok: az Alföld igen változatos és irodalmi ízű és értékű anyaggal van tele, más mint a többi, de mégis hiányzik belőle valami. Mi? Talán a történelmi jelenlét, a kor problémavilága és friss izgalma. (Az Egri-novella mutatja, hogy mi hiányzik: élet, mai élet.)

Visszatérve még egy szóval a szerkesztői válogatásra: ha a szerkesztői ízlés és ítélet ennyire különböző lehet, akkor talán a sematizmus nem is az írókban, hanem a szerkesztőkben fészkel? Vajon mennyi értékes kezdemény kerül a süllyesztőbe? Engem nyugtalanít ez egy kicsit, s íme ezért írtam ezt a levelet.

Üdvözlettel Veres Péter”

1959. január 5-én kerestem fel. Sokan féltek akkor a közelétől. – Merre van a Gárdonyi utca 60. – fiúk? – kérdezem az esti sötétben két kamasztól ott, ahol a buszról leszálok, s az út elágazik. – A Vörös Péter? – Az! – Ott van feljebb a sarkon túl az első ház. – Valóban, drótkerítése van, csengője nincs, megzörgetem a kaput, puli rohan elő, csahol jó kutyához illően: a ház felé. Julis néni nyit kaput, fiatalosan, világos ruhában, látom munkában van. Halat tisztít. – Újságolták már a barátait, hogy mikor lesz házszentelő – mondja Julis néni –, hát holnap van Péter születésnapja, a hatvankettedik, meghívta a barátait, Szabó Pált, Tamásit, meg a többieket. Nem akarnak megdöglenni a halak. – Valóban ott vergődnek a kamrában. Tarkón üti őket a kés nyelével. Közben hazajön Péter bácsi, járt egyet a hegyen. Bemegyünk a kisházba, a dolgozó szobába. Egyszerűen berendezett félig háló, félig dolgozó. Fekhely, könyvespolcok, kerek asztal, hajlított szék, íróasztal, karszék. – Mindig írok, dolgozom, minden napra kell valami – mondja Péter bácsi. – Amit eddig csináltam, lezárтам, dokumentum volt, kellett, de most meg kell formálni az embert, irodalmat kell csinálni. Ez lassabban, nehezebben megy. Amit a népi vitára írtam, nem közölték. Pedig nélkülünk nem lehet szocializmust építeni. Nem vagyunk

nacionalisták. A patriotizmus és nacionalizmus más, nem tudom, miért kell a nyakunkba varrni. Néhány ember izgágasága ez, nem mindenki gondolkodik így. Képviselő se akartam lenni. Felhívtak, hogy nélkülünk nem lehet parlament, vállalni kell. És ha nem értek egyet? – megkérdeztem. Akkor lehajtod a fejed – felelték.

Jó kisüsti körtepálinkát iszunk, s közelebb húzódunk a cserépkályhához, mert odakint fagy, valami kis hó is van, s ez a házacska vékony falú, áthűl estére. Péter bácsi erős, és derűs. Ha legközelebb jössz, mond meg őszintén, mi a véleményed rólam, mit tartasz rólam. Mást is megkérdezek, tisztába akarok lenni magammal. Annyit összefecsegeknek, hogy már magam se igazodok ki. De őszinte legyél, ne hallgass el semmit.”

Január 22-én mentem el hozzá újra. Kerülöm, hogy mélyebben belemenjek a kritikába, nincs jogom hozzá, s egy olyan erős egyéniségnél, mint Péter bácsi, mit is érne? Ideadja kéziratait, véleményemet kéri, és nem változtat semmit. – Ezentúl már inkább szépíró akarok lenni, az embert akarom megformálni – folytatjuk ott, ahol a múltkor abbahagytuk. – Pedig azt hiszem, ezután is gondolkodó leszel. – Részleteket olvas fel új regényéből, a vén lányról, aki később a sógorhoz megy férjhez. Didaktikus, magyarázó, most is a nevelés patriarchális elemei foglalkoztatják. Enélkül nincs nevelés, erről beszélgetünk. Julis néni néha elmosolyodik: – Noha azért nem kellene kiírni, hogy tizennégy gyereket szült a méhe. – Meg: olvastam már én is, olvastam, jól megírta Péter. – És Péter bácsi olvas: – A gyerek szájából kiesett a cucli, felkapta a kutya... Julis néni melengeti kezét a kályhán és nevet: – Meg a csirke is felkapja... Maga is szokott írni? – veti közbe. – Néha – felelem. – Mert olyan jól érti. – Aztán ki-megy, s hoz pálinkát. Megint az üveg alján van, mint a múltkor. – Meg kén mán tölteni, Péter. – Érdekes – mondom. – Van még pár liter. – Nem töltjük meg, de Péter bácsi lekísér a buszhoz. – Nem akartál az asszony előtt beszélni rólam, ugye? No, majd legközelebb elmondod. Ami időm még hátravan, szeretném tudni, ki vagyok, mit érek. – Goromba szél fúj. Szabó Pál is erről kérdezett akkoriban folyton: ki vagyok, mit értem, nem hiába éltem-e?

Péter bácsiék később dédszülei lettek Koczogh Boglárkának, Hajnalkának, s mi a nagyszülei apai ágon. Kár, hogy nem mondják ma már így: édesapám, nagyapám, dédapám. Milyen furcsa lett volna Péter bácsi szájából így hallani: apu, papi, dédike.

Veres Péter sorsa, példája megismételhetetlen. Nem az a lényeges, hogy a gypesori négy elemi járt parasztyerekből miniszter lett, pártelnök, Kossuth-díjas író. Hanem, hogy méltó volt a tisztségeire. Mindig, mindenkit tanított, s nem figyeltünk rá eleget, elégszer. Amikor Móricz Zsigmondot elcsukló hangon, könnyezve búcsúztatta, alig pár lépésnyire attól a helytől, ahol most ő is pihen, csak a nagy űrt éreztük, a semmit, hogy nincsen, aki Móricz nyomába lépjen. Veres Péter már egy évre rá, a szárszói konferencián megmondta, hogy ha „valóban a népet szeretéd és nem csupán a benne lévő uralmi lehetőséget, akkor a szolgálatára tedd fel az életed.” Betöltötte Móricz helyét ő is, Szabó Pál, s Illyés is, ki így, ki úgy, de híven. Néha lehajtotta Veres Péter, de soha sem hajtotta meg a fejét. 1942-ben így fejezte be a „Népiség és szocializmus” című könyvét: „Egészen új társadalmi rend kell. Az én hitem szerint ez a rend az osztály nélküli szocialista társadalom lesz.” A „történelmi jelenlét” fogalmát nemcsak hirdette, élte is. Révai József mondta, hogy akármi legyen Veres Péter vé-

leménye, fel kell figyelni rá. Veres Péter is mindenre felfigyelt, amit országos dolognak látott. Míg az Alföldet szerkesztettem, sűrűn jöttek nyílt postai lapjai, mert nem hagyott írást figyelmen kívül. Gondja volt a vetésre éppen úgy, mint a fiatal írók zsenéire. Senki előtt nem takarta véleményét. Utolsó írása, a „Szárszó”, félbemaradt. Pedig a mi szocializmusunk gyökereit, értelmét, igazát írta volna meg benne. Ki folytathatná, amit ő kezdett el? Ki beszélhetne úgy ezrek előtt, hogy ne pissenne senki, hogy el ne oldalogjanak, mint a lapról olvasók elől. Aki hallgatta, önként hallgatta, aki vállalta, önként vállalta. Nem őt, hanem a népet, a történelmet. Veres Péter benne élt az időben, a történelemben, nem keresett mellékutakat, s nem a szép szavakat kereste kíséretül, hanem a történelemformáló igazat. Még nem tudjuk igazán, hogy ki ment el közülünk. Mi sem, akik első könyvével Az Alföld Parasztsága-val jártuk meg utunkat. Hatalmas volt az érdeklődése, magas az igénye, erős az akarata, mindig megelőzött, de a napot nem takarta el előlünk, hanem felé emelt. Tanított, nevelt, figyelmeztetett szüntelenül, és tanult, önvizsgálatot tartott szüntelenül. Fegyelmezetten élt. Elődei példában és magatartásban? Széchenyi és Kossuth, Arany és Petőfi, így együtt, és nem egyik, vagy a másik. Az örökükbe lépett, pótolhatatlanul. És kire hagyta az örökségét? Kire hagyta Bartók és Kodály? Nem kiemelkedő egyesekre immár, hanem az egész nemzetre. Tanításainak úgy van és lesz értelme, ha az írott szó élő cselekedetté válik, ha úgy megtaláljuk helyünket a világban, mint megtalálta ő.

(Megjelent: Magyaritanítás, 1969. 3. sz.)

A KIMARADTAKÉRT

Nem számokat és nem neveket jegyzek fel, még nem is versek címeit. Mindennek örülünk, ami a Vargha Balázs gyűjtötte kis antológiában, a Mai Magyar Költőkben megjelent és minden fájdalmasan hiányzik, ami érdeme ellenére kimaradt, ahogy ez már az antológiáknál lenni szokott. Mert a hiánynak nincsen határa. Vajon kinek vessük a szemére? A kiadónak, aki a válogató fiókjába rekesztette a kéziratok másik felét, a műfajnak, mely szinte provokálja a kifogásokat? Ami itt van, jó hogy itt van, de a vidékiek és a más országi magyar költők sorsát mégis szóvá kell tennünk. Még ha kényes is. Mert az ő sorsuk a legmostohább.

Negyvennyolc költő és közülük csak kettő él vidéken: Takáts Gyula és Csorba Győző. Nem igaz, hogy csak két vidéki költő érdemli meg, hogy együtt legyen azokkal, akik koruk, hírük, a jó reménység szerencséjével viselhetik a mai magyar költő megbecsülését. Nem igaz, hogy akár a tiszántúli Tóth Endre, Kiss Tamás, Boda István, Danyi Gyula, a dunántúli Pál József, Bárdosi Németh János, a miskolci Bihari Sándor, s a szegedi, szombathelyi költők helyett csak olyanokat hirdet az országénak ez a kötet, akik méltóbbak is az ő helyükre. Hadd ne soroljuk tovább. Nem nevekért, nem városokért, nem a provinciáért, hanem azért kell írni róluk, mert még ma is százszorosán nehéz kiverekedni az igazukat. Egyszerűen azért, mert vidéken rekedtek: ki kényszerből, ki meggyőződésből. Nyoma sincs bennük annak a keserűségnek, ami azelőtt a vidékit a fővárositól elválasztotta. De a törődést, az egyforma mértéket ők is igénylik. Nem dilettánsok ők, helyi körök dédelgetettjei. Legtöbbjük mögött évek, évtizedek alkotásai, kötetek, olvasók és nem egy országosan is maradó vers. Kiss Tamás már a harmincas évek végén ott volt az Új Magyar Költők között huszonharmad magával, József Attila, Jankovich Ferenc, Képes Géza mellett; Tóth Endre pedig Gulyás Pál után a legjellegzetesebb, legőszintébb, s nagyon mélyről jött költője Debrecennek. A Mai Magyar Költők közé mégsem kaptak bebocsátást.

A lengyel irodalom nem tesz különbséget Varsó, Krakkó és Lódz között. A krakkói irodalmi újság több példányban jelenik meg, mint a fővárosi és egy ország tanul belőle. S példának, régi klasszikus példák után, nemcsak a lengyeleket idézhetnénk. Mai vidéki irodalmunkon nincs mit takargatni. Vidéki lapjaink nemcsak a fiatalok iskolái, de az igényességnek is. Épp oly országos fórumok lehetnének, mint bármely más folyóirat. És nem nagy áldozattal, egy valamirevaló regény kiadási költségével, de több bizalom árán!

Ha hiába kerestem Tiszántúlt, Dunántúlt, hiába a csehszlovákiaiakat, ju-

goszláviaiakat, romániaiakat is, Tompa Lászlót, Szabédit, Kiss Jenőt, Szemlért, Tózsér Árpádot. S szégyen, hogy a jugoszláviai magyarok közül még névre is alig futja. Ez még nehezebb kérdés, de fel kell tenni végre: hát ők nem mai magyar költők? Egy ideig úgy írták őket: román költők, cseh költők. Aztán úgy, hogy: romániai magyar költők, jugoszláviai magyar költők. Félteve őrzötte őket autonómiájuk, félve hallgattunk róluk ideát. Kicsit talán meg is feledkezve. Alig húsz éve szinte a romániai magyar irodalom jelentette a valóságos magyar irodalmat, Tamási Áron, Kós Károly, Molter Károly, Asztalos István, s itthoni bátorságunkat a csehszlovákiai magyar ifjúságból merítettük. S ahogy Ady közelebb áll Krležához, Lukačhoz, Beniuchoz, mint mondjuk Kosztolányihoz, úgy Dsida Jenő és Tompa László is hatott itt annyira, mint saját környezetében. Mondjuk ki nyíltan: sovén érzéseket nem az kavar fel, ha a mai magyar irodalom magáénak tudja Tompát vagy Szabédit, inkább az, ha nem. Ám régi és egyszerű lélektani jelenség, hogy a tiltott mindig kívánatosabb, s a kívánást az okos ész sem győzheti le. Ami a román irodalomnak nyereség, nekünk is az. Ami a cseh, jugoszláv, vagy román és lengyel közösségben érett egyetemesség, számunkra is az. A sziléziai bányászköltő, Bezruc és a cseh J. Wolker nagyobb támasza volt József Attilának, mint hazai kortársai némelyike.

Ha egy pozsonyi vagy udvarhelyi költő a cseh vagy román irodalom büszkesége lehet, még inkább az lehet, ha mi is vállaljuk. Tompa László helytállása azért a városért, amelyben máig élt, Udvarhelyért, számunkra is példa volt, a népért, közösségért élő, s teljes életét annak szolgálatába állító költő példája. Ezzel az erőforrással hosszú ideig szegényebbek voltunk. Most nem azokról van szó, akik Bartókot megvetették, mert románnak tartották. Most azokról beszélek, akik Bartókért és Tompáért megmásíthatatlanul szerették a románokat. És ezek ma már nincsenek kevesen. Ha nem is azonos a szomszéd népeink fejlődésének az útja, mégis annyi benne a közös, hogy van egymástól tanulni-valónk. Mindnyájan közelebb kerültünk egymáshoz és ezt a közelséget és egymásrautaltságot a költészet még erősítheti. Lírikusnak azonban nemcsak a közösség ad szárnyat, hanem a nyelv is.

Az irodalmak valamennyi világrészen szabad útlevelel közlekednek. De, aki lengyel könyvet kíván fordítani, nem a csehekhez fordul, aki magyart, nem máshova. Így aztán ebben a nagy váltógazdaságban van, akire sohasem kerül sor. Eltűnik kicsiny szigetén méltatlanul. Ha megteremtettük a közeledés társadalmi feltételeit, adjuk meg szellemi tartalmát is. A határzűrök nem akkor szűnnek meg, ha olyan mélyre ássuk az árkot, hogy nem látunk a fenekére, hanem ha beföldeljük őket. Ideje lenne.

(Megjelent: Irodalmi Újság, 1956. 31. sz.)

EGY ÚJ KÖLTŐ: GELLÉRT SÁNDOR

Nemcsak esszéinket, szépprózáinkat, de újabb verseinket is különös feszültség szorongatja. Éveink, sőt három évtizedünk lelkiállapotának, a pusztulások és újrakezdések természetes következménye ez. A képek, az asszociációk, a gondolat és forma szövevénye, a stílus sokszor robbanásig telt. Szinte kirí Móra Ferenc vagy Tömörkény István csendes nyugodtsága, Németh László, Illyés Gyula, Szabó Pál vagy akár Dallos Sándor és Cs. Szabó prózája közül, s az idősebbeket éppen az őket jellemző feszültség riasztja vissza. A felvert vad idegremegése ugyanúgy ott van Erdélyi mosolygó egyszerűségében, mint Babits nyugtalan rímei között. Túlhajtott gyorsaságban űzik egymást az ötletek, képek, izzásig hevített ritmusok. A szülés kínja, a lét remegése, s hűség éveinkhez már egy látható eredménnyel is jár: a tömörséggel. Nem mondhatjuk, hogy a múlt században Arany, Vajda, Tolnai vagy Baksay pazarló volt, de a fejlődés úgy látszik, még ő utánuk is tömörebb, sűrűbb kifejezéshez vezet. Természetesen nem előnye vagy hátránya ez egyiknek sem, csak egyszerűen: változás, bravúrja a már úgy is kevés szóval sokat mondó magyar nyelvnek.

A századnak ebben a nyugtalanság völgyében Gellért Sándornak sem hin-nénk, ha nagynyugalmú szóval állítana be közénk másfélszáz versével. Lehig-gadt érettségével nem egy fiatal költőnk elvérzett már. Gellért látja a zűrza-vart, nem is akart sietni, hogy magamutogatással megelőzze az idők teljessé-gét. Várt, amíg érte mentek. „Felveszem a harcot, csak egy picit várok. Hadd romol-bomoljon még összébb a világ, az isten se tudjon benne harmóniát.” Új költő küldetése ma csak akkor kezdődhet, midőn végképp eltűnt a megalku-vás, a látszatbéke harmóniája. Ehhez útban vagyunk. A költő csillaga jókor jött fel a keleti égen.

Kötetének első részében nem árul el többet, mint hogy nyitott füllel jár a próza muzsikáló sorai között. Rábukkan a gondolat, ritmus, rím közös értel-mére, bár a jelkép tagjai sokszor nincsenek helyükön. De, ha azután helyükre találunk, szökken a vers, feszül a ritmus, összelesnek a rímek, megjön a kedve s a falu végén lebukó napot már más szemmel látja, mint mások: *Borszín sugár, vérszín sugár siklik mint az esti bogár.* Ezután már a költő érez rá beszédje ízé-re: saját kifejezési alkatát keresi. Sinka István óta helye van irodalmunkban a legegyszerűbb magyar életformának is, ő a tartalommal megvívta harcát, a mondanivaló szabadságával tehát Gellért Sándornak sincs és nem is lehet gondja. Ezt a viaskodást megelőzte a forma győzelme Erdélyi József költésze-tében. Gellértnek tehát akkor van helye és feladata irodalmunkban, ha látása, a tartalom és forma legmélyebb magyar rétegből hozott egységében, egyete-

mes, új horizonttá tud kiteljesedni. Hogy erre elhivatott, nem egy verse bizonyítja. Rendre haladva azt látjuk, hogy a tizedik verse táján már otthonosan mozog a magyar ritmus és egyúttal az időmérték nyugati köntösében. A kísérletek között elővillan a részletek felfedező öröme ilyen vonzásokban: *szűzvállas csöcselék, csizmán sudárult legények, udvarlent gőzöl a trágya*. Akkor jön meg igazában a kedve, mikor a Dabolci húsvétkor megleli helyét a vers minden kis íze:

„Eldúlt-fúlt a gólyamosó,
ibolya-nyílás volt.
Teltzsák nehéz parasztknál
csali arcú lány volt.

Dalolva jött, meg szétszaladt,
két-három rokolyás.
Édes bor volt, harangszó volt,
élő hímes tojás.”

Nem tudom, időrendi sorrendbe vannak-e szedve versei? Akár igen, akár nem, a vers születését így is nyomon lehet követni, rajtuk a vers érzéki megsejtésétől az ihlet és képzelet transzcendens régiójáig. Három verssel arrébb a hasonlat ismét egy fokkal erősebb: „Fehérből lesz lelkem, Mint lemosott hulla, Fehérből, mint a torony, Őszifalus éjszakán. Mint a fejfák emléke, Csontjaidnál szépapám, mint menyasszony fátylán az Örökélet bája. Legényember kiszűkült lengő gatyaszára.” (Kövessük a vers belső rendjét s nyomban kitűnik, hogy milyen különös törvényszerűség fogja össze az egymás mellé sorakozott hasonlatokban a lelket, hullát, a fehér tornyot, a csontokat, a menyasszony fátylát, s bármily groteszkül hat: a legényember lengő gatyaszárát.)

Az Álomban „ünnephírelőkről” hallunk s szinte szégyenkezünk azon, mióta Pesten élünk és még sohasem tudtuk olyan szép csengésűen hallatni és láttatni, mint ő, hogy: „birsalmaszín villamosok” gördülnek a hajnalba. Ezzel a verssel már a kész költő jelentkezik. Az asszociációk eredeti szabadsága, spontán lendület, különös zamatú nyelvi ajándék Erdély és Debrecen közös kincséből s kiteljesedett forma. Az utolsó három versszak az ébredés előtti feszültség s az álomképek szétporlásának egyesüléséből támadó tökéletes egységű szimbólum:

„De a külvárosi gyerkőc
ezerszámra útracsábul,
elődöng a történelem
pityókásan a kocsmábul.

Egy-kettőre olyan lesz, mint
népdalszülte fejedelem
és kezét csap a rigmussal,
szerre ugrik ahajt velem.

Göncölisten három lovát
bekötötte a lócs elé:
gyi, gyeplüsök, bocskor-csizmás
pórlakzira Karcag felé.”

Nem követjük tovább fejlődését, de szedünk egy csokorra valót, innen-onnan egy képet, jelzót, versszakot. „Telibélű lány; feltörzsököl a szerelem; felsejtődik, aki volt; bucorog a borjas tehén; a munkát megloptuk; szálinge-sincs lány; dió-szüzen; fut iralló tábor; szóval mi kezdjük rá csizmaszárverősen; egyszer hoppel, másszor koppos ezeréves komédia; hallgatózom vérem járására; virraszt az isten, botjára rádül; mint csótárból ugrott mén, úgy ront a nóta belém; ezüstöt ver a borda; szüre alatt a bal karján új pár csizma, vett ünneplő; hogy tikkad az üsző jószág lapucspikés poros úton...; szép csipkerózsika és libertásalom lesz az én paraszti-szerelem-vallásom.” Veres Pétert úgy szeretné elnézni szóltanul: „mint pásztor a csillagokat, a csillag a pásztorokat.” Talán nem fárasztjuk az olvasót, ha még idézünk néhányat. Például játékos finomságára: „Legénynek szüze van. A szüznek tüze van. A tűznek hamuja. Hajnali szél fújja.” S finomsága mögött milyen füledt erotika lappang ebben a remek képben. „Mi más az, hogy szeretlek, Mint a búzaszemeknek Kacagni a gazdára, Csókkal esni a zsákba.” S aki mindezt így láthatja, azt: „Pusztai világból, Tünde délibábból Faragta az Isten Porkahó hulláskor.” S mi a költészete? „Ha pózt véve rozzant hídon Kacsalábon forgó kastélyt Meghajítom, leállítom.” És. „Aranymívű gádoroknak Tüzetfújó paripáit Nem gyontáros hintó elé, Boronába fogom szálíg.” De: „Nálunk a szellem Bojtártalan pásztor. Ezzé balogul tán Egy ősi muszájtól.” Kifogyhatatlan a költő Csokonai, Petőfi- emlékü pajkossága, legénykedése, de ugyanúgy férfias komolyságú, bővérű képeinek sokasága.

Nyelvének súlya és ereje van s hogy már eddig is igaz szépségekkel gyarapította irodalmunkat, nem csoda, hiszen ott termékenyült meg, ahol Pázmány, Bessenyei, Arany, Ady, Móricz, Szabó Pál, Erdélyi, Sinka, Nadányi Zoltán s tudományos prózáinkban Horváth János és Karácsony Sándor kifejezésformája. Hozzájárul ehhez még az a merészség, mellyel a népi szövegeket beszabaddítja a költészetbe. (Csára csizma, hajsza bakkancs = egy lány, egy baka; ezüstöt ver a borda = az ünneplő ruhába, úrasztalterítőbe ezüst szálát vernek a szövőszék bordáján, vagyis hát a szerelmes lány az esküvőre gondol, mint ahogy a lentebb idézett versből felsejlik.) A tömörségből és forró lüktetéséből támadnak legszebb balladás versei. Nincsen bennük semmi erőltettség, a kifejezés tömör, leglényegesebbre redukált a szóanyag, s ez a sűrű, forró nyelv-láva mégis egészen spontán könnyedséggel ömlik versről versre. Képek, versek úgy mutathatják, hogy Gellért Sándor csak a népi életet ismeri s mivel abból Erdélyi és Sinka sokat merített, ő hamar kimerülhet s szűk körre íteltetett. Gellért Sándor most huszonhat esztendő, eddig paraszti sor és román katonaság közt hanyódot, nemrég beiratkozott a debreceni egyetem bölcsészeti karára. Költői erejére ez a kötet bizonyosság s most a készség és szabadság elé a tágabb horizont lehetősége került. Minden előttünk járó nemzedék vitt magával egy-egy költőtársat. Már-már úgy látszott, hogy minékünk is valamelyik előttünk járó nemzedékhez kell csatlakoznunk. Gellért Sándorban olyan költő mu-

tatkozik, hogy gazdag első termésében már büszkén láthatjuk: mi sem maradtunk poéta nélkül. (Csak el ne kapassa magát!) A pajtás kritika minden versfagót óriásként üdvözöl. A nagyság jelzői irodalmi lapjainkban sablonná üresedtek. Az olvasó kritikától, verstől egyformán visszariad. Vajon most elhiszi-e, hogy a magyar irodalom Gellért Sándor költészetével nagy lépéssel haladhat tovább?

(Megjelent: Magyar Út, 1942. május)

TÓTH ENDRE: AZ ELSZÁLLÓ IFJÚSÁGHOZ CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Móricz Zsigmond lapja, a Kelet Népe utolsó számaiban úgy mutat fel többé vagy kevésbé ismert debreceni neveket, írókat, festőket, tudósokat hetekkel halála előtt, mintha velük kívánná megostromoltatni végső nekirugaszkodással az úri Magyarországot, Gulyás Pál, Oláh Gábor, Juhász Géza, Menyhárt József, Sőregi János neve mellett ott találjuk a Tóth Endréét is, hol egy vers, hol pedig novella után. És amikor a Kelet Népe irodalmi estet rendez Debrecenben, 1942-ben, Móricz Zsigmond külön kívánsága az, hogy Tóth Endre olvassa fel három versét, ő maga pedig boldogan köszönti a már tíz esztendeje verselgető költőt. A költőt, aki üres óráiban a romló szemű Oláh Gábor naplót jegyezgeti, s aki szegénysége miatt kénytelen-kelletlen abbahagyta iskoláit, s viaskodott hol az embert emésztő fizikai munkával, hol a munkanélküliséggel, írásaiban pedig a maradi civis város közönyével.

Valljuk meg: nevéért, elismeréséért még ma is viaskodnunk kell, pedig öt önálló kötet hirdeti igazát, és seregnyi elszórt írás, negyvenöt előtt inkább publicisztikaiak, ma a versek között elbeszélések is. Sem a Kortárs, sem az Alföld nem zárta le előtte kapuit.

Formailag nem kelt meglepetést. Ebből a most megjelent kötetéből is el tudnánk hagyni elhasznált jelzőket, fáradt rímeket. Gondolataival sem nyújt különösebb meglepetéseket. Lehet, hogy a napestig nehéz és felelősségteljes munkában meghajszolt élet nem engedi megérlelni sorait, de még valószínűbb az, hogy Tóth Endre erényeit nem is itt kell keresnünk, hanem erkölcsi tisztaságában. Nem kevés malíciával írta egyszer:

„Ki látott még olyan lovat,
mely kocsit húz hat álló nap
s vasárnap a lóversenyen
mint a táltos fut sebesen?”

Ha egyáltalán le lehet egyszerűsíteni ennyire egy életművet, azt mondhatnánk: Tóth Endre a tisztántúli proletariátus költője. Lentről jött, s az alulról jöttek szemével látja, kívánja, szereti, bírálja a világot. Legszebb versei, a Három asszony, a Szentesti részek, A kubikos és ebből a kötetéből a Szegények és magyarok vagy éppen a Holló Lászlóról írt verse egyformán erről tanúskodnak. Milyen kitűnő érzéke volt Móricz Zsigmondnak versei kiválasztásában! A máig legjobbak már ott találhatók a Kelet Népében!

Azt jelentse ez, hogy Tóth Endre azóta sem változott, azt jelenti ez, hogy

a szegények védelmében, az elnyomottak igazáért megütött hang húsz év után is ugyanaz maradt volna? Nyilván nem. „Egyedül a tömegben” – írta első köteté fölé, s mi volt hozzá a refrén? „Életünk forgó öröm helyett szakadatlan nyomor.” Ha pedig mai verseiben keressük életszemlélete gyökerét, új életünk javainak féltésében találjuk meg. Talán éppen ezekben a sorokban.:

„Az életemet elhibáztam,
s nem hiszek csak az ifjúságban,
csak egyedül tibennetek,
akik tudásban, emberségben
nálunk nagyobbra nőttek.”

Új kötetének így adja meg alaphangját. E kötetéhez ráadásul adott, s még meg nem jelent régi versei mutatják, hogy milyen utat tett meg bizakodásban és derűben Tóth Endre. A kilátástalanság komor hangját felváltotta a reményesség vidámabb üteme. Ha ma elborul, ez már inkább csak a múltó élet feletti halk emberi szomorúság.

Mi az, amit nem vitathatunk el Tóth Endrétől? Sohasem hagy kétségben őszintesége felől, és sohasem lesz benne szólam: a szegények ügye. Ha néha nehezkesen gördülnek sorai, keresd abban az okát, hogy a jövőért, társadalmi igazáért küzdő ember szól hozzád, s első feladatának azt érzi, hogy az igazat kimondja. Kimondhassa még akkor is, ha nincs ereje, ideje kellően megformálni. A világirodalom ezernyi példával bizonyítja, hogy formai remek elveszhettek a homályban, s az elnyomottakért kiáltott szó ma is tisztán visszhangzik századok öléből. Ugyanígy nem vitathatjuk el tőle hűségét múltja iránt, és: nem gyengeség, hanem erény – a szerénysége. Mindez pedig maradandóvá lehet tiszta emberségének fényében.

(Elhangzott a Rádióban, 1960. aug. 27-én.)

BALOGH LÁSZLÓ VERSESKÖTETÉRŐL

A kilencedik vízesés

„S mert megváltani nem tudtam magam / sem a világot: kell az irgalom” – innen az indító szó, s folytathatnánk: „Hiába mormolok varázsigéket / hiába keringem táncomat / hiába bájoló a csöndet / nincs már hatalmam rajtatok / láрма, zaj, szenny, füstködök.” Balogh László verseiből idéztünk, alig száz verséből, hatvanadik éve felé haladván első lírai kötetéből (*A kilencedik vízesés*.) Ismerem Balogh Lászlót azóta, hogy első versei megjelentek. Olvastam jó könyveit Asztalos Istvánról, József Attiláról, Adyról, s az irodalmi közlés, kifejezés – isten tudja, mért hangzatosan kommunikációnak keresztelt jelrendszereket, jelképrendszereket teremtő erejéről, hallgattam rádiójátékait, feldolgozásait, előadás-sorozatait, s tudom, mit tett veszendőnek mondott nemzedéke érdekében. Tanúja voltam, hogy milyen kegyetlen küzdelem emészti ezt a Debrecenből jött tudós-költőt a kifejezés tisztaságáért, őszinteségéért, nem véletlenül keresve hozzá magyarázatot. Tanúja voltam annak a tartózkodásnak, mely írói jelentkezését fogadta. S most, harmincöt esztendő lírába szorított, kerülő utakon ki nem mondott kétségeinek, felszabadulásainak lehetek tolmácsa. Szívesen.

Nemzedékünkől vett író Balogh László, a nemzedék minden átkával, gyötrelmével, vonzódásával, el nem ért két madarával. („Hitem fölépíthetem magam, / mint álmait kockáiból a gyermek”) az ismeretlennek nekivágó szívó akaratával („Olyan mindegy: sikerült-e vagy sem / S ha igen: akkor is csapj szét dülve / csillogó csonttal, fulladó szívvel és feszülj neki újra meg újra”). Nem gondolkodom nemzedékekben, alig-alig mások a gondjaim, mint a most sarjadóké. De tudom, hogy e nemzedéknek, a miénknek, most szűkebb hazánkra gondolva: a korán elment Asztalos Sándornak, az Erdélyben élő Gellért Sándornak, az értelmetlen halállal halt Mata Jánosnak, és Tóth Endrének, Varga Imrének minden gyengéjére mentséget találnék, mint ahogy értékeiket is sokra becsülöm.

Varga Imre egyszer azt írta, hogy a nagyok elfogták előlünk a napot. Szabó Pál igen megharagudott ezért. Ha fogalmazásaiban nem is, de egészében igaza volt Varga Imrének. Nem a napot takarták el ugyan Szabó Pál, Veres Péter, Németh László, Gulyás Pál, az előttünk járók, hanem az utánuk jövők révültek bele kortársaik, elődeik ámulatába. Mit lehet még elkiáltani, amit ők meg nem fogalmaztak? Ez gyötri a lírikus Balogh Lászlót is: „S hiába futunk mi tovább / az Idő kereke kötve / fejbőbitásan a fűzfák / várnak, várnak mindörökké”. És hányszor tudnék bölintani, hogy ez az ő szava, hangja, senki sem mond-

ta ki ezt helyette, előtte, így igaz, s a kifejezés gyötrelme még inkább aláhúzza mondanivalója hitelét.

Együtt mondtuk vele a Bujdosók balladáját 1943-ban, ránk is ránk ült a cívis város lidérce később (*Város a föld alatt*), mi is kerestük, Csokonai, Gulyás Pál, Mata János örökét, és Marcus Aurelius, Chopin háza, a Kalevala, találkozások az Ady-jelképű Élet nagy folyójánál, közös élményeink voltak. Nem almanach líra ez. Nem szép szavak virágünnepes felvonultatása. Nem egy okos költő stilisztikai bravúrja. Balogh László talán mindent tud előre, mielőtt megfogalmazná. Mégis úgy alá tud merülni tudatküszöbe alá, hogy ezekből a történelmi, érzelmi, nyelvi, tisztességbeli mélységekből hozza fel rendbe szedett gondolatait, melyek többek, egyetemesebbek egyéni kínjainál. Ezekre a versekre érdemes visszaemlékeznünk. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977*).

(*Megjelent: Alföld, 1977. szept.*)

MOCSÁR GÁBOR: SZELLEM ÉS SZÁZADOK

Rossz cím, riasztó külső, de amit benne Mocsár Gábor, ez a javából való zsurnaliszta, ígéretes prózaíró kimond: mai tanulmányaink szép lapjaiból való, fontos és feltétlenül figyelemre méltó. Figyeljünk fel rá, mert könnyen elveszhet vidéki könyvkiadásunk annyi más remekével együtt, gondoljunk csak éppen: „A képzőművészetek Debrecenben” kötetre, Somogy megye nagyszerű Rippl-Rónai emlékkönyveire, s a Tiszatáj kiskönyvtárára, melyekben érték és múgond versenyezve messze megelőzik az országos terjesztés gondosságát.

Fontos is ez a kötet, valóban, mert sikerült, népszerű példája napjaink jelentős helytörténeti érdeklődésében a városmonográfiáknak. Szeged, Debrecen tudós története készen van, kiadóra vár, s hogy milyen hiányt fedezhetnek majd, éppen Mocsár Gábor figyelmeztet rá, amikor kénytelen visszanyúlni Szűcs István csaknem százesztendő város történetéhez, forrásul. Városaink története több pusztá helytörténetnél, sokszor logikusan nehezen követhető megmaradásunk története. Különösen az a Debrecen. Mocsár Gábor érde-me, hogy az eddigi leltározások után ennek a megmaradásnak szüntelen bizonytalanságában a biztosság megharcolásának útvesztő, nemegyszer tisztességet rabló, haladást gátló, de minden reakciós kicsinyességben végső soron diadalt vevő mozdulatait megfigyelte.

Voltak Debrecennek már nagy hírű krónikásai a XVII. századi verselő Nagy Kállói Fényes Istvántól (akit olyan emlékezetes hűséggel illusztrált a debreceni költő, tudós, fametsző Mata János) a lírikus Gulyás Pálig, az irodalomtörténész Zsigmond Ferenctől a historikus Balogh Istvánig, de olyan határozottan egyikőjük sem mondta ki, hogy Debrecen valójában Debrecen ellenében lett az, ami: Tiszántúl kulturális fellegvára, felvilágosodásunk központja, a jó értelemben vett megmaradás szimbóluma, a maradandóság szomorú jelképe mellett. Kimondhatná talán még keményebben, hogy Méliusz ortodoxiája hogyan ülte meg ezt a várost, hogy a Csokonaikat mentő Domokos Lajos főbíró Európa egyik legnagyobb felvilágosodott politikusa volt, s Debrecenben a Sinaiak opportunizmusával kellett küzdenie. Domokos eszméi diadalt arattak, igaz, de Sinai nevét is utca viseli napjainkig. Lehetne tehát szigorúbb a maradisággal szemben Mocsár Gábor, de adjuk össze: hány mai marxista tanulmány nyújtott számára segítséget? Könnyen megszámlálhatjuk. Az író helyt állt magáért, s helyt állt könyvkiadásunk és tudományunk adósságaiért.

Aki a világot a művészet felől könnyebben közelíti meg, mint a tudomány oldaláról, azt természetesen az is érdekli, adott-e Mocsár Gábor eddigi népszerűsítő irodalmunkhoz, ha nem is adatai eredetiségével, ami feladata sem volt,

de legalább figyelmet ébresztő fogalmazással? Adott, kétségtelenül. Azt is mondhatnánk: így lehet népszerűen a történelemről beszélni – formáját tekintve így –, ahogy utoljára Jókai beszélt a magyar nemzet történetéről írt két kötetes munkájában: mindvégig színesen, eseményekben, képekben. Jókai történelmi tanulmányait feledésbe szorította aulikusága, de Mocsár Gábor hűsége a valóság, a felnevelő város, népe, a szocializmus iránti példa lehet. Ideje, hogy megtanuljunk a nép nyelvén írni.

(Megjelent: Napjaink, 1963. május.)

FÁBIÁN ZOLTÁN: HEGEDŰSZÓ

Első kötetének Utak volt a címe. Ez a cím még jellemzőbb erre a másodikra. Nyolc elbeszélés, riportok, s valamennyi más rétegből, külön megoldással, de közös szándékkal: az igazságtevés szándékával. Elbeszélésirodalmunk reneszánszában Fábíán Zoltán elbeszéléseiben különösen a máért érzett felelőség a figyelemre méltó. Sokszor még a művészetben is, megoldatlanul, érleletlenül, de minden kísérletező hibájával együtt az életért és nem az irodalomért. Lehetséges, hogy a klasszicitás mértékével nem érik el novellái a holnapután, de aki majd a bíró lelkiismeretét kéri számon, nemcsak a kötet legjobbait, a Hegedűszó-t, a Telefonnál-t találja ott, hanem Az ellenőr-t, a Barátok-at és a Napló lapjait is. A korai érés sohasem biztató. Ennek a kötetnek fáradhatatlan kereső szándékából több jó sarjadhat, mintha csömörös, rutinos, kész eredményeket adna. Remekbe készült oldalai pedig – a Telefonnál című novellájának prelúdiuma, a Hegedűszó koncepciója – nem hagynak kétséget tehetősége és hivatottsága felől. Aki a kispolgári gögnek, a tekintélyek előtti meghunyászkodásnak és felelőtlenségnek ilyen tömör képét nyújtja szinte egyetlen villanásban, aki a ma Nórájának, az emberséget kereső fiatalasszonynak és a rangért, külsőségekért, felszínért élő férjnek ilyen szinte banálishan hétköznapi, de elevenbe vágó mai vonásait annyi árnyalattal, mélységes tisztasággal, maradéktalan ábrázolással látatja, az már az epika művészetéből letette a vizsgát. Aki pedig arra az egyetlen és nem is szokatlan kérdésre, hogy ki a felelős a sztahanovistából korhellyé züllött ifjúmunkásért – pillanatképekben is olyan gazdag feleletet ad, azt nem kell féltetni, hogy kifogy az emberismeretből és tapasztalatból (Barátok). Ki hát a felelős? A DISZ-vezető, aki gyártja a sztahanovistákat meg gondolatlanul, de emberségükről megfélekedzik, s magukra hagyja őket? Az ügyvéd lány, aki elcsábítja, s akit csak a fiú híre és pénze köt? A gyáva igazgató kritikátlan dicséreteivel? Az idősebb munkás, aki csak irigységből óvja? Nincsen rá felelet. Igaz, érzed a befejezésből, hogy egyetlen bizonyosság van: újra kell kezdeni az életet, mindent, s talán lehet is, de a kérdés mégis nyitva maradt. És nem azért, mert vannak kérdések, állítások és vannak replikák, nem azért, mert akkor is elbeszélés az elbeszélés, ha nem old meg semmit. Amikor ezek az írások születtek, nehéz volt igaz és teljes feleletet adni.

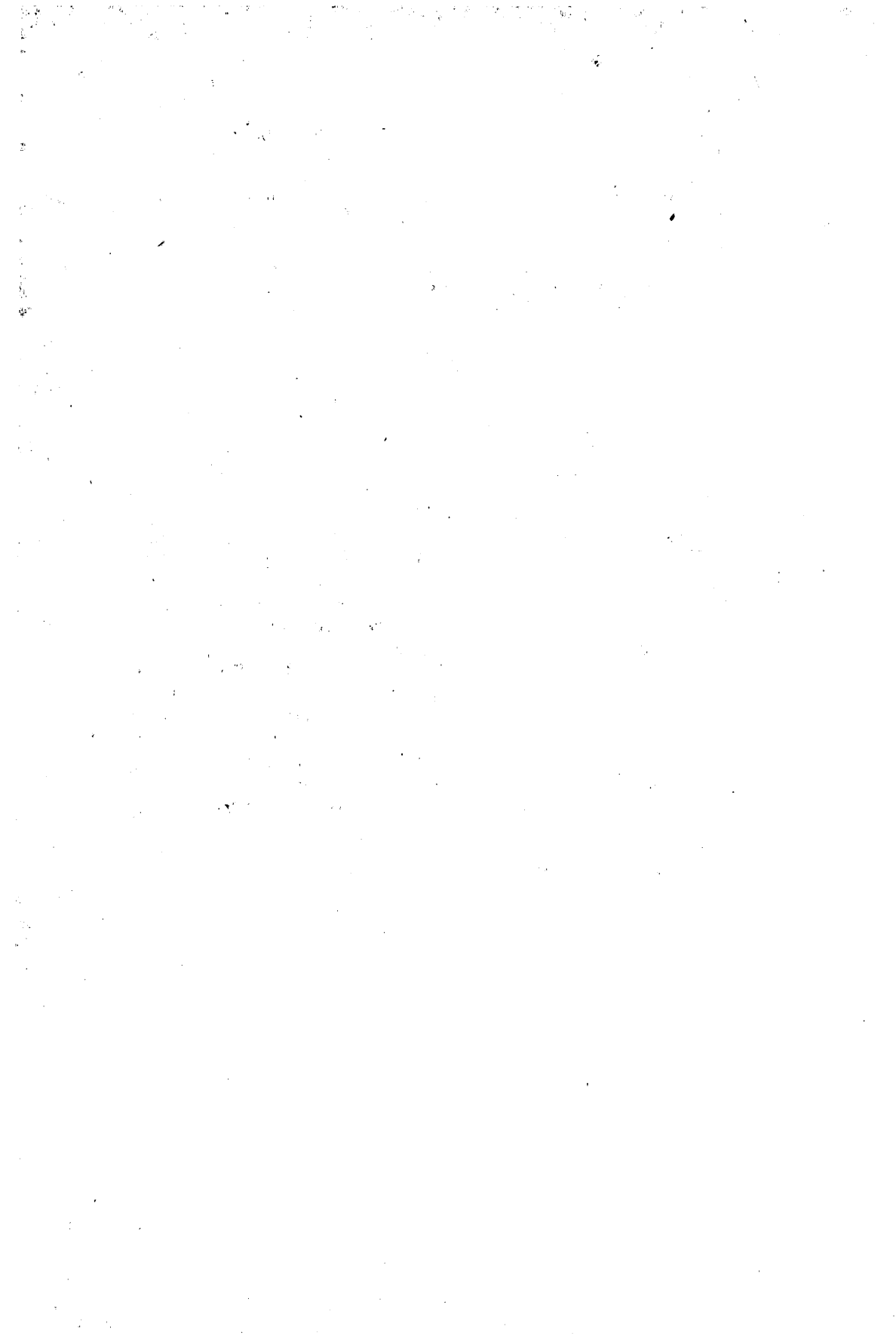
Fábíán Zoltán pedig féltőn szereti az új élet ígéreteit, főleg az ifjúságot, s ezért nem elégszik meg ízes mesékkel, hangulatokkal, de kétségbeesett híradásokkal sem. És ha keserű is a tapasztalata, nem veszi el a kedvét. Lehet, hogy Bartók muzsikája mellől eloldalog az ifjúság, ahogy utolsó szép riportjában írja, de megállnak a szobában odább s döbbenve hallgatják. Nincs a novelláiban

erőszakolt optimizmus, de annyi igen, hogy minden hiba ellenére hisz a jóban. Legtöbb írása két végletre épít: az egészséges, tiszta emberségre és az élet hazug, felemás lelkű vámszedőinek ellentétére. Nem állítja, hogy mindenkin lehet segíteni. Bízik általában az ifjúságban, de, ha mondjuk, szembekerül a maga hasznát leső, felelőtlen fiatal malomellenőr és a kazánfűtőből lett éjjeliőr, aki nyomorúságos kis fizetésért, vénsége mellett is egész erejét, kedvét a rábízott malomra fordítja, akkor az ifjúság számára sem talál mentséget, anélkül persze, hogy moralizálna (Az ellenőr). Súlyos drámai helyzetek ezek, Fábián Zoltán művészetének jellemző erényeivel. Még ha olykor tragikomikus véggel is.

Falu, város, napszámos, kispolgár, bürokrata, a társadalom számtalan rétege adott itt találkoztát s nemcsak témában, de az elbeszélések nyelvében is. Nem azt mondom, hogy nem futnak néha üresen a mondatai („amint Stanleyleyről, meg a többi kutatóról magyaráz”), hogy amikor beszéltet, nemegyszer patetikus (Hát már csak annyi az emberséged Cs. Nagy István?!” – ez még színpadi nyelven is idegenül cseng), hogy nem közhelyes néha („takarosan nyírt magyar bajusza volt – feljebb rántotta vállán a puskát”), de ő írta azt is, hogy „menniök kellett tovább, amerre fejjel estek”, hogy „úgy bűgött néha a hangja, mint az elcsendesült harangszó a komód tetején megremegő poharakban.” És ő írta a hivatali aszfaltzsargon remek paródiáját a Telefonnál c. karcolatban. (Kár, hogy humorát olyan ritkán engedi szabadon!) De amennyire világos már Fábián Zoltán etikai szándéka, annyira meg kell találnia saját hangját is, valahol a címadó novella, Az ellenőr s a Bartók-képek nyomában.

Ne tévesszék meg az olvasót érzelmes sorok, Fábián Zoltán mély emberségű érzelmvilága. Ő valójában mégis: intellektuális író. Ezért soványabb nála az elbeszélés, mint a feldobott igazság, ezért folyik minden írásában nagy küzdelem a szépírás érzelmi elemei és az intellektus logikai érvei között, ezért uralkodik el benne gyakran a meséltetés helyett a hangulat, a líra, mert bármilyen paradoxon, az erős intellektusú író könnyebben hajlik a lírai, zenei megoldás felé, mint az epikus elbeszéléshez. Vagy egyensúlyt kell teremtenie, vagy pedig még természetesebben és bővebben felhasználni műveltsége gazdagságát. Az igazság teljes kibontása és a nyílt feleletek előtt már nem zárul be az út.

(Megjelent: Új Hang, 1956. 9. sz.)

III. FEJEZET

A MŰVÉSZETEK ÉS DEBRECEN

KODÁLY ZOLTÁN HETVENEDIK SZÜLETÉSNAJÁN

Kodály Zoltán művészete az úri Magyarország egységes tiltakozása ellenében született. A gróf Apponyi Albertek megtagadták tudományos népdalgyűjtő útjai támogatását, a rádió hosszú évekig nem vette műsorára, a kritika közönnel fordult el tőle, értelmiségünk nem csekély része gúnyt űzött belőle, ha zaarulónak bélyegezte s lenézte, mert lenézte a dolgozó népet is. De a közönyben és gyűlöletben Bartók Bélával együtt magára hagyott alkotó minden keserősége mellett nem veszítette el jó reménységét, szomorúsága sarkában ott lépked a bizakodás, s amikor a Psalmus Hungaricus-ban, a magyar zene legmélyebb fájdalmú vádjában panaszának ítélszéke elé sorjázattja ellenségeit: „Akarok inkább pusztában laknom, Vadon erdőben széjjelbujdosnom, Hőgy-nem mint azok között lakoznom, Kik igazságot nem hagynak szólanom” – ugyanakkor az ítéletet is kimondja felettük XVI. századbeli Kecskeméti Vég Mihály zsoldáros szavaival: „Az igazakat te mind megtartod, A szegényeket felmagasztalod, A kevélyeket aláhajigárod”.

Kodály Zoltán nem öncélú művészi vagy tudományos gesztussal fordult a nép felé, hanem a művészi és nemzeti megújulás egyetlen lehetőségének tudatával. Ezért nem vállalta a Ferenc József-i és ellenforradalmi Magyarországot.

Élni sokféleképpen lehet, de az emberhez méltó öntudatos életnek megvannak a feltételei, megvan a mértéke. Ugyanez áll nyelvünkre, élőbeszédünkre; zenei érzékünkre. Nagyjából azt is megértjük, ha fogyatékos nyelvtudással, képzők, ragok, igeidők, mondatbeli viszonyítások nélkül egymás mellé bukattott szavakat hallunk, megértjük azt is, ha valaki a legáltalánosabban használt gyatra szókészlettel fejezi ki magát és mégis számonkérjük a nyelvtani alakzatok helyes használatát, a jó hangsúlyt, a stilisztikai formák alkalmazását. Nemcsak az írott, de az élőbeszéd törvényei dolgában sem lehetünk engedékenyek. „Semmi sem jellemző annyira a nyelvre, mint sajátos hangzása. Olyan ez, mint a virág illata, a bor zamata, a zománc, az opál tüze. Megismerni róla a nyelvet már messziről, mikor a szót még nem is értjük. Minden nyelvnek megvan a maga hangszíne, tempója, ritmusa, dallama, egyszóval a zenéje... Az élőbeszéd magyarságának védelme és fenntartása éppoly életkérdés, mint a szókincsé és mondatszerkezeté” – írja Kodály Zoltán. Ebből az következik, hogy a gondolkodás elszegényedése együtt jár a nyelv elszegényedésével, szintelenedésével, ízetlenedésével. Ha tehát Kodály az élőbeszéd „romlására” figyelmeztet, egyben azt hirdeti, hogy a szüntelen változó, gyarapodó, fejlődő gondolkodásunk, mondanivalónk, a „tartalom” ne elégedjék meg egyre fogyatékosabb kifejezésformájával. Az erőtlen nyelv a gondolatot sem tudja értékéhez méltóan ki-

fejezni, s a rossz nyelvi kifejezés csorbítja az eszmei tartalmat. „Legsúlyosabban az artikuláció és ritmus elváltozásai kezdik ki a nyelv zenei rendszerét”, de nem kevésbé a helytelen hangsúly, s a dallam elváltozásai. Minden népnél elemti követelmény a nyelvük tökéletes tudása –, hányszor figyelmeztet erre Lenin, Gorkij is! – s a kiejtés ott „romlik”, tanítja Kodály, „ahol fogyatékos a nemzeti öntudat és velejáró felelősségérzet.”

Igen fontos tanítás ez mind zenei, mind pedig irodalmi szempontból s természetesen egész nemzeti kultúránk szempontjából. Zeneileg erre épül Kodály Zoltán művészi programja. Meglátta ugyanis már a század elején, „hogyan az értelmiség kivetkőzött a magyar nyelvből, elidegenedett a magyar zenétől”. Az a műzene, amit a XIX. század és a századforduló úri rétegei alkottak, csak gyenge visszhangja a nyugati zenének, s bár annak elsősorban német eredményeit felhasználja, képtelen volt egyenrangút teremteni, vagy pedig egyenesen selejtes, olcsó zenei megoldásokkal elégszik meg, mint például műdalszerzőink. Ezzel egy időben felismerte a népdalainkban rejlő kimeríthetetlen gazdagságot. Felismerte, hogy a népdalokban egyrészt szöveg és dallam elválaszthatatlanul egy, másrészt a népdal a maga egyszerűségében is a legtökéletesebb, legváltozatosabb, s az érzelemnek, a gondolati tartalomnak szinte felmérhetetlen skáláját hordozza, hogy „az érzésnek minden formulától mentes, sémáktól meg nem szorított s ezért roppant intenzitású kifejezése a lélek szabad, közvetlen beszéde.”

Minden műzene végső alapja a népzene, de a homofóniából a polifóniába való átmenet, s a népzenei műzenévé tudatosulása évszázadok fejlődésének eredménye. Amilyen természetes Bach, Mozart szerves kapcsolata a népi muzsikával, annyira nem történt meg ez a fejlődés nálunk. Uralkodó rétegeink kész nyugati formákat vettek át ahelyett, hogy népi zenei nyelvünket fejlesztették volna. S ahogy uralkodó osztályunk a jobbágyi elnyomáson sem változtatott lényegesen még 48 után sem, akkor, amikor egybeült már a polgári forradalmak beteljesedtek, úgy szorította vissza a magyar zenei hagyományt a parasztság kultúrájába. Vegetációnak indult tehát egy hagyomány nélküli, azaz a magyarság többségének képzetkincsével, történelmi emlékeivel, a közös érzés- és gondolatvilággal nem egyező, vele szemben sok szempontból teljesen idegenül álló zenei művelődés s ezt a romantikus kísérleteknek sem sikerült meggátolniok (Bihari János, Erkel), mert nem az egész nemzet átfogó zenei hagyományából táplálkoztak.

Kodály és Bartók eleve nem tehetett mást, ha valóban maradandót akart alkotni, mint hogy gyökerestől elvetette úri rétegeink zenei felfogását, és élő zenei hagyományunk felé fordult. A műzene megteremtésében ott van hatalmas szerepe a népi zenének, ahol műzenei hagyományra építeni nem lehet, gondoljunk csak Glinkára, vagy Muszorgszkijra. Ez nem jelenti a népi zene kizárólagosságát, hiszen Kodály Zoltán is felhasznál minden olyan emléket, ami a maga korában feltétlenül kiterjedt zenei élményre épült (Psalms Hungaricus, Budavári Te Deum, Háy János verbunkosai, Kállai Kettős). Nem is jelent szolgai alkalmazkodást, mert ha már önmagában is teljesnek, szépnek találja a dalt, egyszerűen csak közli, vagy variálja, harmonizálja, kísérettel látja el, vagy ahogy Bartók mondja: beilleszti „mint drágakövet a foglalatba”. (Például a Bartókkal együtt kiadott Hús magyar népdal.) Minél egyszerűbb egy dal, annál tágabb lehetőséget ad a kíséret változataira s népdalaink dallamgaz-

dagsága önnön részeinek harmonizálására. Ez zeneileg nem áll alatta a nagy kompozícióknak, mint ahogy a líra sem alantasabb a regénynél, csak míg amabban az érzelmi elem uralkodik töményebben, emitt az epikai feloldottabbban. A feloldást éppen a balladák epikai elemeiben a kíséret variálása, kifejtése támogatja, mint a Molnár Annánál vagy a Kádár Katánál. A Hány János átmenetet mutat ahhoz, hogy a népdal eredeti egysége helyenként eltűnjön, de ritmusa, harmóniája, dallamfoszlányai az európai és magyar zenei hagyományok hatalmas szintézisébe emelkedjék, mint a Psalmus esetében, vagy a Budavári Te Deumban.

Vajon milyen tanulságokkal jár ez az irodalom számára? Már Arany János figyelmeztet rá, hogy jambusra, tehát emelkedő, egy rövid és egy hosszú szótagú verslábba (vi-rág) magyar dallamot alkalmazni nem lehet. (A Szózat is jambikus, de Erkel ereszkedő ritmusú zenét írt hozzá és még így is átüt a nem magyar ritmus: Nincsen szá/modra hely...) Már pedig az élőbeszédnek nem lehetnek más törvényei, mint zenéneknek, hiszen a ritmus, hangsúly éppen a beszéd, a vers zenei elemei közé tartozik. Nem is volt ez problematikus mindaddig, míg költészetünk részben a kozmopolitizmus (gondoljunk nem utolsósorban Reviczkyre, de főleg Makai Emilre), másrészt az álnépiesség zsákcúdjába (Szabolcska Mihály, Kozma Andor) jutott. Amott a századvég és a századforduló kozmopolita gondolkodása, ha nem is megfogalmazva, de azt hirdette, hogy csak a nyugat-európai jambus alkalmas „magasrendű” gondolati tartalom kifejezésére, emezek kezében a magyaros ütemes versforma viszont ellaposodott, egyhangúvá, tartalmatlanná, fejlődésképtelenné vált.

Közismert tény, hogy nyelvünk lejtése természete szerint ereszkedő, s nem pedig emelkedő, mint a jambus. A szabályos magyaros ütemek éppen olyan merevvé teszik a verset, mint a jambus következetes használata, de a jambus ehhez még ellenkezik is eredeti nyelvérzékünkkel. Ha más verslábak szomszédságában jelenik meg (mint pl. a Berzsenyinél gyakran fellelhető alkaiosi strófában), akkor színesebbé teheti a verset, egyébként könnyen kerébe törheti nyelvünket, mint Babitsnak főleg 1919 előtti lírájában). A jambus jelenthetett gazdagodást, de okozhatott romlást is. Mi volt tehát a feladat? Úgy alkalmazni a jambust, hogy ne sértse természetes zenei érzékünket. Tessék csak ritmizálni ezt a sort: Egy szó nyilal/lot a hazán keresztül. Szinte lehetetlen elkerülnünk, hogy a dőlt betűkkel szedett szótagokra ne helyezünk nyomatókot, viszont érezzük idegenszerűségét. Már ugyanennek a versnek következő sora a szabadabb magyar ütemezéssel is egyezik: Egy röpke szóban / annyi fájdalom. Általában sikerül Aranynak egyeztetni a magyar és európai ritmikai formát, őutána nem kis szünettel Adynál találkozunk egyességben a kettő, majd Tóth Árpádnál, Juhász Gyulánál, József Attilánál (Hazám). Mai költészetünkben, s különösen fordításainkban ismét eluralkodik a jambus. Ha komolyan vesszük haladó hagyományainkat, ha formailag is magasrendű, változatos költészetet akarunk, ha nem akarjuk csorbítani zenei érzékünket, ha nem akarunk olcsó megoldásokkal kibékülni, akkor meg kell találnunk népi és műköltészetnek azt a kölcsönösségét, amit megtalált Ady, vagy zenénkben Kodály, aki egyébiránt Berzsenyi és Ady verseire szívesen komponált zenét.

Odaérkeztünk, ahonnan elindultunk: gondolat, nyelv, zene elválaszthatatlan egységéhez. Nem véletlen az, hogy Kodály Zoltán nevelőmunkáját nem egyszer alkotómunkája elé helyezte, ahogy ő mondta: „Számomra mindig

előbbre való volt, hogy a parasztyerekeket kótaolvasásra tanítsam, mint az, hogy a magam zenei karrierjét egyengessem.” Nem csupán a nagy alkotó szerénységére jellemzőek ezek a szavak, de annak a felismerése is, hogy „a dalokban élő sokoldalú nyelvkincs zsenge korban beültetve, s a dallam segítségével egész életre rögzítve: jobb védelem a nyelvromlás ellen, mint az ún. nyelvvédő könyvek vaskos kötetei, különösen, ha a nyelvtanítás is feldolgozza és felhasználja ezt a remek anyagot.” Ezért fordul hát az ifjúság felé, ezért helyez olyan hangsúlyt a vokális zenére, s ír elsőnek a magyar zeneirodalomban gyermek-kórusokat, ezért fordít olyan gondot az óvodai zenei nevelésre. Ezt a nevelést gyakorlatilag is megalapozta iskolai énekgyűjteményével, a szolmizálással, a *Bicinia Hungarica*-val, tudományosan pedig elsősorban a Magyar Népzene c. tanulmányával, s a felszabadulás után népi demokráciánk kultúrpolitikája segítségével megjelent, de Bartók Bélával az Akadémiának már 1913-ban javasolt, a maga nemében a zeneirodalomban egyedülálló: Magyar Népzene Tára kiadásával.

Bartók Bélával együtt Kodály Zoltán törte meg a magyar zenében a dúr-moll rendszer egyeduralmát; ők tárták fel kitűnő munkatársaikkal eljövendő zenénknek is kiaknázhatalan bőségu értékeit, a magyar népdalt; Kodály tervszeru pedagógiai munkájának eredménye, hogy ma már a magyar zenét is miénknek érezzük, s ezzel megromlott zenei érzékünket gyógyította meg; megteremtette a magyar kórusművészet korszakalkotó remekait, s vegyeskari műveivel kiszorította a művészietlen, sekélyes dalárdarendszert; megmutatta az utat az új magyar opera felé; újra felélesztette a bensőséges zenei élményt nyújtó tradicionális kamarazenét; megalapozta tudományos népzene-feldolgozásunk jövőjét, az európai műzene és a magyar népi zene nagy találkozájával népünknek a haladó világ előtt a legnagyobb megbecsülést harcolta ki.

Forradalmi volt Kodály műve a zenei nevelésben éppenúgy, mint népdalgyűjtésében, forradalmi a „Fölszállott a páva” Ady Endre-i politikájának vállalása éppenúgy, mint a Psalmus elemi ereju vádja, vagy elnémetesedett úri zenénk Háy János-i paródiája. Az igazi forradalom a közvetlen ellenséget semmisíti meg, s távoli hagyományokból táplálkozik: Kodály Zoltán művészi forradalma az európai zenei hagyomány és a magyar népi zene szintézise. Kodály Zoltán maradéktalanul a miénk, s Bartók Bélával együtt a magyar zene történetében elsőül az egész haladó világé. Láttunk a Psalmus külföldi bemutatóján könnyező idegeneket, akikben akkor sejlett fel a félfeudális Magyarország átka, láttunk ragyogó gyermekszemeket ajkukon a Villó, a Túrót eszik a cigány, a Süket sógor mosolygásával, hallottunk semmi kis dalárdák után a Huszt-tal, a Mátrai képekkel országos híruvé nőtt munkáskórusokat, és mennyi szín, az érzesnek milyen sokasága a Budavári Te Deum győzelmi mámorától az Esti dal megbékéléséig, a Nagyszalontai köszöntő hullámzó, játékos dallamától a Galántai táncok sejtelmes romantikájáig, a hegedü-brácsa Szerenád derújétől a Kállai kettős férfias, méltóságos üteméig! A mi világunk ez, a mi népünk fájdalma a tegnaphan és öröme a holnaphan. Szeretjük érte Kodály Zoltánt, szeretjük nemcsak korunk egyik legnagyobb zeneszerzőjét, aki munkájával népünknek szerzett megbecsülést, de szeretjük tanítónkat, aki a máért nevelt bennünket, szeretjük a tudóst, aki az utolsó pillanatban mentette meg népi kultúránk kincseit, szeretjük benne a példát: életét a népért, munkáért áldozó, az igazságért megtörhetetlen bizakodással küzdó alkotót.

(Megjelent: *Építünk*, 1952. 4. sz.)

TALÁLKOZÁSAINK MEDGYESSY FERENCCEL

Atyai jóbarátunk volt. Jó órákban derű és bölcsesség, nehezekben támasz és segítség. Bármikor érkezünk Debrecenből, otthon lehettünk náluk, akár a családtagok. Mindent megosztott velünk, csak a bajáról nem beszélt, súlyos óráiban is fontosabbnak tartotta a művészetet. Rosszat senkiről nem mondott, inkább hallgatott. Szelíd odaadással, nagy alkotóhoz illő alázattal becsült minden arra érdemes munkát. És becsülte véleményünket. A Petőfi-szobor születésénél ott lehettem, szívesen fogadta, amit a feltartott kar gyengéiről mondtam, korrigálásra készen. „Vágjunk le belőle, vagy tegyük a földre” – válaszolta. Debrecen városa nem akart már ráköltetni és sajnálták a vöröskő talapzatot. Meg: „Hogyan nézne ki Petőfi a földön?” – mondták. A negyvenes években nálunk még nem igen fogadták el, hogy állhat a szobor pázsiton is. Párhuzamos beszélgetések is voltak: amit elmondott Feri bácsi, elmondta Mária is, ki-ki a saját szemszögéből. Ha pontosabb akarok lenni, ezt írom: Feri bácsi huncuttan hunyorító szeme sarkából, Mária kétkedőn, de mindig nevető szeméből. Feleségéről, Máriáról, erről a Taskentből ideszakadt asszonyról sokat fecsegték, értelmetlenül. „Családi békében telik életünk” – írta Medgyessy faliszőnyegükre rovásírással. Folyton civakodtak, mindig kibékültek és annyi ellentét ellenére egyikek voltak: mások iránt való jóakarásban. Mária asszonyról is illenék már egyszer illően beszélni, s azokról a sokszor furcsának és érthetetlennek tűnő találkozásokról, melyek életünket tovább lendítik. Így Medgyessy és Mária asszonyról. Medgyessy izes debreceni nyelven előadott történetei adták Mária első magyar találkozásait. „Azonnal belém is ragadt” – mondta, s élete végéig idézte őket. Ha valamit hangsúlyozni kívánt, jöttek magyarul az aláfestő, tömör kifejezések. És hiába csinálta a különleges taskenti salátákat az étellel alig törődő, az önmegtartóztatásig szerény férj csak annyit mondott: „A kutya is felfordulna ettől, de az ember sokat kibír.” Máriát mintázta, rajzolta bárki más is volt a modellje –, ki érti ezt? „Szobrot kell csinálni, mert az marad meg, nem a modell!” Talán ez a fellebbezhetlen esztétikai megfogalmazása bevilágít Medgyessy egyszerűnek, áttekinthetőnek látszó, de valójában sokrétű művészi szemléletébe, életébe.

Visszatekintve barátságunkra, az egyenes, tiszta lelkű emberen és munkáin kívül művészi szemléletét érzem maradandónak. Amikor a rosszul értelmezett tükrözési elmélet divatozott, Medgyessyt idéztük: „Nem is lú az, ha szobor!” – mondta debreceni rokonának, aki azt kifogásolta, hogy a szobor lovának a nyaka vastag, dereka rövid, szügye magas. Ebben a rövid válaszban minden esztétikai értékelés benne van. Vagyis: „Lovat a csődör is tud csinálni,

szobrot nem.” És: „A modern szobrászatnak nem célja a természet másolása, a művészetben benne él a természet minden mozzanata, a modell csak emlékezteti a valóságra”. „Nincs egyetlen szomorú szobrom se, az én műtermemben senki nem sír, senki nincs válságban, egyetlen modellem sem ütközött össze a fennálló világrénddel.” „A nevetés és a munka megóvjá az ifjúságot.” „A nők csodálatosak, olyan húrokat szólaltatnak meg az emberben, melyről azelőtt nem is tudott. Az ujjamban kell éreznem őket” – mondta, amikor kitapintotta testüket. Mária asszony kíváncsi volt, megleste, ahogy Medgyessy a súroló asszonyt, akiről egyik jellemző kis szobrát készítette.

Szülővárosát, a mostanában őt ünneplő Debrecent is „ujjában érezte”, mindhalálig. Ezért ment el utolsó útja előtt is a város meghívására, félig bénán Debrecenbe, ezért álmódott a Panteonról, a Csokonai-síremlékről utolsó lehetőségig. Móricz Zsigmond kérdezte tőle Leányfalun, amíg Medgyessy mintázta a nagydíófa alatt: „Meddig emlékszel vissza gyermekkorodra? – mert Móricz azt tartotta, hogy az író azt írja meg élete végéig, amit gyermekkorában átélt. „Amit akkor éreztem, amikor hazajöttek a tehenek a Bethlen-utcai udvarunkba! – felelte Medgyessy. „Zsiga este szerepelt a rádióban. Meghallgatom, mondom, s hallom ám, hogy az én Zsigám gyermekkori visszaemlékezései között elmondja az én históriám, mintha az övé lett volna.” Hát ez Medgyessy világos és egyszerű esztétikája. A szobrász egyetlen mondatba sűríti össze gyermekkorát, és aki tudja, milyen élmény volt, amikor a tehén végigdörzsölte oldalát a bokrokon, annak nem kell magyarázni, hogy ebben az egyetlen Medgyessy fogalmazta mondatban egy egész Móricz Zsigmond-regény benne van. „Negyvenöt évvel ezelőtt egymás mellett álltunk, minden héten kétszer, egy-egy órahosszáig a debreceni kollégiumban a tornaórán, ahol ő volt az első gimnáziumban, nagyság szerinti sorrendben a legkisebb, tehát az utolsó az A osztályban, a B-ben pedig én” – írta Móricz 1937-ben.

Nemrég Móricz Zsigmond emlékét ünnepeltük, most Medgyessyét. „Utolsókból, legkisebbekből” lettek az elsők. A jogásznak neveltől író, az orvosnak neveltől szobrász. Művészeink java az ő neveltjük, nemzedékek nőttek fel művészi szemléletükön. Barátságunknál kezdtem, személyes emlékeim töredékeivel, de ebből a találkozásból az a fontos, ami már nem a miénk. És ami nem is csak Debrecené. Bethlen Gábort is ünnepeltük hosszú csend után. Móricz az Erdélyben csaknem fél évszázada pontosan megfogalmazta újbelti felfedezéseinket, megfogalmazta Medgyessyt is: „Vadul egészséges vért kapunk az ősoktól, s ez az egyetlen betegségünk, ahogy szegény Ady mondta rám”. És Medgyessy megmintázta Móricz Zsigmondot, ott áll reliefje a debreceni kollégium falán, ott áll a szobor is a Déri Múzeum előtt. Mert személyes találkozásainknál kezdtem, hadd fejezzem be azzal, hogy amikor az első Móricz Zsigmondról készült reliefjét nekem adta, nagy megdöbbenésemre bekente piros cipőpasztával. „Adok egy kis színt neki!” Hol van már a paszta illata, de így a szürkére égett terrakotta megszínesedve élteti Móriczot s jelképesen ez a „szín” az, amivel több vagy más Medgyessy a hozzá hasonló kortársak művészeténél, Bourdelle-nél, Maillol-nál, Despieau-nál. A művészetek történetében nagyra nőtt az, aki egyéniségének akár csak ennyi „színét” is hozzá tudja adni kora művészetéhez. Szobrász volt, de képei mutatják, hogy valóban szerette a színeket. Emlékemben őrzöm a MÁV-kórház ablakán besütő sárga nap ragyogó színét.

Utolsó otthoni késő estjén még fogta a kezem a Százados úti műterme réz-ágyán. Felnyitotta egyik szemét, amelyikbe nem világított a lámpa. Kis tömzsi kezével tartotta az enyém, míg el nem szenderedett. Másnap vitték kórházba. Mankóval bicegő munkás feküdt mellette. Vagyis nem feküdt, hanem odaadó törődéssel igazgatta Medgyessy takaróját, oltotta szomját. Talán fogalma sem volt róla, ki fekszik ott a lemenő napban, végső percéig küzdve az életéért. Medgyessy eszméletlen óráiban sem omlott össze, mint szobrászi eszménye, mint egy sumer isten, keményen és biztosan indult a messzeségbe, csak a véső hiányzott összeszorított kezéből.

(Kéziratból)

HOLLÓ LÁSZLÓ BARTÓK-PORTRÉJA

Szobrot kell csinálni, mert az marad meg, nem a modell – mondta Medgyessy Ferenc. Vagyis: az ember, a kor úgy marad meg az utókor számára, s úgy él tovább, ahogy a művészi alkotás átmenti, átörökíti. Sőt minden kor úgy formálja át a tegnapot a maga képére és hasonlatosságára, ahogy szüksége van rá, ahogy elfogadja vagy tagadja.

Bartók alakja nem szobrászi téma, nem is festői. Nincsen benne semmi különleges. Egyszerű, kissé tanáros külső, fegyelmezett mozdulatok, szabályos méretek. Szakáll, bajusz csak fiatalabb éveiben s hosszabbra engedett haj, amilyenell Holló László festi, a harmincas évek végén. Arányos, szinte kimért test, de a szemei, azok a szemek nem szabályosak! Átsütöttek a törékeny testen, rányíltak szelleme roppant mélységeire, áthatoltak a világon, bíráltak és lobogtak, elemeztek és összefogtak. Egyénisége minden eleme ott volt a szemében.

Holló László portréjában is a szeme tart fogva, és a sugárzó homloka. Különös portré ez. Ha szó szerint – irodalmiasan – a fénykép hűségét kérjük tőle számon, akkor semmi nem hasonlít benne Bartókhhoz. Bartók feje arányosabb, Hollónál nyúltabb, nyaka rövidebb, itt hosszabb, füle kisebb, itt nagyobb, nézése kiegyensúlyozottabb, itt rémültebb. Szeme nem ilyen táskás, szája keményebb, s így sorolhatnánk tovább a különbségeket, a ruháról, a sálszerűen eltérő inggallérról nem is beszélve.

Talán még közelebb áll ahhoz a száznál jóval több önarcképhez, melyeket a 80. évében járó Holló László élete során festett. Hasonló rembrandti megvilágítás, mint azokon, ám a háttér a szokottnál világosabb s a fej megvilágított részeivel, reflexeivel is bőkezűbben bánik. A hasonlítással nem sokra megyünk, mégis, ha a kissé előre dülő testre, a fejbiccentésre, a vállban, ingben aláhulló vonalakra, s a lobogó haj felfelé törő színelemeire tekintünk, vagy a világos nagysikú homlok és a sötét szemek ellentétére, a sötét ruha és a fehér ing ellentétére, az uralkodó kékes, zöldes, fehéres árnyalatokra, akkor színben és formákban, vonalak ritmusában és színfoltok egymáshoz való viszonyában a teljes Bartókot ismerhetjük fel.

A festői elemek anélkül, hogy a természetes hasonlóságot keresnénk, kifejezik Bartók Béla egyéniségét. Bartóké, akiről így írt hozzám Holló László egyik levelében: „Hiszen milyen nagyra becsülöm, látod, meg is festettem: úgy, ahogy én látom lelki szemeim előtt. És nem csak akkor vagyok vele, amikor hallom műveit, hanem »műsoron kívül« is, szinte nap mint nap szemem előtt van. Rokonnak érzem testestül-lelkestül munkáimban – munkáiban. Úgy

érzem: mindketten egy utat taposunk... Sajnos, személyesen nem volt szerencsém vele találkozni s így csak műveiből tudok egypárat említeni, amiket nagyon szeretek, de csak elsőrangú előadásban. Ilyenek: a Cantata Profana, a Zene húroshangszerekre, ütőkre és celestára, az Allegro barbaro, a III. Zongoraverseny, a quartettjeiből mindegyik, a Kékszakállú herceg vára, a Csodálatos mandarin –, csak a legkedvesebbeket mondom, de minden dolga megráz, felfrissít, mindig-mindig mondja a magáét s mindig újat, sohasem unalmas. A napokban, folyó hó 14-én a Rádió lemezalbumában részletek a Gyermeknek az ő előadásában soha nem felejthető előadás volt.”

Aki ennyire együtt él Bartókkal, az természetesen látja is maga előtt anélkül, hogy személyesen ismerte volna. Látja, amint a törékeny alkotó művész tartózkodóan, a várakozás koncentráló fegyelmeztségében hangszeréhez lép, s minden póz, minden allűr, góg, vagy mesterkéeltség nélkül leül mellé, de megváltozik nyomban, amint játékba kezd. A fegyelmezett nyugalom most iszonyú feszültségbe lendül át, a gyenge testből iszonyú erők szabadulnak föl, szinte rádől a zongorára, úgy birkózik vele. Arca hideg marad, alig változik, de fellobban a szeme s a zongora nem hangszer többé, nem eszköz, hanem maga az elemi hang, maga a lét abban az elemi közvetlenségben, azonosságban, ahogy azt a bartóki zene kimondja.

Ezt az elemekkel viaskodó Bartókot festette meg Holló László, a tanáros hétköznapi külsőben az ekstázisig fokozott bensőt, színeiben az ellentétek kemény feszültségét. A hallgató embert, akinek a szeme mégis és mindig beszélt. A puritán tudóst, pedagógust, művészt, akiben ott élt korunk feloldatlan tragédiája.

(Megjelent: Művészet, 1968. július)

SZÜLETÉSNAPI AJÁNDÉK

A 88 éves Holló Lászlónak

A kiskunfélegyházi születésű Holló László nyolcvannyolcadik születése napján kétszázhusz képet ajándékozott Debrecennek, miután néhány éve már szülővárosát is megajándékozta egy múzeumi gyűjteménnyel. Ha Pécs Martyn Ferenc képeinek adott termeket, Szentendre Kovács Margit, Verőce Gorka Géza kerámiáinak múzeumot, ez a kétszázhusz kép épp így lehet még a Holló Múzeum alapja. Martyn sem Pécssett született, Kovács Margit sem Szentendren, Gorka Géza sem Verőcén.

Holló Lászlónak otthont adott Debrecen, s megpróbáltatást is bőven, a kései megbecsülések előtt. Holló Lászlónak témát adott Debrecen, sokszor megdöbbsentőt s szomorítót elnyűtt lovaival, görnyedt szántóvetőivel, s megfáradt kaszásaival. De mégis inkább vigasztalót és kedvre derítőt gyümölcszeivel, virágaival, lakodalmasaival, asszonyi szépséggel áldón. Holló Lászlónak színeket adott Debrecen, a Hortobágy és Tisza felől visszaverődő égbolt tiszta fényeivel, a napsugár tüzesebb ragyogásával. S adott Debrecen magányt is, hogy befelé fordulhasson s kénytelen-kelletlen megfesse önarcképeinek a világ pik-túrájában páratlan sorát. Adhatta volna ezt Félegyháza is, bizonyosan, s Alföldünk valamennyi tája, városa. De nem így, nem így együtt: jóval, rosszal, értetlenséggel s lelkes felfedezéssel.

Debrecen városa tiszteletreméltón szép kiadványokkal adta – többek között –, megbecsülése jelét. Díjak, kiállítások jeles száma áll Holló László mögött. Neve a magyar festészet és grafika történetének elején áll. S ha ő már sokszorosan kifejezte hűségét, meg kell mondjuk, mi vagyunk adósai. A modernnek mondott magyar festészet leltározói még megközelítően sem helyezték el méltó helyére, nem foglalkoztak vele európai rangjához illően. Ha egy Kokoschka neve ott van az egyetemes festészet történetében, ott kellene legyen s talán még inkább Csontváryé, Egryé, Nagy Istváné, és sokakkal együtt Holló Lászlóé nemkülönben. Magunknak kell előbb kialakítanunk értékeink helyes rendjét, hogy elfogadóira találjunk. Bartókkal és Kodállal már megesezt az a csúfságunk, hogy másfelé hamarabb felismerték őket.

Holló László eleget tett küldetésének. Városszéli házának falai erősek, s a szép emberi-festői témája, a Múzsza-feleség hűsége hatalmas. Ma nyolcvannyolc évesen is helyén van ennek az embernek a szíve, a látása, a hallása a jóra, s ajándékozó kedve kifogyhatatlan. Sok derék kísérlet után ajándékozuk meg végre mi is őt azzal, hogy megkeressük helyét a művészetben, előítéletek, elfogultság nélkül. Bizonytal tisztesebb lesz ez a hely, mint eddig gondoltuk.

Útmutatónak ne a tájat tekintsük csak, ahol letelepedett, ne a kifejezésformát, mely alkatának megfelelt, ne tegnapi témáit, s ne idején, vagy nem idején való jelentkezését. De mindezzel együtt azt, hogy: milyen teljesen tudta megfogalmazni az embert, a társadalmat, a kort, melyben élt, sajátos egyénisége hitelé-
vel.

(Megjelent: Népszava, 1975. ápr. 25.)

SZÁLLJ EL FECSKEMADÁR...

Ujváry Zoltán és Holló László könyve

Debrecen ismét kitett magáért. Az Alföldi Nyomda a miskolci Herman Ottó Múzeummal kiadott néhány gömöri népballadát, Ujváry Zoltán gyűjtéséből, Holló László rajzaival. Méltó társa ez a könyv tipográfiailag Tóth Béla, a debreceni rézmetsző diákokról nemrég megjelent tanulmányának, mindkettő az Alföldi Nyomda névtelen munkatársainak korszerű felkészültségét, jó ízlését, a megjelenítés nemes egyszerűségét példázza. Igen sok szép könyvet adunk ki mostanában, de ezek biztosan az elejéből valók.

Ujváry Zoltán készülő nagy monográfiájából mutat kevésbé ismert népköltési világot, a gömöri magyarság hagyományából valót. Kár, hogy az irodalmi nyelvű közlésben a palóc nyelv ízei elvesznek, de így is micsoda hatalmas találkozója ez régmúltnak és közelmúltunknak. Bakonynak és Mátrának, Kiskőrösnek és a Csermosnya völgyének, Abonynak és Borsodnak, Európa tágabb és a népdalból jól ismert Vidróczki szűkebb világának. Mily hatalmasan hőmpölygött népeink kultúrája élőszóban, szöttesekben, hímzésekben, szúrártétekben, csanakok, pásztorbotok faragásaiban – s a megállapodottnak látszó népi kultúra mennyire nem volt merev. Valami csodálatosan eleven vérkeringés éltette, s szárnyon járt minden értelmes gondolat, szépséges forma, melyben a rokon társadalmi helyzetben ismert magára névtelen alkotója, cséplőgép dobjába halt szerető szenvedésében, áztatott kötéllel vertek igazságtalan elítélésében, halálra táncoltatott lány sorsában.

Csodáljuk meg most a nyolcvankilenc éves Holló László külön elemzést érdemlő tusraszait. Éppen tizenöt éve jelent meg első könyvem Holló Lászlóról. Sokan idegenkedve fogadták akkor művészetét, a nonfiguratív művészet ismét felfedezett bűvöletében. Még a grafikáit kísérte a legtöbb megértés. Ma már lelkesen és elismerően bírálják Holló László örökét. Ezek a rajzok alkotójuk koránál fogva páratlanok, de a gyengeséget az életkor sem menthetné. Nincs is mit mentegezni. A meg-megremegő kéz is határozott rajztudásról, a képi látás biztonságáról árulkodik. Ötletekben bővelkedők, szellemesek és mennyi humorral teltek ezek az illusztrációk! És még mennyi lírával, ha csak a Három árva, a Cséplőgépbe esett lány balladájára gondolunk s milyen feszültség a Két rab legény, a Barna Pista, s mennyi naiv szépség a Pávás lány, a Bogár Imre kísérő rajzában. Mintha egy bravúros tudású művész gyermeki naivsága törne fel nyolc évtized mélységéből, a rokon Móra Ferenc kiskunfélegyházi meséinek távlatából s adna találkozót mélység és magasság, nép és őmaga.

Akik álltunk betegágya mellett, órá ismerünk a huszárcsákós fekvő alak-

ban, de Holló László tréfás kedvén, mosolygásán átszűrve, s az ő gyermekkorának rongyos, gatyás alföldi parasztjai ülök körül Rózsa Sándort, gyermekkorának kifogyhatatlan történeteinek hősét. Bizony, gondos tanulmányt érdemelnek majd ezek a búcsúrajzok, melyeken átizzik népünk közelsége, s amelyek egy nagy kultúrájú művész irodalmi és emberi találkozásainak letéteményesei, összefoglalásai életművének.

(Megjelent: Népszava, 1977. szept. 18.)

HRABÉCZY ERNŐ ÉLETE ÉS MŰVÉSZETE

(1894–1953)

1953-ban halt meg Hrabéczy Ernő. Alig két héttel halála után bankett volt a Fészek Klubban, s ezen a banketten egy szék üresen maradt. A Tyihomirov, a kitűnő szovjet festő és esztéta hagyatta üresen, a sajátja mellett, barátja emlékezetére. Hrabéczy Ernő nem olyan ismert festő, hogy ne kellene ezen a gesztuson elgondolkodnunk, s ne kellene magyarázatot keresni a megbecsülésnek és ismeretlenségnek. 1894-ben született, ipari pályára tért, elszegényedett felvidéki dzsentri családból. Ősei között őrzik egyik Aradon kivégzett nagybátyja emlékét. Kereskedelmi középiskolát végz Debrecenben, majd Pesten képzőművészeti főiskolát. 1912-től Hollósynál tanul Münchenben, Técsőn. Hollósyt nemzetközi társaság veszi körül, oroszok, lengyelek, románok, németek, angolok, itt barátkozik meg Holló Lászlóval, későbbi sógorával, s Toroczkai Osvalddal, Blattner Gézával, az orosz Tyihomirovval, Volkovval, Polenovával, Mihajlovval, a svájci Baumgartnerrel, a német Löebbllel. A világháború Técsőn éri, s hazaveti Debrecenbe. A tócsókerti családi házban rendezi be műtermét. Debrecenbe internálják orosz és lengyel barátait is. Hrabéczy személyi jótállással vállalja kiszabadításukat, s a család anyagi támogatását is megszerzi számukra – Holló László pedig műtermét osztja meg velük. Míg 1917-ben haza nem térnek, szabadon járhatnak, csak éppen a várost nem hagyhatják el. Valahányszor aztán Tyihomirov Magyarországra látogat, első útja a debreceni Tócsókertbe visz.

A húszas évek elején megnősül Hrabéczy. Felesége jómódú iparos családból származik, énekesnőnek készül, órákat ad, szerepel oratórikus művekben, s hívják az Operához. Nem tud kiszakadni környezetéből, egyre jobban lefoglalják a megélhetési gondok, a tócsói kertészkedés, majd két gyermeke, Judit és György nevelése. A harmincas években az óraadás s a kert sem hoz annyit, amiből a család megélhetne. Képeket eladni szinte lehetetlen, s Hrabéczy hiába tagja a Gresham-körnek Pesten, hiába állít ki az Ernst Múzeum vörös szalonjában, a Nemzeti Szalonban, Múcsarnokban, a Déri Múzeumban, hiába kíséri jelentkezéseit szinte osztatlan elismerés, a gazdasági válság és a vásárlók értetlensége még a Szinyei-díjas művész előtt is lehetetlenné teszi az érvényesülést. Hogyan kecsegtetne kilátásokkal ilyen körülmények között a debreceni Műpártoló Egyesület szervezkedése? Az ismeretlen, támogatók és barátok nélküli művésznek valamit kezdenie kell a megélhetésért. Volt egy „találmánya”, amitől a család mesebeli gazdagságot remélt. Feleségével fillérekért összevásárolták a debreceni vágóhídon a tehénszarvakat, s ezekből Hrabéczy hajlítgatásokkal, csiszolással dísz tárgyakat, madárfigurákat készített. Úgy

gondolták, az ötletnek Pesten sikere lesz. Felköltöztek hát Debrecenből, s a Tompa utcai lakásban berendezték a tülökhajlító műhelyt. A meggazdagsági terv nem vált be. Kezdetben ugyan mutatkozott kereslet, de hamarosan a kis Juditnak kellett egy áruházban állást vállalnia, hogy a családot eltarthassa. A pesti nyomor elől visszamenekültek Debrecenbe, s kezdődött minden előről, a kertészkedés, a gyümölcsstermelés.

A második világháború idején ismét Pesten találjuk. Ezúttal fényesebb környezetben, Budán, a Mányoki úton. A gettóba zárt Wertheimerék rájuk bízák villájukat, ingóságait, s Hrabéczy a bizalmat azzal hálálja meg, hogy üldözötteket rejteget, nem utolsósorban Hatvany Lajost és Bálint Jenőt. A háború után visszatér Debrecenbe, a népi demokrácia kultúrpolitikája nyugdíjat biztosít neki, de mind jobban erőt vesz rajta idegbaja. Gyermekai 1948-ban nyugatra mennek. Teljes elzárkózásban, megfeszített erővel dolgozik. 1953-ban hull ki kezéből az ecset. Városa 1957-ben nyújtja első igazi megbecsülését művészenek: a Szépművészeti Múzeum tulajdonában lévő, és a dr. Kallós Sándorékra bízott mintegy 48 olajfestményből és 43 grafikából válogatott anyagból, gyűjteményes kiállítást rendez számára a Déri Múzeumban.

Hrabéczy Ernő azzal a csokonais szomorúsággal halt meg, hogy az is boldog, aki festő lesz Magyarországon. „A mai élet mindenre alkalmasabb, mint egy művészi tehetséggel megáldott egyéniség kibontakozására, megérésére. Sőt, nem túlzok, ha azt állítom: egyenesen megakadályozza, lehetetlenné teszi, mert hiányzik a kor szelleméből minden, ami szükséges a kibontakozáshoz” – írta feljegyzései között, már az első világháború után megkeseredett szívvel. S ugyanő, aki egyszer azt veti oda egy kőszalagra, hogy „bátran dolgozni, életvidáman” –, másszor kétségbeesve óv minden fiatalt, hogy „jól gondolja meg, mielőtt eljegyzzi magát a festészet gyötrelmével”, mert „önkéntesen életfogytiglani kényszermunkára ítéli magát, de olyan ítélettel, melyet többé enyhíteni, vagy pláne felmenteni nem lehet, csak a halál útján”. A nagy szándék és az önbizalom minduntalan való elvesztése, a nagyvonalú élet igénye és a szüntelen bizonytalanság a lét apró gondjai miatt, a megbecsülés vágya és az elveszettség tudata, Párizs álma és a Tócsóskert valósága, sürgető idők és enervált akarat, a fiatalkori festői készség és feladata fel nem ismerésének és a kései felismerésnek, de már megfáradt elkésésnek ellentéte –, ezek a rendkívül bonyolult ellentétek lendítik előre és ezek fékezik. Ember, aki tudja, hogy „csak nyugodt idegzettel lehet monumentálisat alkotni”, és tudja, hogy saját megrendült idegrendszere a legfőbb gátolója; alkotó, aki élete utolsó percéig a nagy kompozícióért dolgozik és se témáiban, se képei nagyságával nem képes szűkebb kereteit átal lépni. Egy magát szüntelenül a tudat ellenőrzése alá helyező hangulati ember, tudatos alkotó, aki azért szenved, mert nem bír érzelme pillanatainak rabságából kitörni. Mindezt nem a paradoxon kedvéért állítottuk szembe. Érzelmi és akarati intervallumok ritkán való találkozásának példája ő, tragikus belső küzdelmeké.

Alig múlik el harminckét éves, amikor el nem küldött levelet kezd írni lányához, azzal a szándékkal, hogy mégismerje: ki volt az apja, hogy „ne kelljen szégyenkezned soha (még ha elpusztulok is anélkül, hogy beteljesedjék), hogy senki volt apád. Írom magamnak is, hogy lássam, ellenőrizzem fejlődésem, gondolatom, érzésem a mindenségről, a művészetről, s ezzel tanuljak is.” Nem törekszik érdekességre, nem vezet burkolt cél, mégis nagy igazságokat, és sejté-

seket fogalmaz meg, s minden feljegyzésében döbbenetes vallomásokat saját vívódásáról. „Egy embert, egy mélyen érző embert fogsz megismerni, egy fanatikus harcost, elszánt harcost, s amellett egy gyenge, sok tekintetben gerinctelen teremtményt, kit a legkisebb ellenállás vagy csak várható kifordít az útjából. Egy embert, ki a szenvedélyek, a pillanatnyi érzések rabja, a szélsőségek vonzzák...” Bernáth Aurél szép megemlékezésében, amikor felteszi a kérdést, hogy az elhagyatottság, vagy fájdalomra születettsége okozták-e szenvedését, inkább az utóbbi felé hajlik. Nemcsak a tudathasadás lélektani diagnózisa, de Hrabéczy saját feljegyzései is meggyőzhetnek arról, hogy sem egyik, sem a másik, külön-külön. Nyilvánvaló, hogy egy a húszas-harmincas években új látású művész, szembe találkozva a teljes társadalmi közönnyel (a kritikusok lelkesedését nem vette komolyan), átélve nemcsak a személye, de a haladó művészet iránti általános tagadást, társtalanul és megértő közönség nélkül gyötrődött. Nyilvánvaló, hogy fokozott érzékenysége, fokozott megértésre vágyása ezt a szenvedést csak növelte. Nyilvánvaló, hogy a tervei és véghez vitt valóságos alkotásai közti űr tetézte elégedetlenségét, nyugtalanságát. De legsúlyosabb terhe talán mégis természetének kettősségében volt.

1926-ban ezt jegyzi fel: „Mikor vagy igaz? Add át magad teljesen, minden fenntartás nélkül érzéseidnek. Egyedül csak a pillanatnyi érzés vezessen... Senkivel, semmivel ne törődj, eredj a szíved után.” Nem egyedülálló jelenség ez. Menekülés a tematikátlanságba, a spontaneitásba, a szubjektivitás őszintének és igaznak hitt világába a környezet, a valóság réme elől. Az érzésről később sem mond le, csupán primátusát tagadja meg, mert ragaszkodik a figuratív művészethez: „Ha nem megy a munka, miért nem megy? Mert hatásban, érzésben látod. Márpedig az érzés, a hatás lehetetlenné teszi a forma meglátását, megrögzítését. Építsd fel a képed formákkal és az érzést csak eközben vidd bele. Így semmi ideget nem használsz és monumentális értékeket foghatsz ki. Sohasem az érzés, a közvetlen hatás vezessen. Ez csak másodlagos. Az egész pik-túrám tragédiája, hogy az érzésre építettem mindent.” – írja 1929-ben. Majd 1942-ben: „A festészet alapja a tárgyak, jelenségek megjelenítése a térben perspektivikus formában, a szabálya szerint, ehhez jön a festő egyénisége, tehetsége, kultúrája, érzése. Ezek minőségétől függ az alkotás értéke. Érzést, szubjektív érzést megörökíteni elsődleges úton lehetetlenség... Ezen örök érvényű igazság nem tudásán, félreismerésén dőlt el életem sorsa. Az életem rettenetes tragédiáját ennek köszönhetem. Sajnos, most már késő, megöregedtem, elkoptam. Istenem! Ha ezt nekem 20 éves koromban megmagyarázták volna, a legmagasabb fokig vihettem volna”. 1949-ben pedig: „Végre –, megrokkanva, halálos nyavalyával – jutottam el az egészséges képalkotás természetes, egészséges útjára. Tehát először a képet, mit festeni akarsz, csak a megfelelő schéma keretében használhatod fel. Sohasem vezessen a szubjektív érzés... Akit fiatal korában erre az útra vezetnek, kevés tehetséggel is művész lesz. Vérévé kell válnia az emberben ennek a schémának, teremteni kell egy képteret, melyben bármit megjeleníthetsz.” Csak negyedszázad múlik el a feljegyzések között, s mily kálváriája a fokozatos felismerésnek, a művel való birkozásnak!

Enélkül az önmagában is megdöbbenőn őszinte és igaz gondolatmenet nélkül nem láthatunk be ebbe a jelentős és egyéni alkotó műhelybe. Ember, aki minden idegszálával érzésein függ, aki azt hirdeti, hogy „szeretettel fordulj

mindenhez, tiszta szívvel, szépen, lélekkel... így kapsz igazi tartalmat” (1926) kénytelen eljutni odáig, hogy „személy nélkül, teljes egyhangúsággal, nyugodt egykedvőséggel, a dolgok fejlődésében részt nem vevő, csak mint távoli szemlélő kell tekintenünk a körülöttünk végbemenő eseményeket, ekkor nyílik meg a kapu” (1946). Alkotó, aki érzése minden szenvedélyével veti bele magát az életbe, majd megrokknva, teljes apátiával, egyetlen barátjába, a muzsikába fogódzva fordul el a tovább siető világtól. Ember hát, aki a maga teljes odaadásával indul müncheni, párizsi, bécsi élményei, a század eleji francia festői forradalmak nyomán, adni elsősorban önmagát, s kettészeli útját a két háború közti úri Magyarország konvencionális, naturalizmusra hajló hivatalos piktúrája vagy éppen zsűrizése. Mert igaz ugyan, hogy ő is Hollósy naturalizmusán nevelkedik, s kifejező eszközeit talán tőle tanulja, de mondanivalójában nemcsak Hollósytól, hanem többi kortársától is különbözik. Szóval igazi egyéniség. A pohár, amelyből iszik, nem éppen nagy, de az övé. És százszerosan igaz, hogy azok a zsűrik, melyek „az átlagos közügyesség készítményeit oly könnyűszerrel áteresztik, nem voltak hajlandók megkegyelmezni annak a művésznek, aki néha talán vétett a mindennapi helyesség szabályai ellen, de egyéni látásaiba olyan értékeket tudott elrejtetni, amelyek ritkábbak és többet érnek az iskolázás útján elérhető pusztá ügyességnél.” Hrabéczyt visszaveti az értetlenség, de újra és újra nekivág a kísérletezésnek. Felismeri, hogy csak „nyugodt idegzetten lehet monumentálisat alkotni”, hogy „az olajfesték az szent, azt csak nyugodt idegzetten lehet kezelni, nyugodt tartalom visszaadására”, s „a pillanatnyi érzés megrögzítésére a grafika való” (1927), ugyanakkor idegeiben a nyugtalanság és monumentalitásra törekvés szándékának ellentéte, s a francia impresszionizmus bátorítására inkább hajlik hangulatok megörökítésére, mint konstruktív felépítésre –, de nincs menekvés, az impresszió is idegen idehaza, és élményeiből nem futja monumentalitásra. A kör egyre szorosabb, kitörni nem lehet, hozzá a veleszületett zárkózottság, érzékenység, monománia, s az érzékeny fül, mely minden reális élményt először ritmusban old fel, amely elkíséri az elborulás utolsó óráiban is, hegedűjében.

Menjünk még tovább. Nem megy a munka, miért nem megy? „Mert előre nem határozta meg, még nem kész benned az, amit el akarsz mondani” (1925). És ugyanakkor a keserves kérdés: „De mikor? Óh, mikor fogod ezt nemcsak leírni, de öntudatosan eszerint dolgozni is?” És minduntalan az elkésettség, a megrokknás érzése, a tönkrement fizikum gyötrelme. A mesterségbeli tudás igénye, amihez idő kell, s az elszálló idő, amiből legfeljebb a nem kívánt hangulat fogható ki. A szigorú erkölcsi törvény és fegyelem egyrészt („Fiatal festőnek azt tanácsolhatom, igyekezzék tiszta, becsületes maradni, a legszigorúbb erkölcsi törvények alapján.” [1942] – „Harcolva esni el dicsőség, a lényeges csak, hogy tiszta szívvel, nemes ügyért küzdj. 1949), s az erkölcstelen és könyörtelen félféudális társadalmi valóság másrészt, mely mindjárt ott kényszeríti megszegni a parancsot, hogy művészetét áruba kell bocsátania a napi megélhetésért, s ökörszarvából madarat faragtat vele. És aztán végül a korai hitvallás: „bátran dolgozni, életvidáman” (1925), azzal a kései keserű felismeréssel, hogy a bátor vállalás legfeljebb magánosságát növeli.

Hrabéczy Ernő egyik legmagánosabb alkotónk, akinek magánossága piktúráját is meghatározta. Egyik legrégebbi ránk maradt képének címe: Magános fa (1915), de épp ilyen magánosak öregasszonyai, kártyavetője, varrónője, ol-

vasója, ilyenek külvárosi figurái, koldusai, ilyenek holdvilágos réjtjei, alföldi és városi tájai, cirkuszai. Nem hidegek, de sejtelmesek a témái, nem embertelemek, de gyakran ember nélküliek. Nem kietlen, holt vidék Hrabéczyé, mindig átmelegíti a megtagadott hangulat, de „sápadt arcok néznek reánk, hideg, zöldes fény esik rájuk. Az élet friss színeinek semmi nyoma, rejtelmes, elbűvölt világba jutottunk, melyet gyéren világít meg egy magányos művészlelek mágikus lámpája”. Önmaga pedig a rab és bohóc el nem határolt figurájában jelentkezik. Fehér darócban, magába roskadt testtel, révetegen, kicsit Vilt Tibor groteszkbe hajló figuráira emlékeztetve, mélységes gúnnyal és drámai megjelenítéssel. Egyik képén (Látomás), mint egy szellemalak áll háttal festőállványának, hátra szorított kezekkel, tépelődve és megadva magát, feje fölött töviskoszorút tartó röppenő angyallal, a sarokban imazsámolyfélével, s a másikban rozszant lábával, a reménytelenség, magány, elhagyatottság, szenvedés, szentség különös kelléktárával. A festészet történetének megrázó dokumentuma. S most gondoljunk hozzá lazúrosan kezelt barnákat, zöldeket, szürkéket, okkereket, a napolyi sárga pasztelles tónusait, mintha a valóságot valami különös fátyollal szőné be, gondoljuk hozzá a részletek kidolgozását és a bonyolultabb szerkesztést elkerülő, s mindig az egész benyomására törekvő módszert, s ezzel előttünk is áll poétikus, borongó festői világa.

Nagyon szerette a világot, de saját szenvedélyes vonzalmát el akarta választani a dolgok önmagukban hordott értékeitől. Sohasem csak a szín vagy a rajz érdekli, de míg ura akar lenni a képnek, végül is csak a rajz és a szín ura. Levét minden formálist, külsőségest, cifraságot, drapériák pompáját, s megmarad a végsőkig leegyszerűsített jelenségnél. Képeit aligha lehetne tovább absztrahálni, ám így, ahogy vannak, még érthetők, felfoghatók, beszédesek: az élet intim, sokszor bizarr pillanatairól beszélnek. Holdfénynél legelésző nyájról, kötögető öregasszonyról, lábmosó nőről, olvasó lányról, huszármentes gyermekekről, kihalt városligeti bódékról. Csak a közösség elevenítő lüktetése hiányzik képeiből; egyedüllétbe burkolt emberek, elhagyott szobák, kísérteties műtermek. Előbb a társadalom volt hozzá tartózkodó, s mire megtalálta volna, ő húzódott vissza. Ugyanaz az emberség iránti olthatatlan, s nem oltott vágy hajtotta, ami szinte minden jelentős alkotónk jellemzője a két háború közt, de jellemzője különösképpen minden debreceni művésznek Csokonaitól Gulyás Pálig. Nála a színek és megfogalmazás sejtelmes bűvölete az, ami Gulyásnál az ideák elérhetetlen messzesége. Rokonai? A festészetben Gulácsy Lajos, a szobrászatban Vilt Tibor, a lírában Dsida Jenő. Gulácsy álomszerűen körvonalazatlan tájain átsuhanó alakjai, Vilt Tibor valószínűtlenül fanyar figurái, Dsida törékeny, halkszavú poézise. Mintha Dsidát olvasnánk képeiben: „A házunk előtti öreg akáctól a sarkcsillagig, onnan a holdig szőttem a hálót e sejtelem-fonalakból... Bárányfelhőt tartok öljaiban, emlékeimet nevükön szólítom, szeretem az embereket.” Sejtelem, múlt, emlékek, hálók, felhők, emberszeretet – akárha a preraffaeliták szókinséből kölesönözte volna Dsida képeit, s mindnyájan egyben együtt a múltban, misztikumban, hangulatokban, romantikus rajongásban, a művesség arisztokratizmusában, a formatiszteletben, a vizualitásban, az átszellemültségben, s minden idegenkedésük ellenére a kiélni nem tudott emberszeretetben adnának találkozót.

Magány, kétely, groteszk fanyarság, pasztelles líra, ezek a fogalmak kínálnak még ide, s az ellentétek közül a lírai-drámai, reális-álomszerű, emberit

áhító magányra kényszerült. Elesettségében az esetekhez vonzódott, s ahogy kivetette az élet, úgy harcolta vissza magának. Mire megtalálhatta volna a közösséget, elméje elborult, mire művészileg megért volna, elment. Nagy művét nem alkothatta meg, de sajátos, egyéni, s tiszta emléket hagyott hátra.

(Megjelent: Művészettörténeti Értesítő, 1963. 1. sz.)

A DEBRECENI RÉZMETSZŐ DIÁKOKRÓL

Tóth Béla könyve kapcsán

Bázelben kétszáz diák járt főbb iskolát a XVIII. században, közülük ötvennyolc debreceni, Utrechtben mintegy ezer. Mindnyájan hoztak magukkal egy csipetnyi felvilágosodást, vagy ládányi könyvet, s ahogy gyarapodott a sárospataki és a debreceni könyvtár, úgy szabadult fel a hazai megáporodott gondolkodás. A XVIII–XIX. század fordulója a debreceni felvilágosodás kora, kultúránk nagyszerű fejezete. Tóth Béla kitűnő ismerője és tudós tolmácsolója a nagy híró Kollégium múltjának. Maróthi György professzorról, a magyar nyelvű iskola apostoláról, az új humanizmus előfutáráról, a nyelvújítóról, a matematikusról, a több szólamú éneklés meghonosítójáról, a könyvtárgyarápítóról, a kor szellemi „ezermestere” között is az egyik valóban kiválóról, várjuk már monográfiája megjelenését.

Ezt a munkáját megelőzte a Magyar Helikon kiadásában nemrég megjelent remekművű könyve, *A debreceni rézmetsző diákok*. Ábráin: világatlások, Debrecen városképei, híres professzorok, könyvbelső, Csokonai sokat vitatott síremlékterve, a rajzoktatáshoz szükséges perspektivikus rajzolatok, kecses Vénusz és Apolló, korabeli ismeretek szerinti virág- és állatképek sorakoznak, szinte kitérülve képekbe mindazt, amin a felvilágosodás korának értelmes embere felnőtt. Új és ismeretlen világ tárul fel előttünk, amely a debreceni Kollégium kapuján belépve most is fogad, napjaink egyik legkorosabb múzeumában, s a múltat tekintve, a felvilágosodás híres könyvtárában.

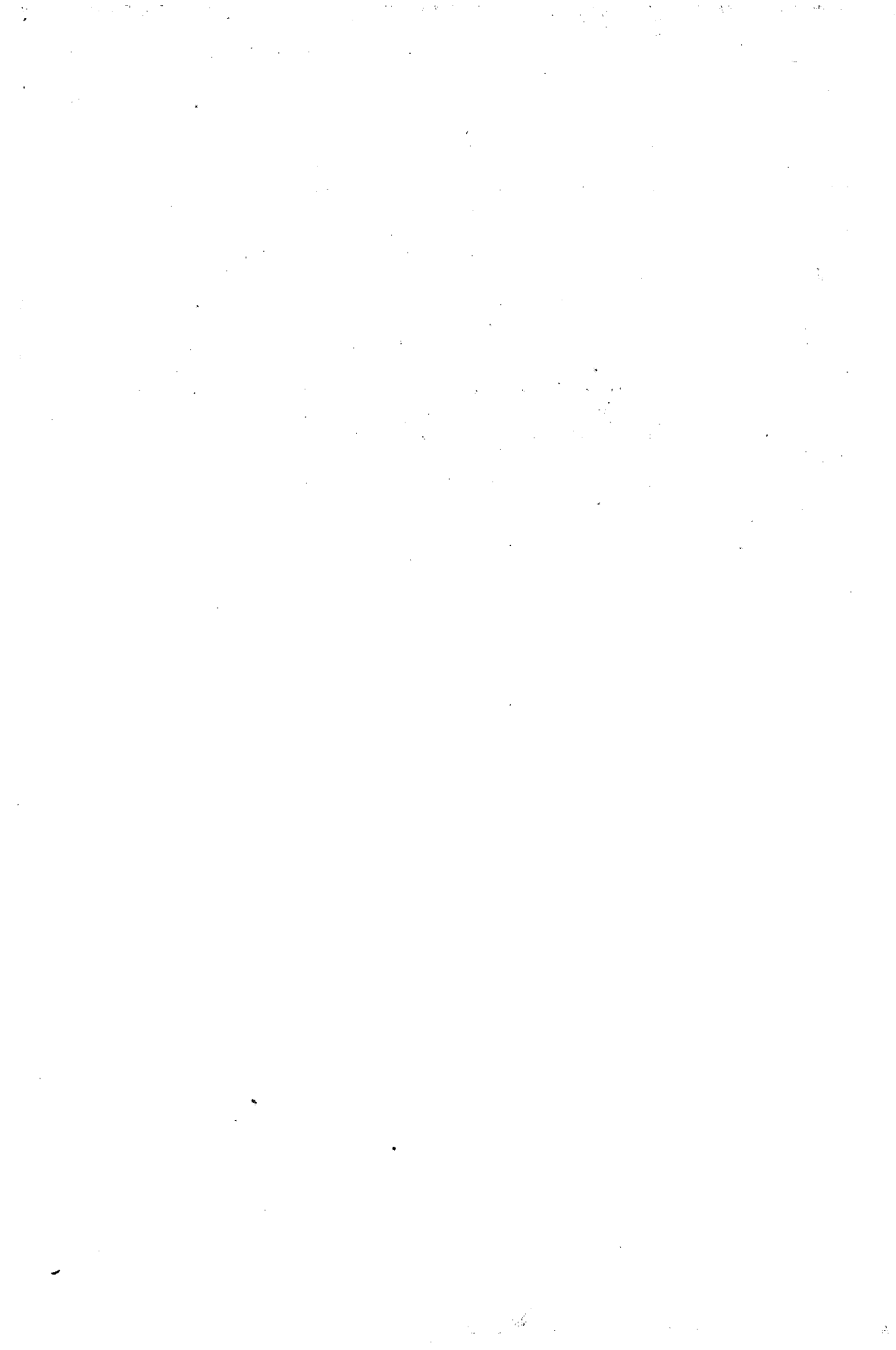
Az első magyar rézmetszetek a XVI. század közepéről valók, de a rákövetkező századból már számosat ismerünk. A nagy gyűjtő, Maróthi György éppen Cellarius lipcsei művészmeister (a kettő ekkor egy) 1701-ből származó rézmetsző térképeit hozza el Debrecenbe. Bár Debrecenben, amelynek 1561 óta nyomdája van, későn jelentkezik a rézmetszés. Okát Tóth Béla a kálvini képellenességben látja. Ám a debreceni prédikátor Méliusz Juhász Péter szerint a protestantizmus nem eleve képellenes, csupán a faragott képek imádatát tiltotta, ezért száműzte a szobrokat, míg festett falakat még ortodox egyházi ábrázolásokkal is megőrizték a XVIII. század végéig, s csak ijedtükben meszelték át, nehogy visszavegyék templomaikat.

Az első debreceni rézmetsző diák, Kováts György 1749-ben már készíti rézbe vésett lapot a nyomda számára. Szépek ezek a metszetek, kétségtelenül, de Stephanus Farkas munkája Cicero levelei elé, 1767-ben bizonyosan a komponálás, rajzi árnyalások mesterségbeli remekműve. Csokonai korában már saját sajtójuk volt a rézmetszőknek, s a metszés varázsa magával ragadja a diá-

kokat, társaságok alakulnak, s amit szórakozásból kezdtek, a tanulás alapját szolgáló szemléltető eszközök készítése követi. Ma is látható a debreceni Kollégiumban az első magyar nyelvű földgömb, a kollégiumi diákok munkája 1800-ból. A rézmetszés is a tanítás, a szemléltető oktatás szerves része lett.

Eltekintve a korszerű térképek, anatómiai ábrák hűségétől, van valami naiv báj, tisztaság, közvetlen, kedves, kiegyensúlyozott gyermeki szemlélet ezekben a figurális metszetekben. Sugárzik belőlük a képi kifejezés felfedezésének öröme. Hasonló egyszerűség, rácsodálkozás, ám egyben tartalmi bőség, gazdagság, ami a naiv festőkre jellemző később, Henri Rousseau-re vagy éppen Győry Elekre. Jó szolgálatot tett a Helikon, amikor hazai könyvnyomdászatunk ötszázadik évfordulóját ezzel az ízléssel gondozott, bölcsen fogalmazott könyvvel gyarapította. A mi gyakorta elkésett kultúránk a debreceni felvilágosodás idejében kapcsolódott be az európai vérkeringésbe, s lett például a rézmetsző diák Karacs Ferenc nemcsak a magyar kartográfia egyik megteremtője, hanem egyenrangú társa a kor európai térképészetének. A látásra nevelés ablakát nyitogatták ezek a diákok, a vizualitását, amiről ma ismét oly sok szó esik.

(Megjelent: Népszava, 1977. márc. 3.)

IV. FEJEZET
SZÍNHÁZI ÉLET A VÁROSBAN

SHAKESPEARE

(Egy ciklus bevezetője)

A világirodalom legnagyobb alkotója – s még azt is kétségbe vonták, hogy élt. Igaz, hogy maradtak fenn kézíratai, halotti maszk nyomán készült egyetlen arcképe bárki másé lehet; nevét, ahányszor találkoztunk vele: annyiféleképpen írták, s ha kortársa, a Volpone szerzője – Ben Jonson – azt írta róla, hogy szerette, mert „becsületes volt és nyíltszívű”, vajon nem írhatta volna ugyanezt a modern materializmus megalapítójáról, Francis Baconról, akiről Delis Bacon be akarta bizonyítani, hogy azonos Shakespeare-rel? A korát követő puritanizmus hallgatott róla, Goethe felfedezte, Tolsztoj méregbe mártott tollal viaskodott vele, Bjelinszkij csodálta. Átírhatták százszor is az arisztokrácia ízlése szerint, és versenyre kelhetett vele a klasszicizmus kényszerzubbonyba bújtatott dramaturgiája, Shakespeare: él. Él, akár apjának, a bukott polgárnak a pénzén váltotta meg nemességét, akár nem, akár őrizte a színészek lovat, akár nem, akár az apja szellemét játszotta a Hamletben, akár nem. Hát változtat az életéről fellelhető néhány bizonytalan adat azon a harmincyolc drámán, s másfélszáz szonetten, amely tőle örökül maradt?

Itt áll a mű, s amit mond, mindennél több, igazabb. Akárki írta: tiszta ember volt, aki a Rómeó és Júliában még gyermeki naivsággal vágott neki a világnak, s már az Athéni Timonban, nem is utolsó darabjában, keserű átkot szór az emberiségre. Nem az emberre, sohasem, hanem az embert megrontó társadalomra, pénzre, hajlamokra. Nem a csillagokra, melyekre kora még hajlandó volt a felelősséget áthárítani, hanem az embert kerékbe törő konvekciókra, a zsarnokokra, a butaságra, gonoszságra, pénzen vett barátokra, hiúságra, önzésre, Jágókra és III. Richárdokra. Bizonyosan megvolt rá az oka. Őt is körülvevették rafinált törtetők, akik szent ügy álarcába bújtatták egyéni ambíciójukat, neki is hadakoznia kellett Tybaltokkal és Claudiusokkal, de ugyanúgy érezhette ő is, hogy ránehezedik minden felelőség egy kor romlottságával szemben, mint Hamletre, hogy rajta múlik Anglia becsülete, mint Brutuson Rómáé.

Egyetlen ember szenved, örül, győz és bukik el Shakespeare valamennyi alakjában: ő maga, és mégis: soha nem érezzük darabjait egyetlen ember magánügyének, hanem az emberiség nagy, közös gondolatai szócsovének. Ahogy ő gondolta: kikiáltani a világba az igazságot úgy és ott, ahol és ahogy az a legtöbbet hat, változtat – azzal a reménységgel, hogy minden kín és gazság ellenére: van megoldás, kijuthat az ember a veremből, amit maga ásott. Van, hiszen elbukhat Hamlet, a történelem ezernyi tanúsága szerint, de Fortinbras-szal, a fiatal norvég királlyal új és emberibb korszak kezdődhet, elbukhat Rómeó és

Júlia, de sírjuk felett az ellenség megbékélhet, el kell buknia a zsarnok Macbethnek, de meg kell koronázni a törvényes jó uralkodót, megtagadhatja az elvakult Lear király őszinte híveit, de halála előtt, levetve gögjét, meg kell törnie, trónra verekedheti magát III. Richárd, de amint a „véres kutya” pusztul, s a „bitorlott korona” más fejére száll, béke jön az országra is.

S amíg a XVI–XVII. század közönsége arra gyűlt össze a nyílt egü színpad körül a londoni Globe-színház, Shakespeare színházának páholyaiban, hogy kíváncsiságát, újságingerét kielégíthesse, amíg a párbajokban a testi erő, s a szójátékokban a szellemi ügyesség példáit leste, amíg nem is igen törődött vele, hogy a színészi produkció mögött kinek a gondolatait élvezzi, veszi tudomásul –. Shakespeare, ez a kulisszatologatóból lett, s már első darabjával nagygyá nőtt zseni csak, úgy ráadásul, mellékesen végigjáratta közönsége fantáziáját Velen-cétől Dániáig, adott olyan teljes jellemeket, hogy lélektani tankönyvek máig példaként idézik, s a társadalomtudomány nagyjai nemkülönben, adott annyi változatot, színt, hogy nincs emberi helyzet, nincs figura, melyről megfeledezett volna. De mindig és mindenben ott lüktet, óv, ítél: kora és maga. A kor, mely a nagy példát, a témát adja és önmaga, az igazság, az erkölcsi igazság mércéjével. Nem lehet nagy mű, melyben nem érezzük, nem látjuk alkotójának etikai hitelét, bíráló igazát. Shakespeare nem élne és hatna, ha nem hirdetné Desdemonában, Hamletben, Júliában a nagy és tiszta szándék, a mély és őszinte érzés igazát, ha nem vetné meg az aljasságot Jágóban, vagy akár az udvari kamarások hitvány példányában, Poloniusban, a Julius Caesar zsarnokságát felváltó ravasz Antoniusban.

Shakespeare halálának most a háromszáznegyvenedik fordulójára emlékezünk. A gyakori ünneplésnek akkor lesz értelme, ha végre komolyan is vesszük Shakespeare igazát. Ha megszegyenülve és megundorodva vágjuk ki életünkéből azt, ami Shakespeare kimondott igaza óta anakronizmus, s éppen ezért bomlasztója, fekélye életünknek. Keresd meg korunk Jágóit és Richárdjait, Reganjait és Guildensternjeit, bénítsd meg ártalmukat, vedd meg őket; keresd meg az Othellokat, Hamleteket, Cordeliákat és Júliákat, s még a Mercutiókat is, és higj nekik. Egy tiszta ember még három és fél század messziségéből is mértéked lehet. Azért hatalmas művész, mert a valóság, a gondolat, a szó, a nyelv művészi hatalma kényszerít is választanod.

(Megjelent: Néplap, 1956. ápr. 30.)

OTHELLO A CSOKONAI SZÍNHÁZBAN

Othello a Hamletek, Brutusok, a shakespeare-i lázadók rokona, de nem a közösségi, hanem az egyéni élet síkján. Othello féltékenysége magányügy, ám drámai konfliktusait csak az a társadalom okozhatja, melyben faji gyűlölet, erkölcsi nihilizmus uralkodik. Othellót rongyemberek veszik körül, léhák, karrierhajhászok, gyenge jellemek, gazságban cinkosok. Nem a zsarnokság ellen emeli fel törét, mint Brutus, hanem maga ellen fordítja, amikor végső kétségbeesésében azt látja, hogy tisztaságát és becsületét nem őrizhette meg aljas környezete fertőjében.

Mint a féltékenység drámáját tartották számon. A féltékenység csak az önző, vagy erkölcsileg fejletlen embert igázza le – mondja Puskinról írott szép könyvében Bjelinszkij. Téved az, aki a féltékenységet a szerelem feltétlen járulékanak tekinti. Az alaptalan féltékenység csak a jelentéktelen, önbecsülés nélküli emberek betegsége. Az oktalan féltékenységben a kicsinyes, az állati önzés fokán álló emberek zsarnoksága tükröződik. Az erkölcsileg fejlettek számára ismeretlen ez az érzés, de távol áll tőlük még a valóban indokolt féltékenység is, mert ezzel feltétlenül együtt jár a gyanakvás, a durvaság és a bosszúvágy. Nos, ha ez így van, hogyan egyeztethető össze Othello jellemével a féltékenység? Vele, aki a legelső között való: kiválik, mint államférfi és hadvezér. Becsületes, bátor és nemes lelkű. Igen, de emellett fekete is: mór, s hajszálai között már feltűntek az öregkor első hírmondói. Hiába tiszta Desdemona iránti szerelme, ennek a szerelemnek is zátonyra kell futnia a környezet kapzsisága, nagyravágyása, erkölcstelensége miatt. Othello nem jelentéktelen ember, nem az önbecsülés hiányzik belőle, s magabiztosságát is csak azért veszti el, mert Desdemonával együtt nem talál támaszra a náluk alacsonyabb erkölcsű környezetben. Féltékenységének gyökere nem abban van, hogy családi fészkebe törtek be, hanem becsületének elvesztésében. Annak a megsemmisülésében, ami őt aljas környezete fölé emeli, hiszen szinte úgyszólván hiába minden emberi értéke, fajának gyűlölete szüntelenül emlékeztetőül ott lebeg felette, nem lehet teljes biztonságban, küzdelmében végképp magára marad. Desdemonában Othello önnön mértékét hiszi elveszítettnek. Ez féltékenységének igazi gyökere. A szerelmes ember kedvesében méri fel emberségét, az ő szerelme jelenti azt, hogy mennyit ér, s ha erre a szerelemre érdemtelenné vált, úgy érzi, minden elveszett, értéktelenné semmisült az élete: „Othellónak leáldozott a napja” – sóhajt fel keserűen. Bicskei Károly alakító művészete ebben a megsemmisülésben éri el csúcspontját. Élete egyetlen támaszát veszítette el, mintha kicserélték volna: meleg, a szerelem boldogságával telt hangja rekedtté, rideggé dermedt,

mozdulatai tétovák és elutasítóak lettek, minden szava bizonytalanság, szenvedés. Bicskei a megelégedett szerelemtől az ébredő gyanúig, a megkeményedett gyűlölettől a végső összeomlásig a legváltozatosabb köreit formálja meg az érzelemnek, kitűnően érzékeltetve, hogy jóságával, egyenességével kiválik környezetéből, s mindvégig meggyőzően, levetve a shakespeare-i szerepek pátozsát, emberien, mintha nem is választaná el csaknem háromszázötven esztendő a darab születése óta. Áthidalni ezeket az esztendőket, s Othellót maivá, természetessé, meggyőzővé alakítani, hogy egy XVI. századi katonában a mai ember is magára ismerhessen, ez művészileg nagy feladat megoldását jelenti. Fogarassy Mária Desdemónája az utolsó jelenetek meleg, gyengéd, őszinte asszonyiségában igazolta első megjelenésének helyes felfogását, azt a könnyedebb, erősen szexuális színezetű, kezdetben a kacérságig menő alakítást, ami a korabeli olasz hölgyek viselkedésével cseppet sincs ellentétben, s ami a veszély idején válhat a legrokonszenvesebb szelídséggé. Nem a világtól elrugaszkodott, zárdai asszonyt alakította Fogarassy, hanem egy valóságosat, vonzót és életrevalót, éppen ezért tudta igazságtalan bűnhődését még megrendítőbbé, ártatlanságát még valószínűbbé tenni.

Jágó a III. Richárdok rokona, a mindent eltipró karrieristák leghitványabbika, akinek még közvetlen haszna sincs abból, hogy egymásnak uszít ártatlanokat, hiszen célját elérhetné más úton is. Világnézete pénzsomjas kapzsiságból táplálkozik és abból az erkölcsi relativizmusból, hogy minden attól függ, milyen szemzőgből nézzük. Gazságában olyan fondorlatos, hogy még felesége sem veszi észre. Téry Árpád egyik legszeleesebb skálájú debreceni művész. Jágó szerepében ő a cselekmény mozgatója, mint egy rendező: sakkozik alakjaival. Nem sima udvaronc, de magabízó gazember. Téry a tudatosságát néha aljassága rovására használta ki, s ilyenkor mintha egy sztoikus bölcset hallanánk. Miért helyes ez a felfogás, még ha nem egyszer szelídebb modorhoz is folyamodik a vártnál? Mert a luciferi álnokság, romlottság nagyon is a leghétköznapi, szinte kávéházi filozofálgatásba öltözik rendszerint: s nem ünnepélyes, feltűnő drámai pózba. Jágó felesége, Emilia Hotti Éva alakításával ugyancsak kiemelkedett a többi közül, mert mélyen emberivé, őszintén együttérzővé tudott válni ez a kis könnyelmű, felületes nőnek mutatkozó lény akkor, amikor az asszonyát, Desdemónát ért igazságtalanságra rádöbbsent. Zenthe Ferenc Cassiója különösen részegsége feletti gyötrődésében volt a legteljesebb, itt derült ki, hogy mit ér Othello környezetében az az egyetlen jószándékú ember, akit már egy kis ital is levesz a lábáról. Sokkal kevésbé volt meggyőző indokolatlan puhaságával Márkus László Rodrigo szerepében. Bianca, Károlyi Judit, Cassio kedveseként pedig hangban és gesztusokban rítt ki túljátzott szerepével. Solti Bertalan Brabantio szűkszájú szerepében élethű, igazi fájdalomú apát alakított. Thuróczy Gyula Velence dózséjának szerepében nyugodt, mértéktartó volt. Novák István a bolondot kissé groteszkké torzította.

Ez az előadás messze kimagaslott a Csokonai Színház eddigi előadásai közül. Kimagaslott elsősorban újszerű realista felfogásával, mely igen nagy lépést jelent a néhány évvel ezelőtti bemutatóhoz képest. Kiderült, hogy Shakespeare-nek egyetlen sora sem avult el, előadható mai nyelven, mai modorban mindnyájunkhoz szólóan. De kiemelkedett azzal is, hogy előadói minden mondatát kidolgozták, minden szavának súlyt, jelentőséget adtak. A rendezőnek, Lendvai Ferencnek, rendkívül alapos műgondja ott érzett a legapróbb részlet-

ben is. A kitűnő díszletek (Dékány János, Bures Jenő tervező és kivitelező műve), a gazdag kosztümök (Nyéki Endréné tervezte) méltán váltották ki a közönség tetszését. Azét az új közönséget, amelyik megmutatta, hogy megérett klasszikusaink szeretetére, s megértéssel hallgatta végig az Othello teljes szövegű, várakozását valóban felülmúló előadását.

(Megjelent: Néplap, 1952. ápr. 2.)

RÓMEÓ ÉS JÚLIA

Az első nagy prózában írt színdarab, Molière Fösvénye, megbukott XIV. Lajos udvari közönsége előtt, egyszerűen azért, mert a nemesség értéktelennek, túlságosan polgárinak, hétköznapiinak, alacsonyrendűnek tartotta a prózát. Ma, háromszázhatvan esztendővel Shakespeare első nagy tragédiájának, a Rómeó és Júliának a bemutatója után hat órán át feszült figyelemmel hallgat estéről estére több ezer, munkából jött ember egy vég nélkül ünnepélyesen versbe szedett szöveget, kísér izgatottan egy számára részleteibe semmiképpen nem aktuális témát, s hazamegy azzal a meggyőződéssel, hogy veronai vérmérsékletbe, szokásokba, jelmezekbe bújtatva, soha nem beszélt lírai, drámai nyelvbe öntve, mégis-mégis önmagát látta. Megerősödött nemcsak erkölcsi, de osztálytudata is. Honnan ez az összebékült nagy ellentét? Hát lehetséges az, hogy régi, berozsdált fegyverek újból harcképesek legyenek, lehetséges, hogy megmervült és megsemmisített társadalmi előítéletekből, szokásokból, évszázadokkal ezelőtt likvidált világnézetből, művészi formából ismét erőt meríthessünk? A példa azt bizonyítja: lehetséges.

De vajon azáltal, hogy Shakespeare „örök emberi” érzéseket, helyzetet vitt színpadra? A polgári esztétika azt mondotta, hogy Rómeó és Júlia tragédiája a be nem teljesedett szerelem szimbóluma. És ebben igaza is volt – részben. Ám, ha Rómeó idejében megkapja az üzenetet Mantovában Júliáról, akkor szerelmük kisebb-nagyobb küzdelmek árán beteljesedhetett volna. Merő véletlen, hogy a hírvivőt nem engedik be a városba, s vajon egyetlen s egyszeri véletlenből nőhet ki tragédia, mely nemcsak kora izgalmat leső közönségét elégíti ki, mely nemcsak a XVI. századot igazolta, hanem tükröt tart mi elébünk is? A szerelem kétségtelenül „örök”, de korhoz bilincselte a Rómeó és Júliában minden, amiben ez a tragikusan be nem teljesült szerelem gyökerezik, minden, ami miatt két boldogságra született fiatal élete zátonyra futott. Érdekelhet bennünket a veronai erkölcs, érdekelhet az, hogy a feudális apa nem csupán szolgái, de gyermekei sorsával is zsarnokian rendelkezik, hogy a családi viszály, vetélkedés minden emberi kapcsolat teremtésének útját állta, hogy ennek ellenére akadtak felvilágosult jellemek, hogy Shakespeare az emberi viszonyok kútmérgezőjének a pénzt, az aranyat, a kapzsiságot tartja, s csodálattal nyugtázhatjuk, hogy akkor, amikor a nő a monogám családban még feltétlen meghódolásra kárhoztatott a férfi előtt, Shakespeare mert Júliákat ábrázolni, a férfival nemcsak erkölcsileg egyenrangú, de lelkiileg, vállalkozó kedvben, tetterre készséggben, tisztánlátásban, áldozatvállalásban a férfit nem egy esetben felülmúló lányokat, asszonyokat.

Véletlen, szokás, törvény, divat és erkölcs elmúlik, változik, felkeltheti a történelmi érdeklődést az utókorban, vagy nem, de az ember érzései, az emberi lélek bonyolult relációi mindmáig és minden társadalmi formációban érdekelnéni fogják magát az embert. Az emberi jellem csak konkrét formában nyilatkozhat meg, korhoz, időhöz kötötten. Gyűlöljük a zsarnokságot, de azt csak Júlia apjában, Capulet alakjában megformálva érzékelhetjük, s ugyanígy gyűlölhetjük benne a felfelé törleszkedést, gyűlöljük a rang, a név fetisizálását Júliával, s vele együtt a név fedezete mögött az emberi tartalmat követeljük, az elvont fétis helyett az őszinte emberi magatartást; megvetjük Tybaltban a fiatal férfibe merevült öregséget, szeretjük a dajka fiatalokkal érző szívét, Lőrinc barát természetsszerető okosságát. Nem a kámzsa, nemesség, párbaj érdekel tehát bennünket, hanem az emberi szándék, érzés, az adott történelmi helyzetbe testesült emberi viszony. És itt van Rómeó és Júliának az igazi tragikumuma. Nem az a tragikus sorsukban, hogy szerelmük be nem teljesülhet, hiszen boldogságuk a legszebb csúcsoakat járja be, hanem az, hogy az igaz, tiszta, emberi kapcsolattért vívott harcukban el kell bukniuk a maradiság, önzés, megmerevült hagyományok, hazugság, szűk látókörű környezet ellenében, hogy egyetlen társuk, Mercutio szimpátiája kevés a győzelemhez, s kardja gyenge, hogy a felvilágosult, s jó Lőrinc barát sem tesz egyebet utolsó pillanatban, mint megfutmodik.

A Csokonai Színház bemutatójának nagy érdeme, hogy a Rómeó és Júliának éppen ezt a mély emberi tartalmát dokumentálja. A verses drámának mindig megvan a veszélye, hogy emberi eszményei elvesznek a deklamációkban, rím és ritmus kisebb-nagyobb pátosszal tolmácsolt játékában. Ez a bemutató mindvégig megőrizte Mészöly Dezsőnek a Kosztolányiénál hübb, költőiségben sem mögötte maradó szép szövegét, de a rendezés kiaknázott minden szót, hogy élettelt töltsen meg. A közönség nem könnyen ocsúdott. Az első képekben még szoktatta fülét, meg a ki-kiütköző pajzánságokra is későn reagált, de a totális rendezésnek (Vámos László és Thuróczy György), tisztán ejtett, jól tagolt és nem, vagy csak ritkán szavalt szövegnek, a zenének (Sallay Iván), a kitűnő díszleteknek (Siki Emil), a pompás kosztümöknek (Manningerné Horváth Panna), s az életszerű maszkoknak (Zakar István) sikerült lekötnie a figyelmet. Hadd mondjuk meg mindjárt itt: a zenének még ügyelnie kell, hogy sehol ne nyomja el a szöveget; hogy a díszletek közül főleg a köztéri, s a hálósobai volt a jó, de még gondosabban kell vigyázni az egységes világításra és az egységes festői modorra (különösen a veronai köztéri díszletet illetően!), hogy a kosztümöknek a korhűsége és összehangolása elsőrendű; hogy különösen Tybalt, Montague, Mercutio remek maszkjában semmi illúziórontó nem akadt. De ami mindennek értelmet adott, hogy itt emberek mozogtak, élő emberek: féltelenek, szenvedők, rajongók, ostobák, hűségesekek, zsarnokok: éltek a néma szerepű fákllyatartó apródtól (Csengery Edit) az öreg Montague-ig (Thuróczy Gyula) valamennyien. Hittünk nekik, sajnáltuk, szeretjük, megvetettük, gyűlöltük őket. Ennél többet színpad nem érhet el. Hittünk, mert Shakespeare sokoldalú jellemzését a művészek is követték. Milyen nagyszerűen oldotta meg Andaházy Margit Júlia odaadó áldozatát és fellobbanó kételkedését: hát átkozott gyilkosa lenne Tybaltnak Rómeó, hát megcsalhatta őt Lőrinc barát?! Milyen tökéletes egységben él benne a veronai lány szabad vidámsága, a tiszta szerelem fegyvermező komolyságával! Milyen nagyszerűen egyesül Hotti Éva daj-

kájában réműlet, aggodás, anyáskodó boldogság, naivság, fecsegő öregség a jogos felháborodással, amikor gúnyt űznek belőle! És Simor Erzsiben nem kevésbé a kacérság, az előkelő hűvösség a bosszúállással, nagyravágyó önámítással, boszorkányos, démoni gyűlölettel, korlátolt elfogultsággal (Capuletné). Soós Imre Rómeója milyen szép fokozással fordul át lányos, gyermekes, holdvilágos hevülésből a férfias szerelem komolyságába, a nőies könnyekből a nagy kriptajelenet komor leszámolásába. Téry Árpád Lőrinc barátja a darab tragikumát ellensúlyozó optimizmus, felvilágosult szerzetes, természetismerő filozófus, telve atyáskodó humanitással, de ugyanakkor némi szenteskedő óvatossággal is. A közönség hibája, hogy a természetről mondott szép monológjára nem figyel eléggé, pedig Téry józan, kiegyensúlyozott, feltűnést kerülő, egyszerű reális előadó modorában a legelmélyültebb mai művészi alakítással találkozhat. Vajon hiba volt-e Bicskey Károly Capuletjének zabolátlan kitorése, szinte állatíva züllesztő dühe, aljas durvasága leányával szemben? Nem. A színészi alakítás mindig végletes. Bicskey a mulatságban mézes-mázos vendéglátó a feudális úr nyugalmas, biztos fölényével. De amint egzisztenciája veszélybe jut azzal, hogy lánya nem akar hozzámenni a hercegi családból származó Páris grófhoz, elveszti biztonságerzetét, fölényét, s a maga igazi brutális valójában jelentkezik. Ugyanez a Capulet volt mindkét jelenetben és mégis mennyire más színekkel – ez volt Bicskey érdeme.

Mercutio Szentessy Jánosnak eddig, a szó szorosabb értelmében véve is, a legkomolyabb alakítása, elsősorban Tybalttal vívott párbajában. Minden eddigi gyerekességét levetette, egyrészt könnyed, léha, másrészt szíve vérével szenved, gyűlöl, férfihoz méltóan, megdöbbenően. Ez egyébként a rendezésnek is legjobb részlete, a párbaj előtt megjelenő Tybalttal, szemben a Capulet-mulatság zárt, merev táncos jelenetével. Nehezebb volt plasztikus alakítást nyújtani Escalusnak, Verona hercegének (Németh József). Kissé szavaló modora elűtött a játék egészétől, bár egyszerűségében így is volt sok rokonszenves vonás, anélkül azonban, hogy méltóságának elég súlyt adott volna, s egysíkvá vált Mensáros László (Páris) szerepe is, aki egyébként túlságosan elnőiesítette alakítását. Utóbbi jó munkái után most Márkus László és Hortobágyi Artúr szintelenebb volt. Körösztös, Novák modora kezd szokottá válni, s Szedő Lajosnak több változatra volna képessége. Mind a rendezés, mind pedig a legszerényebb szerep, Véselyi Margité, Major Pálé, Puskás Ferencé, Sárady Zoltáné, Bán Eleméré, Sárközié, Zelenayé, Sólyom Zoltáné, Brunda Mihályé, Tyll Attiláé, Késmárki Józsefé, Rudas Lászlóé megérdemelte a már említett Csengery Edit mellett, aki olyan kidolgozott gesztusokkal kísérte urai mozdulatait, s a most is igen elmélyült Thuróczy Gyula mellett, hogy gondos munkájukat a közönség osztatlan tetszése kísérte.

Mivel lehetne még fokozni az előadás összhangját? Fölösleges, hogy a cigányasszony pipázik, kártyázik, s a gyerek hajában tetvészkedik egyszerre; vigyáznia kell Soós Imrének, hogyha már az artikulációja megromlott, kitűnő játéka, mozgása ellenében ne romoljon a beszédritmusa, lejtése. Ó, bár lehetnék kesztyű a kezén – mondja, s a kezén-t olyan érzelmesen, omlatagon nyújtja el, hogy groteszkké válik, akár az erkély-jelenet irreális kapaszkodásainál. A kezdet szenvedéséből is elég volna mérsékeltebben. Hottí Éva nagyszerűen alakít, de kissé többet játszik a kellesténél. A foghíjas dajkában még harmincéves sincs az energia. Novák se legyen figurás, csak naiv szolga, Mensáros pe-

dig férfiasabb, hiszen ami arisztokratikus, az nem feltétlenül nőies. Simor Erzsi is feloldhatná még helyenként tartózkodását. Ezzel is közelebb jutna a darab azokhoz a magasztalokhoz, melyet Rómeó és Júlia találkozásában, Mercutio párbajában, Júlia szép jelenetében (amikor értesült Tybalt haláláról, s kiissza a tetszhalált hozó mérget), majd pedig a kriptajelenetben elér. De nem indokolatlan, ha ezek után is azt mondjuk, hogy a Rómeó és Júlia előadása nemcsak a Csokonai Színház történetében, de a magyar színészet történetében is jelentős állomás.

(Megjelent: Néplap, 1954. márc. 21.)

SOK HÚHÓ SEMMIÉRT

Móricz Zsigmond találó népi kifejezéssel „összemeselés”-nek nevezi, amikor két kevély fiatal a biztató jó szó összehoz egymással. A szónak, a közvéleménynek nagy hatalma van, nemcsak köt, de oldoz is. A pletyka, a rágalom gyanakvást szül, a gyanakvás elfogulttá vakít – és ettől már csak egy lépés a tragédia. Shakespeare vígjátékai a komédia és tragédia határán állanak. A Sok húhó semmiért remek példája annak, hogy a határok mennyire elmosódhatnak: nem csupán a párhuzamos cselekmények: Benedek és Beatrice szerelmi párviadala, Hero és Claudio zátonyra futott rajongása között. A tragédia ott kísért mindkét pár lépéseiben. Persze, az mulatságos, hogy Benedek a felszarvazástól retteg, de mélységesen tiszteltreméltó függetenségének, a nőkről alkotott képének védelmezése, mulatságos Beatrice szellemes hadakozása, de mindez miért? A nő emberségének védelmében olyan korban, amikor a nő az utolsó jobbágnál is kiszolgáltatottabb. Ez a méltó ellenféllel szemben meghát-rálást, kíméletet nem ismerő lány első tud lenni szerelmi odaadásában, s vaskos szójátékai olyan nemes tisztaságot lepleznek, mely nem engedi, hogy akár Hero ártatlanságában is kételkedjék.

A darab komolyságát nemcsak a jellemek és ügyük komolysága biztosítja, hanem a cselekményé is.

Mi okozza a bonyodalmat? Leonato, barátjaival, Don Pedróval és Claudióval „összemeséli” Benedeket és Beatricét, ugyanakkor Don Pedro Arragonia hercegének öccse, János gróf, törvénytelen származásának minden átkával, fattyú voltának méltatlan sérelmeivel rágalmakat terjeszt Leonato lányáról, Heróról Claudio jegyeséről. Claudio a hírnek (akár a hiszékeny Othello) nem jár utána, s megbosszulja jegyesét.

Nem véletlen az, hogy a darab és rendezés súlypontja nem Hero és Claudio kapcsolatán, hanem Benedek és Beatrice párviadalán nyugszik, s ők a felelőtlen összemeselés nélkül is egymásnak született pár. Az összemeselő Leonato viszont neveléses, léha öreg számár, akinek pillanatnyi kétségbeesését sem tudjuk komolyan venni (*Bányörgyi Károly* játékának egyik érdeme!). Don Pedro herceg egysíkú jellem, Claudio nemkülönb. Számukra a szerelem időtöltés, szórakozás, Claudio könnyen pótolja Herót bárkivel, s Leonato addig ízetlenkedik felelőtlenül, míg a lánya, Hero esküvőjével rá nem fizet. Az ő világuk, a mániákus, szorongásokkal gyötört, minden egészségest gyűlölő intrikussal, János gróffal együtt beteg, léha, felelőtlen világ. Mennyire kimagaslík közülük Benedek és Beatrice alakja, akik éppen felelőségüket nem akarják olesón adni!

Claudio és Hero heppiendes szerelme nem nyugtatja meg a nézőt, legfeljebb megbocsátja a szerzőnek. Itt sem marad el a vidám kép shakespeare-i kontrapunktja: az őrség. Ők mindvégig halálos komolyan statisztálnak uraik léhaságához, de ebben a komolyságban ott van a „az uraknak mindent szabad” kegyetlen paródiája is. Amott: a nevetés mélyén tragédia, itt a szolgálai fegyvelben: gúny, nevetség swifti mérge annak, ha egy természetes emberi környezetben a meghunyászkodást még a gög, rangkórság, majmolás és hiúság tetőzi.

Nógrádi Róbert vizsgarendezése jól értelmezte a darabot. Egységbe hozni a szálakat, egységbe a változó színeket nem könnyű feladat. Egyrészt kötelez a színpad sokszor iskolás törvénye: színészeink geometrikusan pontos elhelyezése, másrészt ott van a tettpótló nyelv, mely anélkül, hogy különösebb testi mozgást igényelne, pompás szócetátkban gördíti a fejleményeket. Hiba akkor csúszott be, ha az előbbit mereven alkalmazta (pl. az első színben, a herceg felvonulásakor), s amikor a darab második részében színészeink erősen magukra hagyva saját intencióikra maradtak (pl. a templomjelenetben, ahol *Andaházy* és *Soós* ide-oda futkározása hitelrontó). Kitérő a sok kacagást kiváltó ötletes zeneparódia, de vásári színvonalú a sírjelenet. Hosszú, fölösleges, olcsó. Nagy érdeme *Nógrádinak*, hogy igyekezett száműzni a primitív bohózati trükköket. *Márkus László* nagyszerű *Galagonya*-alakítása mutatja, hogy más eszköz is van a nevetetésre.

Itt mindjárt meg is állhatunk. *Márkus* most szabadult meg először teljesen affektálásra hajló modorosságaitól. Otromba, urakhoz dörgölöző, közönséges volt, ahogy kellett. Sikerét csak fokozta a kitűnő *Zakar* mester maszkja. (Arra azonban nem volt szüksége, hogy az utolsó felvonás első színében a herceg vállára támaszkodjék. Ez banális eszköz, kizökkenti a darabot, s devalválja társadalmi mondanivalóját.) *Soós Imre* hosszú stagnálás után most nagyot lépett előre. *Benedek* jellemének minden árnyalatára talált hangot, gesztust, mimikát. Volt nyegle, kölykösen sértett, gyanakvó, komolyt játszó, érzelmes, önfeléd, álmodozó, szenvedő. Milyen nagyszerű az ingadozása a II. felvonásban (3. szín), először jelentkező érzései nyomában, és milyen a rímpróbálgatásban, s mindvégig, ahogy élt, ahogy játszott, elhíhető. Csak a templomjelenet kívánt volna több fegyelmet, s kisebb hév mellett talán az artikulációs zavarok is szűnének. *Soós* játékmódjának remek partnere *Andaházy Margit*. Nála a szellemesség életre kap, vág minden szava. Ebben a szerepében nagyon otthon van és mennyit javult még a bemutató után. Eltűnt az utolsó két felvonás kidolgozatlansága, nemegyszer bántó nyersesége. Ha benne az elementáris erő, a játékosság rokonszenves, a másik szereposztásban *Gyurkovics Zsuzsa* szellemessége nemesebb, mélyebb átélése példás. De példás a beszédkultúrája is. Gondossága néhol már iskolás pátosszal vegyült, ami valószínűleg a kevés próbának az eredménye. Finomsága, de nem nőies kacérság nélküli nyugalma ellentéte volt *Soós* elevenségének. A kontraszt így is érdekes. *Halasy Marika* (*Margit*) az „*Andaházy*-iskola” életrevaló, kedves neveltje. *Csáki Magdával* együtt beillett a vérbő olasz miliőbe. *Örkényi Évának* (*Hero*) Shakespeare nehez feladatot adott: a jelenlévő némaságot. Szelíd, naiv – szerelme, *Claudio* rajongásához illő. *Mensáros László* szerepe a gyengén motivált Shakespeare-alakítások közül való, de kulturált művészetével elhíhetővé tette, mert elfogult felindulásában, álmodozásában, könnyelműségében is emberi maradt. *Angyal Sándornak* egyik legjobb alakítását láthattuk (*Don Pedro*) Egyszerű, méltóság-

gos. Uralkodó, aki környezetének léhaságában is szívesen osztozik. *Major Pál* a magányos, sértett ember gyűlölködésével valóban külön szín volt, meggyőzően ellenszenves. *Selmeczi Mihály* (Antonio) sokszor kölykösebb a kelleténél, bár Andaházyval, Soóssal, Márkussal, Novákkal együtt a közönség szívesen tapsolt neki is. Leonato ismét új változat *Bágyörgyi Károly* művészetében. Tökéletlen öreg fickó, akinek még a szenvedésében sem lehet hinni, s éppen ez az átlátszóság volt igen jó alakításában. *Solti Bertalan* Zablepény szerepében mintha idegenül mozgott volna a színpadon. *Novák István* Faszén alakításában sokszor a burleszkig elment. Zelenai, Hortobágy, Szedő, Thuróczy Gyula, Bán, Nagy Béla jó szerepléssel alkalmazkodott az egyenletes játékstílushoz. Siki Emil díszleteinél láttunk már sikerültebbeket. Blum Tamás zenéje, mint R. Bartha Sára koreográfiája megfelelő kiegészítést adott a hagyomány és a mai elemek találkozásával.

A darab egészében: nem a legjobb Shakespeare-bemutatók közül való, különösen a technikai nehézségek, s elhagyható részletek teszik kissé vontatottá, de a derűje, elevensége a közönség tetszését gyakran tapsokba oldotta.

(Megjelent: *Néplap*, 1955. május 1.)

HAMLET

Nem hiszünk szellemekben, koronás főkben; mérgezett kardok, párba-jok, halálfejes kalózok elvesztek a múltban –, s öt órán át mégis egyre feszültebben figyelünk, egyre érzékenyebben ügyelünk minden szóra, éjfél tájban, függöny gördültével nem rohanunk a kijáratnak, hanem visszatapsoljuk művészeinket a vasfüggöny elé, újra és újra, valamennyit, talán az elmúlt tíz év alatt még soha ilyen szívből. Minden néző tudja, hogy ki maradt győztesen a színen, hogy mennyi abszurdum várja, s mégis tapsol: sikerült, elhítem, az élet ez, valóságos jelleme, emberek. A Cigánybárók sületlenségeit hamar megbocsátja, mert csak a méltósággal, a ranggal szemben igényes, de azzal szemben aztán igen. És a méltóság, a feladat emel. Két nagy eredménye a Csokonai Színház új Hamlet-bemutatójának az, hogy e legnagyobb színészi feladat az eddig elért legmagasabb szintre emelte művészeit, s hogy sikerült olyan előadásformát találni, mely mai, reális, emberi, elhithető.

Olvassunk egyszer fennhangon Arany János minden idők példás fordításából, bárholnan. Ugye, milyen nehéz megőrizni a természetes hanghordozást, lejtést, beszédritmust, s ráadásul órákon át úgy, hogy színe legyen hangnak, csúcsa és völgye az indulatnak, hogy ne csak tartalmát, de még dallamát is őrizze a fülünk?! S most emlékezzünk vissza Mensáros Lászlóra. Csak arra az egyetlen szóra, mikor kérve, kérdeve, számonkérve, keserűen kiáltja: *Anyám, anyám, anyám*. Egy zátonyra futott élet minden gyötrődése belészorult. A leg-egyszerűbbre emlékeztettem, szándékosan kerülve nagy monológját, Ophelia megtagadását, anyjával folyt viadalát, s ahogy fölibe kerekedik a sarkába küldött két udvaroncnak. („A keservét! azt hiszitek, könnyebb én rajtam játszani, mint egy rossz sípon? ... rám tehetitek a nyeret, de nem birtok játszani rajtam...”) kerülve, hiszen az előadáshoz méltóan elemezni s idézni úgy sincs helyem.

Jellemnek, érzelmeknek, hanghordozásnak ezzel a széles skálájával, tiszta, világos, hibátlan magyar ejtéssel, az átélés mélységének és az okos játéknak ezzel a kölcsönösségével, mint Mensárosnál, csak igen kivételes esetben találkozzunk. Talán egyszer nem hihettünk neki: amikor a sírnál hirdette, hogy szereti Opheliát. A hangos felháborodás Hamletnek igazságtalanságra érzékeny lelkétől természetes, de a hang itt elnyomta a meggyőződést. Nem csupán nyelve, de mozdulatai, mimikái is azt mutatták, hogy Mensárosé a színpad. Bár még a főpróba után is esett változás a színeken, oly otthonosan mozgott, mint valóságos trónörökös, s oly határozottan, mint azt a rendezői felfogás, igen helyesen, megkívánta.

Mert egyáltalán nem a ködös, misztikus Dániát s réveteg hősét láttuk (nem egyetlen régebbi értelmezés szerint!), hanem azt a nagyon is tobzódó valóságban élőt, melynek nem a rosszul ábrázolt hamleti komorság, hanem Hamlet tisztasága, becsületessége, értelmi fölénye az ellentéte. Kellő világ a való el-
lenében.

Hamlet a leggazdagabban motivált Shakespeare-hős, s Mensáros László ezt a sokféleséget kitűnően előhívta. Mint művelt ifjú idegenül érezte magát a felszínes udvarban, mint utód bátran és derülten, keresztényi világgépével óvatosan, bosszújával határozottan. Ha anyját kérlette: tele gyermeki felelősséggel; ha színészekkel tárgyalt komoly bölcsességgel, másutt meg egy világfi rafinériáival. S amikor háromévi távollét után vidáman megjelenik, hogyan sodródik vissza Yorick koponyájával kezében a komorságba, hogyan készíti ezzel is elő a művészi alakítás hősét a lét és nemlét határán tetteire! Hadd ne soroljam! Ember volt végig Mensáros, aki ráfizet, mert egy hazug, kétszínű, üres, embertelen világtól a maga emberségét kéri számon.

A magáét. Illúziót vajon? Lehetetlent? Nem. Csupán azt, hogy látszat és lényeg egy legyen, hogy visszanyerje értelmét a hűség, a család, erkölcs, barátság, becsület. Hogy ne az abszurd legyen a valóság. És nincs egyetlen ember, aki megértené. „Ő volt az ember” – mondja Hamlet az apjáról, s ezt az embert keresi anyjában – hiába. A férfi szemében minden asszonyok asszonya az anya. S mi maradt belőle? Egy hitvány gyilkos ágyasa – fia szemében. Semmi, könynyű asszony, akit elkapráztat a fény, s aki nem akar egyéb lenni, mint nő, szépsége utolsó lobbanásával, aki szereti Hamletet, mert a fiú is az ő fényét növeli. *Simor Erzsé* ilyen volt királynénak. Mint egy macska simult *Claudius*hoz, s akár egy bűnbánó rossz kölyök kérdezi fiát: „Hát mit tegyek?” S milyen meggyőzően veszi védelmébe *Poloniusszal* szemben, s mily nagyszerű *Simor* játékában, hogy ezt az anyagi tisztább ént csak pillanatra villantja fel haraggal, szemmel, mosollyal, s szerető szívét akkor érezzük átmelegedve, mikor felhajtja a serleget, de akkor is az ő fia szerencséjét köszöntve. Máskor valóban csak ágyas és királyné, semmi több. Hogy kissé túlfeszített a dikciója, s mozdulatai nyugtalanok? Abban a légkörben érthető. Nő, akinek csak érzelmei vannak, ezeket ápolja, védelmezi, s akinek a férfi csupán bálványa, csodálat tárgya, akinek a kezében nem is akar más lenni, mint eszköz.

Ez a tragikum *Opheliának* is. Ahol a tragédia vihara dül, ott bűnöst és ártatlant egyenlőképp elsodor – mondotta bukásáról *Alexander Bernát*. Szó sincs róla. Shakespeare nagyon is megindokolja, hogy miért kell *Opheliának* is vesznie. Hamlet rendet szeretne maga körül, visszaállítani a feje tetejére állt világot, mert a züllöttséget, még ha szokássá is lett, „megtörni tisztessé, mint megtartani”. Hamlet nem börtönt akar, nem hatalmat, hanem tisztességet, őszinteséget, méltóságot az emberi rangra, értelmes életet. Ha ebben a világban egy olyan apa mellett, mint az övé volt, *Gertrúd királyné* azzá válhatott, ahol a biztosíték *Opheliáért* ő mellette? *Ophelia* még most olyan, amilyennek Hamlet őrizte anyja képét, de ugyanakkor szereti apját, ezt a hitvány lakájt, bátyját, *Laertest*, ezt a gyenge, ingadozó karaktert. Szeret, de képtelen a tudat olyan fokára emelkedni, hogy akár Hamlet gondjaiba is beláthasson. Szűk, korlátolt világ az övé, s a közönség kitörő tapsa nyilván nem csupán *Örkényi Éva* és *Mensáros* hibátlan játékának szólt, amikor Hamlet kolostorba küldi *Opheliát*, hanem Shakespeare igazának is. „Okos ember ugyanis tudja bizony,

miféle csudát szoktatok csinálni belőle” – mondja Hamlet, mert Ophelia is csak a „csudát” látja benne, a férfit, s értelmetlen szolgálkúséggal rendeli alá magát a férfi akaratának, legyen az apja, bátyja, szerelme. Báb. Hamletnek pedig emberre van szüksége maga mellé. És Örkenyi Éva valóban mindvégig bábnak maradt, gyenge, törekeny léleknek. Pedig mennyire megindító a tébolyában, és a magára maradás eszmélkedésében – amikor Hamlet az ölébe hajtja fejét! Ha mégsem támadt nyomában teljes illúziónk, ennek részben elégtelen mozgása és a kissé groteszk haj volt az oka, s nyilván az is, hogy a mi női eszményünk a biedermeierestől távol került.

Annál otthonosabban járt-kelt Helsingörben Claudius, *Márkus László*. A drámai színésznek készült, s operett-komikussá kényszerült művész most, az Éjjeli menedékhely bárója után ismét sokoldalú alkotó képességének megfelelő szerepet kapott. Egyszer éreztem csak, hogy visszazökken: amikor Laertes-sel alkuszik Hamlet megöletésén. De ezt nem vitatom. Lehet felfogni úgy is, hogy a királyi szerepéből kikökönt zsarnok izeg-mozog úgy, mint egy kamasz. S az is lehet, hogy a kissé éneklő zsargonnal – a rövid-hosszú szótagú jambikus vers csak segíti Márkust gyengéiben – a cinizmust, a gúnyt jelezte, hogy lássák: amint a király kilép szerepéből s nyíltan kis cinkossá válik, hogy el kell veszítse addigi fenségét s közönséges legyen, akár jelleme. Mert a zsarnokság benne is gyvaságot takar. A lopott kéz és lopott hatalom féltését.

Az a Márkus, aki a darab elején oly elhihetően volt kegyes, ajándékozó, derült, öntelt és önfeledt, ahogy szorul a hurok körülötte, ugyanolyan elhihetően lesz egyre nyugtalanabb, s a legnehezebb helyzetekben: az „egérfogó” jelenet alatt és Mária szobra előtt, alakításának csúcspontjaihoz ér. Micsoda igazi rettegése ez a gyenge, hiú jellemnek, micsoda iszonyatos összetörése még az utolsó kibúvó kihasználásával is az önző tolvajszellemnek! Újra csak a szövegre hívom fel a figyelmet. Tessék pontosan követni: mennyi ellentét, szín, változat a tartalomban! Nagyszerű feladat, nagyszerű megoldás!

S a szép feladat mennyire megtisztította hibáitól Horatio szerepében *Angyal Sándort*. Egyszerűségében, egyenességében játékaival is méltó arra, hogy Hamlet rábízta titkait még akkor is, ha kissé értetlenül nézi barátja aggodalmait.

Hamletben kétségtelenül van valami melankólia, de ezt a megromlott világ feletti bánata okozza. Számára börtön Dánia, a szellem, a humanitás, a tisztesség börtöne. S a börtön őreit, az udvaroncokat Hamlet végtelenül lenézi, a rutinosabbját utálja. Mint éppen Poloniust. Ismét kényes szerep, rossz kézben alkalom a komédiára. *Bányörgyi Károly* azonban nem zökönt ki a realitásból. Nem csupán tökéletes maszkja okozta, hogy alig ismertük fel. Biztos mozgása, a fecsegőt jól parodizáló hadarása, szép ejtése a hencegő, hiú, megalkuvó középszer ravasz s tapasztalt bajnokát takarta, egy látszólag szerény meglett férfi, valójában lapuló szolgát, Hamlet szavával: patkányt. Hosszú szolgálata megedzette, tisztában van helyzetével, s éppen az a tudatos szervilizmusa teszi még gyűlöletesebbé. Semmi pátosz, szavalás nem rontja, eredeti, valóságos, életes; *Bányörgyi* alakításai között is talán a legkidolgozottabb, legteljesebb.

Sajnos Guldensternről (*Major Pál*) és Rosencrantzról (*Horváth Ádám*) ugyanezt nem mondhatjuk. Sok erőszakot kellett tenni magukon, hogy ne vígjátéki figurákká változzanak, s bizonyos, hogy a próbákhoz képest sokat javultak is. De le kell szokni a szavalásról, máskor meg több súlyt, erőt adni a szónak! S a félelemhez nem kell ugrabugrás, szemforgató grimasz. Hát Laertes,

Ophelia bátyja? *Rácz Mihálynak* is nehéz feladat jutott. Ami végtelenség szerepének jellemében van, azt az összjáték rovására *Rácz* túlságosan kiélezi. Hangosabb, patetikusabb, elrajzoltabb, mint azt a játék stílusa megengedi. Nem Laertes ismerjük meg, hanem *Rácz Mihályt*. Pedig mi Laertesre vagyunk jelen esetben kíváncsiak, az udvaronc apa udvaronc fiára, akit csak fiatal hevesége lendít ki a formaságból, de nem esze és lelkiismerete, s aki végtelenül léha, és mert üres, tartalmatlan, jellemtelen: megvesztegethető. A nagyszájúságot, fennhéjázást nem pótolja a hang, s fájdalmat az eksztatikus roham. S míg a rendezés oly életszerűen szabta ki mindenki helyét, mintha ezt a helyet Laertes nem lelte volna meg.

Solti Bertalan a színészkirályt Shakespeare felfogása szerint alakította s nemcsak nagy nyugalmú szavalata, de a Gonzago-történet *Hegedüs Ágnes* játékával együtt is emlékezetes. Amennyire jó véleménye van Shakespeare-nak kora felvilágosult szellemű papjairól (*Rómeó és Júlia Lőrinc* barátja), annyira elítélő a gyakoribbról, a Hamletbeliekről. *Berényi Gáborban* megvolt a rideg elutasítás, de hiányzott a kenetteljesség. Így a kettővel színesebb lett volna. Hortobágyi Artur és Novák István a sírások szerepében, a hamleti bonyolult világ kontrasztjában egyszerűek, naivak, bohóckodás nélkül valók voltak, jók tehát. (Csak az a díszlet, csak azt tudnám feledni!) Nagy Béla, Tyll Attila is mindent megtettek, hogy szerényen s jól illeszkedjenek be az együttesbe. *Artnér Árpád* remek mozgását, bár követné kiejtése tisztasága is. *Rudas László* hajós alakítása így jó, nem kell nagyon előtérbe kerülnie. *Thuróczy Gyulának* az apa szellemében sok nehézséggel kellett megküzdenie: levetni a fölösleges misztikumot s emellett technikailag is: megállni a sötétben és szédítő magasan. Játékában, mimikában, hangban a legsoványabb lehetőség s mégis kísértetnek maradni? Egyenletes hanghordozás, egy kis biccenés a kardra, ennyi *Thuróczy Gyula* eszköze, és ez elég. *Thuróczy Györgynek* még kevesebb. Mint *Fortinbras*, aki a megváltást hozza, csak végszóra érkezik, de jobban éreztetnie kell, hogy övé a jövő.

Ennek az együttesnek igazi képességei az Éjjeli menedékhely kivételével sokáig pihentek, s most frissen, a nagy lehetőségek felfedezésével, a visszahódítás lendületével minden konvenciót levetve törtek be újra. Kevés darab ér meg olyan sikert és emelkedik olyan művészi fokra, mint a *Hamlet*. S ez nem utolsósorban a rendezés, *Téry Árpád* érdeme. Shakespeare-t nemcsak játszani, de rendezni is nagy feladat. Érdeme: elsősorban a koncepció. *Téry* a darab egészéből közelítette meg a részleteket, ezért volt egységes stílusában is, ezért alkalmazkodott még a kimagaslóan jól dolgozó statisztéria is az egészhez, ezért nem vezett el szó, gesztus a semmibe. (Csak egy apróság. *Ophélie* panaszkodik apjának *Hamletről*: „Megfogá csuklón felül kezem” – mondja – s valamivel később, hogy a mozdulat ne esetlegesnek tessenek, *Hamlet* a szemünk láttán fogja meg ugyanúgy, hogy a szemünk is emlékezessen a hallottakra.) Reális, igaz, életszerű volt a rendezés. Sallang, pátosz, fölösleges jövés-menés elmaradt, de helyet kapott a gondolat s *Arany* gazdag nyelvi szépsége, melyben a felindultság szüli a legszebb képeket. De *Téry* még Shakespeare-nak is segít. A darab közismert kisebb ellentmondásai között, egyik pl. az, hogy *Laertes* és *Hamlet* eredetileg kardot cserélnek. Miért? Kérdezi a gyanútlan néző, ha egyáltalán eszébe jut kérdezgetni. Ez a véletlen játsszon közre annál a Shakespeare-nél, aki minduntalan küzdött a középkori darabok véletlenei ellen? –

kérdezheti a rendező, s jó ötlettel kiütteti Hamlettel a kardot Laertes kezéből, úgy véteti fel.

Érdemben feltétlenül a hű maszkok, *Zakar István* ízlésben, s történelmileg és technikailag egyformán remekei járnak mindjárt a rendezés nyomában. Tökéletes illúziót keltenek. S ezt az illúziót csak növeli *Kurtág György* modern harmóniájú, egyben történelmi hangulatot teremtő kísérő zenéje, mely különösen a lakoma jelzésében és az „egérfogó” pasztorális kíséretében sikerült.

A kitűnő *Siki Emil* díszletei ez esetben nem birkóztak meg a technikai nehézségekkel. A „börtön” képzetét részben felkeltették ugyan, de mindvégig „díszletek” maradtak csupán, s ha a forgószínpad siettetni tudta a gyakori színváltozást, nem tudta pótolni a valót. De pótolta helyette az előadás, a Csokonai Színház elmúlt tíz esztendejének feltétlenül egyik, talán mégis legnagyobb eredménye, Mensáros László, Márkus László, Bángyörgyi Károly, Angyal Sándor, Simor Erzs, Örkényi Éva minden eddig felülmúló alakítása, s Téry Árpád Shakespeare felfogását a legteljesebben és legmaibban példázó rendezése. Ha közönségünk megtanul végre a monológok alatt is csendesen, fegyelmezetten figyelni, s köhentéseit, fészkelődéseit a szünetre tartogatja, akkor nem csupán kitörő tapssal, de igaz megbecsüléssel fogja ezt az országos mértékkel mérten is kitűnő előadást köszönteni.

(Megjelent: *Néplap*, 1956. márc. 25.)

Molière: A NŐK ISKOLÁJA

Elégedetten jöttünk el a Csokonai Színház Molière-bemutatójáról. A nők iskolája nem vesztett frissességéből, sikere a maga korában – éppen kétszázkilencven esztendeje – sem volt nagyobb, pedig már szerzője életében is csaknem százszor került színre. A nézők oldalukat fogták neveltükben – jegyezte fel róla a krónika, s ez valószínű is.

A komikumnak fokozatai vannak. A gyermekek számára már mulatságosak a véletlen találkozások (Horace „véletlenül” éppen barátja szíve választottját hódítja el) s nem sokkal több emberismeret kell hozzá, hogy félszeg alakok nehézkességén, ügyetlenségén mulassunk (Alain). A jellemek komikuma bonyolultabb s egy első látszatra nevetséges jellem a legmélyebb tragikum csírát is magában hordhatja: Arnolphe nemcsak zsarnok s fölényes, ha előnyben van, s csúszó-mászó, ha ráijesztenek, de ravasz, okos, számító is egyben s nemcsak segítségre kész barát, de önző, értelmes és kéjsóvár is. Végső soron mégis mi teszi nevetségessé, miért „leleplező” Molière satírája s miért nemcsak egyszerű bohózat? Mert a gyökeréig romlott Párizsban, a „napkirály” fővárosában akkor, amikor a polgárság szigorúan őrzött erénye a józan becsületesség, éppen ez a polgárság nemcsak nemesi előneveket vesz fel, hanem átveszi a romlott nemesség szokásait is; s miután átkéjelegte fiatal éveit, vénségére középkori eszközökhöz folyamodik, hogy saját tapasztalatain okulva legalább a maga számára biztosíthasson tisztességes asszonyt, „szarv nélküli” házaseletet. A leleplezés nagyszerűsége a darab végső kicsengése: minden romlottság, gazság, önzés felett győzelmet arat a tiszta érzés, a becsületes szándék.

Molière-t és elsősorban ezt az egyik legjobb, legmélyebb darabját, A nők iskoláját előadni nem könnyű, hiszen három feladatnak kell eleget tenni: a társadalom, jellemek ellenmondásait ugyanúgy meg kell formálni, mint ahogy nem lehet elkerülni a helyzetekből adódó komikumot. A legnehezebb talán mégis, hogy a néző kacagás közben se kételkedhessék az alakok hitelében, ne váljon kétségessé egyetlen szóban, gesztusban sem, hogy amit a színész tesz és mond, az a megszemélyesített alakoknak halálosan komoly problémája. Ne csupán élcélődést lásson két kiélt férfi dialógusában a nőkről, hanem életfelfogást, létkérdést. Mert, ha nem így van, akkor érthetetlenül hallgatja Arnolphe dühkitöréseit, elkeseredését széptevése kudarcra nyomában, akkor hiába verik el merő véletlenségéből Arnolphe cselédei urukat, akkor a satírárt leglényegesebb elemétől fosztjuk meg, hiszen Cervantes, Swift, Molière is úgy ad élt satírájának, hogy minden hőst komolyan veszi.

Színházunk nagy fejlődése mutatkozik abban, hogy ezt a feladatát jól ol-

dotta meg. *Téry Árpád* és *Vámos László* kidobott minden giccses hordalékot: embereket mozgatott, hiteles alakításokat és nem bábokat. Ha a következő előadásokban nem ugrál fel se Ágnes, se Arnolphe a kerítés kövére, azzal még inkább nyerni fog a rendezés. A cselédek ritmikus bohóckodását az ablakjeleknél, Arnolphe térden-bukdácsolását is lehet még emberibbé realizálni. Bángyörgyi Károly Arnolphe-ja a Görgey-szerep után alakítókészségének gazdag változataira mutat. Kéjsóvár volt, arrogáns, aljasul meghunyászkodó és tragikusan sértett, fölényes és higgadt, mikor úgy kívánta sokoldalú szerepe. Vigyáznia kell, hogy mindvégig olyan elhithető maradjon, mint mikor Ágnest a házasesetre oktatja s vigyáznia az érthetőségre is, különösen a darab elején. Az úrhatnám majmolással, aljas játékkal, az önzéssel szemben Ágnes (*Örkényi Éva*) csupa őszinte odaadás, romlatlan becsületesség. Örkényi meleg egyszerűségével, ha kellett: tiszta érzéseierért kitörő határozott igazságtudatával megérdemelte a közönség nagy tetszését. Dikciója tiszta, világos. Mímikája, gesztusai fegyelmezettek, csak egy kicsit oldja még fel Arnolphe „szigorú” nevelésének formális vonásait: a merevséget. Művészetére jellemző, hogy szemének, arcának, egész testének játéka mindvégig összhangban maradt: minden ízével tudott örülni, szenvedni, lázadni és rajongani.

Angyal Sándor Horace szerepében kiegyensúlyozott, jól felépített játékot adott, bár még a részletek árnyalataival is kell annyit törődnie, mint amennyi gondot a helyes kiejtésre fordít. Alain szerepében az egyébként kitűnő *Köröstyés István* túlzásba esett. A cselédjeleneteket Molière a *commedia dell'arte*-ok, a rögtönzött vígjátékok nyomán írta, nem éppen magasrendű komikai eszközök felhasználásával. Ez önmagában naiv neveltető játékot kívánna. De Arnolphe maga is mondja, hogy „együgyű” cselédek fogadott Ágnes mellé (franciául: simple = egyszerű, együgyű) – s az együgyű nem azonos a hülyével. Aki a féltékenységet olyan bölcsen elemzi, mint Alain, az nem bárgyú, hanem csak egyszerű, természetes, mint ahogy Georgette szerepében *Lászlóffy Kata* helyesen értelmezte, anélkül azonban, hogy Molière humorának kellő súlyt adott volna. *Mensáros László* (*Chrysalde*) különösen akkor elhithető, mikor barátját, Arnolphe-ot gúnyosan, álnokul, de rutinos simasággal ugratja a második felvonásban. *Sárady Zoltán* (*Enrique*), *Thuróczy Gyula* (*Oronte*) szolid, higgadt alakításukkal jól beillettek a rendezés egységébe. *Vámos László* díszlete technikailag ötletes, de nem elég művészi s talán megfelelőbb lett volna a kamarajellegűbb, zártabb megoldás.

(Megjelent: *Néplap*, 1953. márc. 1.)

Beaumarchais: FIGARO HÁZASSÁGA

Beaumarchais egy évszázaddal él Molière után, s tíz évvel éli túl a Bastille bevételét. Nem szólam, ha a nagy francia polgári forradalmat előkészítő írók között emlegetik. Ő már nem általában beszél a nemesek és a nemességhez dörgölöző polgárok gyengéiről, fösvényeségről, úrhatnamságról, rangkórságról, őt nem versfaragó udvaroncok keserítik el s nem a falura menekülésben keres megoldást, mint Molière Mizantrópja, hanem nyíltan kimondatja hősé-vel, a lelencyerek Figaróval, hogy a feudalizmus tekintélyeit porba döntő Voltaire „örökké élni fog”, hogy ennek a semmitlen Figarónak több észre volt szüksége ahhoz, hogy emberré vergődjön, mint amivel az országot kormányozzák, hogy abban az úri társadalomban egyedül a közepszerűség, a csúszás-mászás visz felfelé, hogy az asszonynak csak látszólagos tisztelet jut, valóságban azonban rabszolgaságban tartják, hogy a kormányzat hibás, ha vétkes hanyagsággal eltűri, hogy egy leány ne juthasson semmiféle tisztességes megélhetéshez, de pálcát tör felette, ha nyomorában és tapasztalatlanságában képtelen megküzdeni a csábító ellenséggel.

Nem csak így szemelgetve, feldarabolva, rejtegetve, de a maga egészében is forradalmi tett volt ennek az órásségédnek, ennek az észak-amerikai felkelők számára fegyvert csempésző üzletembernek, ennek a Voltaire műveinek kiadása miatt milliós adósságba keveredő, a maga igazát a bíróság előtt körömszakadtáig védő, a reakció éveiben haláláig üldözött írónak a vígjátéka: a Figaro házassága. Mondják, ő hozta divatba a dráma szót s ma mégis két vígjátéka miatt soroljuk a legnagyobbak közé. A Figaro házassága sikerének titka azonban nem a neveltségességében van. A komédia régi értelme szerint olyan történet, ami bajjal kezdődik, de jól végződik. Nos, ilyen értelemben vígjáték a Figaro is. Nem arra szolgál, hogy mulattasson, hanem hogy minden bűjósdiájával, kergetősdijével, ablakon való kiugrásával, minden bonyodalomával és jókedvével diadalra juttassa egyetlen hőst: a népet, az inast, szobalányt, házvezetőnőt, kertészt, hogy rokonszenvensé tegye a gyermeki, ideálban élő tiszta szerelmet, hogy ne csak a neveltségességgel, de leplezetlen, reális megjelenítéssel szembesítse a nép ellenségeit, ha akár olyan haladónak is igyekeznek mutatkozni, mint Almoviva gróf vagy éppen olyan megvesztegethetők, mint a bíróság.

Mi volt tehát a Csokonai Színház feladata, amikor a Figarót felújította? A nép igazságáért vívott harcot úgy ábrázolni, hogy az a mulatságos helyzetekben, ünnepélyes környezetben sohasem váljék valószínűtlenné. A színház ennek a követelménynek egészében meg is felelt. Igen alapos próbák után olyan,

részleteiben is kidolgozott összjátékot érlelt meg, hogy nehéz kísérletével a legszebb eredmények között kell számon tartanunk: a színpad élt, színész és közönség első képtől kezdve kapcsolatot talált. Figaro (az eredeti szereposztás helyett: *Pásztor János* a Nemzeti Színház művésze) valóban lendületet ad a darabnak, ő vezeti mindnyájukat, pillanatig sem érződik, hogy bármi, bárki is fölébe kerekednék, hacsak a keserűség nem – helyesen – a gróf romlottsága látán. Egyszerű, nyílt játékát, mely soha nem kelti a kétkulacsosságnak még a látszatát sem, meg kell egészen tisztítani a régi Nemzetinek itt-ott széles gesztusokba, nagy lélegzetű mondatokba vesző pátozától. Kedvese, *Zsuzsi*: (*Andaházy Margit*) már szüntelen tevékenységével, elevenségével is rokonszenves, jó kedve belülről árad, ez adja ízét. A gróf nem annyira vonzó, szép, mint amennyire erkölcstelen, önző, finomkodó. Inkább az első éjszakát magának kívánó arisztokrata (azon már ő is túl van, hogy követelő legyen), semmint ellenállhatatlan férfi, bár ez utóbbit a darab természete jobban megkívánná. Nem eléggé ember, inkább csak báb s ezért féltékenysége és udvarlása is túlságosan légiés, nem elhithető. A grófné (*Simor Erzsi*) jól bánik a volt polgárlány (A sevillai borbélyban, Beaumarchais másik darabjában: *Rozina*) öntudatával, nőiességével, de amennyire finom, mértéktartó egy-egy jelenete elején, úgy lesz úrrá tiszta, okos s nem kis részben számító magatartásán a szerepből kevésbé következő hisztérikus szeszély, affektáltság. *Örkényi Éva* Cherubin, az apród szerepében mindvégig következetes: rajongó, szégyenlős, naiv, ábrándos, féktelen s elkapatott. Érzelmessége és hetykesége hangján és gesztusai-ban egyformán uralkodott. Szinte hibátlan alakítás. *Hortobágyi Artur* Antoniójának öreges szókimondó bátorsága, a cseléd szerénységével, de a maga kis kertjében semmiféle tekintélyt nem ismerő határozottsággal igen jó harmóniára talált; paraszti dikciója tiszta, nem mesterkélta, *Marcelina* (*Fogarassy Mária*) különösen a férfiak hitványságát vádoló szavaiban megnyerő, másutt nyersebb, hangosabb, rusztikusabb a szükségesnél. Elevensége miatt fiával egykorúnak látszik, semmiesetre sem olyanak, aki túl van a negyvenen, *Bartolo* (*Bányörgyi Károly*), *Bazilio* (*Novák István*), az ítélszéki alelölülő (*Zelenai József*), az írnok (*Mensáros László*), az ajtónálló (*Nagy Sándor*), s *Pedrillo* (*Tyll Attila*) inkább a groteszkre helyezték a hangsúlyt, s bár helyesen emelték ki a komikus elemeket, mégis csökkentették a valószínűséget s ilyenformán azt a feszültséget, ami Figaro és Zsuzsi harcát környezetükkel szemben moti-válja.

Végül hadd mondjuk meg: ha oly sok nagyszerű megoldást tanult a darab igen gondos, kitűnő felkészültségű rendezője, *Lendvai Ferenc* és a szereplőgárda is Sztanyiszlavszkijtől, miért nem fogadják meg tanításait minden esetben? Beaumarchais olyan tökéletesen megformálta jellemeit, helyezeteit, hogy nem kell pótszerekhez folyamodni. Fölösleges a sok rugdosás, a sok felborulás, kézrezgetés, fölösleges Zsuzsi életrealitáságát szemforgató kacérkodással megtoldani, fölösleges a kertésznek belezuhannia a fotelba, fölösleges a sértett grófnénak a második felvonásban Zsuzsi és a gróf közti beszélgetésre fintorokkal és kézlegyintéssel reagálni (hiszen akkor saját gondja foglalja le), meg kell tanítani a tömeget is egyénítve játszani, ne mozogjanak mechanikusan (bár a lakodalmi jelenet elvonulása elég szemléletesen megfogott), nem kell Figaro szerelméhez nagy sodrú szavalás (a IV. felvonás elején) de: tudja az a lány, hogy miért fog vasalót a kezébe s ne lássék még a karzaton sem, hogy az a va-

saló valójában pléhből van, s nehéz mit kezdeni vele, ne akarjon a testőr kis szerepből hanggal csinálni nagyot, ne döfje Bartolo hasba a bírót, még ha egyébre nem is tudja használni a botját, gitár helyett ne bendzsót pengessünk a XVIII. században, ne cirkuszi felfordulást csináljon az ünneplő tömeg, hanem naiv, közvetlen sürgés-forgást. Apró hibák ezek, könnyen javíthatók – talán a hosszú szünetekkel együtt. Még egy kevés húzást sem sínylett volna meg a darab, a második felvonásban.

(Megjelent: Néplap, 1952. nov. 15.)

HLESZTAKOV

Mensáros László A revizorban

Gogol nem volt megelégedve A revizor szereplőinek játékával. „Elvesztették a tónust” – mondotta. És akkor ő maga olvasta fel úgy, hogy elképzelte, a tónusok csodálatos bőségével. A revizor egyik legnehezebb próbaköve a színpadnak, éppen a tónusok, az árnyalatok gazdagsága miatt. Komikuma nem egyrétű, hanem a társadalmi, jellem- és helyzetkomikum legmélyéről fakad. Mulatságos már önmagában is egy nagyúri ábrándokkal s adóssággal terhes, egy a legújabb pétervári divatban tetszelgő s mocskos padlásszobába szorult világfi helyzete, mulatságos önmagában az is, ha valaki „kicsikét hazudik is, kicsikét pimasz is, kicsikét gyávácska is” s szívesen adja a maga rangjánál magasabb rangú urat – mint ahogy Gogol jellemzi hősét, Hlesztakovot, a revizort.

„Így még nem nevettem, mint ma” – mondotta Miklós cár A revizor bemutatója után. „Eredetileg más hatást akartam elérni” – felelt rá Gogol. Mensáros László nem Miklós cár igényeinek játszott, hanem Gogolénak. Könnyed, fellengős, felelőtlen volt, sohasem több, mint egy saját hazugságába beleszédült percemberke és sohasem kevesebb, mint egy nyíltszívű s meg nem vesztegethető ábrándkergető. Mensáros belép a vendégfogadó kopott szobájába. Szolgája, Oszip ugrik s elkapja sétapálcáját, köpenyét. A fiatalúr így vesz az előkelőségből iskolát, mint ahogy percekkel előtte Oszip (Köröstyös István) ábrándozott a városról, ahol az emberek megbecsülik, ahol az ember legalább látszatra szebben, emberségesebben élhet. Volt Mensárosban, Köröstyösben és Selmezyben is valami mélységesen komoly és így helyes ez. Egytől egyig korrump, brutális szolgálai rendszerüknek, de egyben szánandóvá aljasultak is, akikről nyilvánvaló, hogy nem eleve gonoszok, hanem társadalmi helyzetük züllesztette őket nyomorék jellemekké.

Ki így, ki úgy próbál fennmaradni, Hlesztakov–Mensáros nagyon is tudja, hogy hazudik, de azt is tudja, hogy addig veszik emberszámba, amíg pénze van, vagy félnek tőle –, hazudik tehát, „bele sem pirul” s előbb a hazugság mámora, azután szinte a tébolya ragadja magával: „Harmincötezer futár vágat” – kiáltja nagyszerű révületében s a polgármesterék bárgyúan bámulnak a semmibe. És amikor az ittas fiatalurat aludni küldik, mintha egyszerre visszajózanodna örült képzelgéseiből: „Lepihenni hülyeség” – mondja előbb –, aztán ugyanilyen remek egykedvűséggel: „Lepihenni? Lepihenhetek.” Ahogy itt a hazugság elragadtatását fokozza, ahogy a bemutatkozásnál egyre jobban otthon érzi magát, ahogy állandó lázban ég s kicsit zavartan, gyáván, kicsit pimasz fölénnyel mozog – ez a kitűnő Mensárosban. És, ha még a mimikával, arcával, szemével is

kísérte volna gesztusait! És, ha a kölcsönkéréseknél, az udvarlásnál nem fordul vissza a bohózat primitíven neveltető eszközeihez, akkor végig Gogol eredeti szándékához maradt volna hű.

Talán feltűnt, hogy nem változik sokat felfedeztetése után. Így volt jó. Hlesztakov csak egy pillanatra adja önmagát, amíg kiéhezve az ételnek esik. De előtte még ott hullámszik benne sikereinek emléke, s a polgármester megjelenése után már csak bábja a környezetének, saját gyengeségének. Ezért tetszhetett úgy, mintha csak egyik lábával állna a földön, mintha nem volna igazi kontaktusa partnereivel. Nem is lehetett –, s hogy ezt az illúziót jól éltette bennünk, Mensáros dicséretére mondhatjuk. Nem lehetett azért sem, mert hazugságainak leplében élt, s nem lehetett, mert hazug környezetében mégiscsak ő volt az egyetlen, aki a hazugságra nem akart berendezkedni s a szélhámosságát csak múltó kalandnak tekintette.

(Megjelent: Néplap, 1953. dec. 6.)

IBSEN

Halála 50. évfordulóján, két színházi este visszhangjául

A korai polgárosodás a korszakváltás iszonyú konfliktusait dobta az irodalom elé, ám, próbálja ki rajta a tehetség képességeit. És megszületett a dráma abban az értelemben, ahogy ma a néző is megkívánja. A kapitalizmus érett esztendei kerülnek a konfliktusokba, a regény, a XIX. század nagy irodalmi diadala csak visszatekint, előre nem. Shakespeare, Molière a holnap hőseit teremtette meg Hamletben, Rómeóban, Dorinában és Alceste-ben, de a XIX. század csak leltároz, a hősokról tudni nem akar. S ha teremt is jövőt hírelő alakokat, bocsánatkérően és óvatosan a háttérben botorkáltatja őket, mintha maga sem bízna bennük. Mert nem hisz az igazságokban. Ibsen úgy látja, hogy minden hiába való: az ember magára maradt és ezen segíteni nem lehet, Shaw azt mondja, hogy minden relatív, nem lehet tudni, kinek van igaza, Pirandello pedig teremt egy külön világot a drámái számára, hogy bizonyíthassa: mennyire látszat minden. Miért van az, hogy ezt az egész drámai rekvizítumot, valójában még a polgári dráma nagyjait is távolabb érezzük magunktól, mint éppen Shakespeare-t és Molière-t, de távolabb Goldoninál, Lope de Vegánál s Beaumarchais-nál is? S nemcsak mi, de a nyugat-európai színpadok is, ahol ugyanúgy mint nálunk, legfeljebb a Cyrano, a Pygmalion s a Nóra adják a tartós műsort, tovább ők sem merészkednek.

A Nóra nem ellenünk bizonyít, kivétel. Kivétel, mert a benne felvetett nagy kérdés még a mának is gondja, mert a pozíciónak, a rangnak, a tekintélynek s a vele járó anyagi javaknak, és mindenekelőtt a látszat megőrzése bármily áron – ez bizony még a mai társadalmunkat is mételeyezi. És még mi is csak igyekszünk megoldani, de nem oldottuk meg véglegesen azt, hogy a nő teljes ember lehessen olyan értelemben, ahogy azt Nóra is szeretné s ne csak bábu, s otthona ne csak *babaotthon*, ahogy a darab címe is példázza. A Nóra tehát kivétel – a XIX. század drámája általában nem tudja nagy elődeit kiszorítani a színpadról, de egyre világosabb, hogy Shakespeare jövő-hordozó, jövőben bízó harcaiban inkább magukra ismerünk. Ünnepelhetjük-e hát mégis joggal Ibsent, a közelmúlt egyik legnagyobb alkotó zsenijét? Míg egyfelől azt állítjuk, hogy egy-két darabját kivéve, nem tudunk új közönséget hódítani vele, odaállhatunk-e a tisztelők sorába?

Meg kell mondjam: úgy hiszem, hogy az emlékezés inkább az írónak szól, mint a művek maradandóságának. Az írónak, aki mert gondolkodni, és mert tenni is. Annak az írónak, aki céltudatosan törekedett egy ésszerűbb társadalom megteremtésén, aki szándékosan is meg akarta teremteni a polgári drámát, Shaw-val együtt. Annak az embernek, aki hiába ismerte fel fiatalon tehet-

ségét, egy patika pultja előtt kellett ácsorognia, aki szegénysége miatt nem tanulhatott tovább, s aki forradalmi meggyőződése miatt még szüleivel is szembezállt. Azt az Ibsent sem feledhetjük, aki 1849-ben verset ír a letiport magyarsághoz, aki a szabadság kardjának nevez bennünket, aki az eljövendő nemzedékre apellál, mely majd megbosszulja a szabadsághősök véréét. Igenis: példa ő a munkásmozgalom körében éppen úgy, mint 1851-ben indított 48-as szellemű lapjával s példa azzal a szívós küzdelemmel is, mellyel valamennyi írásában az élet értelmét kereste, az igazabb, a teljesebb életet. A kor hibája, ha hősei magukra maradnak, mint ahogy magára maradt ő is, a kor hibája, hogy szimbólumokhoz kellett menekülnie, s az apró gondok között felőrldnie. És ne feledjük azt sem: milyen messze esik Ibsen korában Norvégia az európai fejlődéstől, mennyire megrekedt félig paraszti, félig kispolgári életformájában, és milyen elmaradt ráadásul irodalma is.

Ebben a világban érthetően központi kérdéssé válik: egyén és közösség, hivatás és család, álom és valóság, élet és igazság. Ebben a környezetben érthetően tolul minden darabja végére: nem érdemes. Mert hiába szakít korai darabjában Brand hivatása érdekében a családjával, végül minden áldozata ellenére elhagyják hívei, s hiába keresi Peer Gynt az embert kótyagos álmaiban, ha egyszer éppen az emberről feledkezik meg, arról az emberségről, ami Solvejg hűségében ölt testet. Micsoda ellentét s milyen hasonló következtetés! Brand feláldozza önmagát és övéit elveiért, Peer Gynt határtalan önzésével és fantaszta álmódosásával rontja meg kapcsolatát környezetével. Légy hű önmagadhoz – mondja a lelkiismeret törvénye, s ezt ő úgy értelmezi: légy elég magadnak. Kergeti, keresi az egyéniséget anélkül, hogy módja lenne kialakítani, megformálni, s harcban erőssé edzeni. Mire rádöbbenne, hogy nincs is igazában egyénisége, addigra késő: vádolják az el nem sírt könnyek s kidalolatlan énekek. Mit ér, ha cserben hagyjuk magunkat az életért, mit ér, ha cserben hagyjuk az életet önmagunkért? Általánosságok ezek, de a XIX. század súlyos kérdései. S ha Ibsent itt még az emberi magatartás általános vonásai érdeklik, A társadalom támaszai c. drámájában már nagyon is egyenesen támad, s nem a múlt, nem a mese leplében. Ugyanolyan tiltakozást vált ki Norvégia tőkésinél, mint a Nórában 1879-ben.

Nóra a csodától várta a megoldást, és a csoda nem következett be, amíg saját maga össze nem pakolt és ott nem hagyta az urát. Ibsen az önmagát megtisztító lelki forradalomban reménykedett, s ez elégtelen volt, hogy elsöpörje azt a társadalmat, melynek hibáit olyan tisztán látta. De Ibsen látott és ítelt, soha meg nem vesztegethető igazsággal és hittel. Ha szimbólumaiban már nehezen igazodunk el, ha problémáit már a tegnapiénak érezzük, az igazságba vetett rendíthetetlen meggyőződése mégis átsüt minden során s olyan megbecsülésre kötelez, mely megilleti napjaink minden forradalmi elődjét.

(Megjelent: Néplap, 1953. május 17.)

VERDI RIGOLETTÓJA

Nem Rigolónak, hanem Rigolettónak nevezte el Verdi a mantuai herceg púpos udvari bolondját: a bohóc mellé kicsinyítő képzőt tett, hogy kiszolgáltatott származású sorsát még jobban érzékeltesse. Nem véletlenül, mint ahogy nem véletlen művészi önkényből a mantuai herceg udvarába helyezte át a szövegkönyvül vett eredeti színdarabban leleplezett I. Ferenc léha környezetét. A színművet Victor Hugo írta s az arisztokrácia, a klérus, a királypártiak tiltatták be első előadása után. A forradalmi szellemű Victor Hugo neve Párizsban elég volt ahhoz, hogy az ő szövegére írt operát ne engedjék színre vinni, még ha olasz vendég is írta, de a bohócnak, Rigolettónak a romlott feudális udvarra kiáltott átká is elég ahhoz, hogy a darab bemutatója 1851. március 11-én, Velencében a szabadság melletti tüntetéssé váljék.

Verdi, az olasz művészet Garibaldija, nemcsak témáiban forradalmi, de bátor abban is, hogy kortársai erőtlenséget, színtelen színpadi muzsikájával szemben újra diadalra juttatja az érzésekkel telt dallamosságot. Rigolettó világsikerét elsősorban az olasz népdalról táplálkozó gazdag dallamkincsének köszönheti. Az olasz népdal és műzene annyira közel áll egymáshoz, hogy Verdi az utolsó felvonásnak már kész áriáját („Az asszony ingatag...”) csak utolsó percben adta át énekesének, nehogy valaki idő előtt hallja meg s előbb elterjedjen Velencében, mintsem bemutatták.

Verdi nem csupán zeneszerző, de díszletező, rendező és író is egyben. Az új zenedráma új környezetet is kíván: erőteljes zenekart, életszerű kórust, reális színpadot. Verdi ebbe a környezetbe valóságos alakokat állít, a jellemeknek megfelelő zenei motivációval s mély drámai összeütközéssel. Hőse, a megaláztatott Rigoletto nemcsak áldozata a XVI. századi feudális udvar romlottságának, de eszköze is. Sokoldalú alakítást kíván, hiszen egyrészt testileg, szellemileg kiszolgáltatott ember, de megfizetett cinkos is, másrészt megviselt apa, aki a lánya gyalázatáért meggyűlöli környezetét.

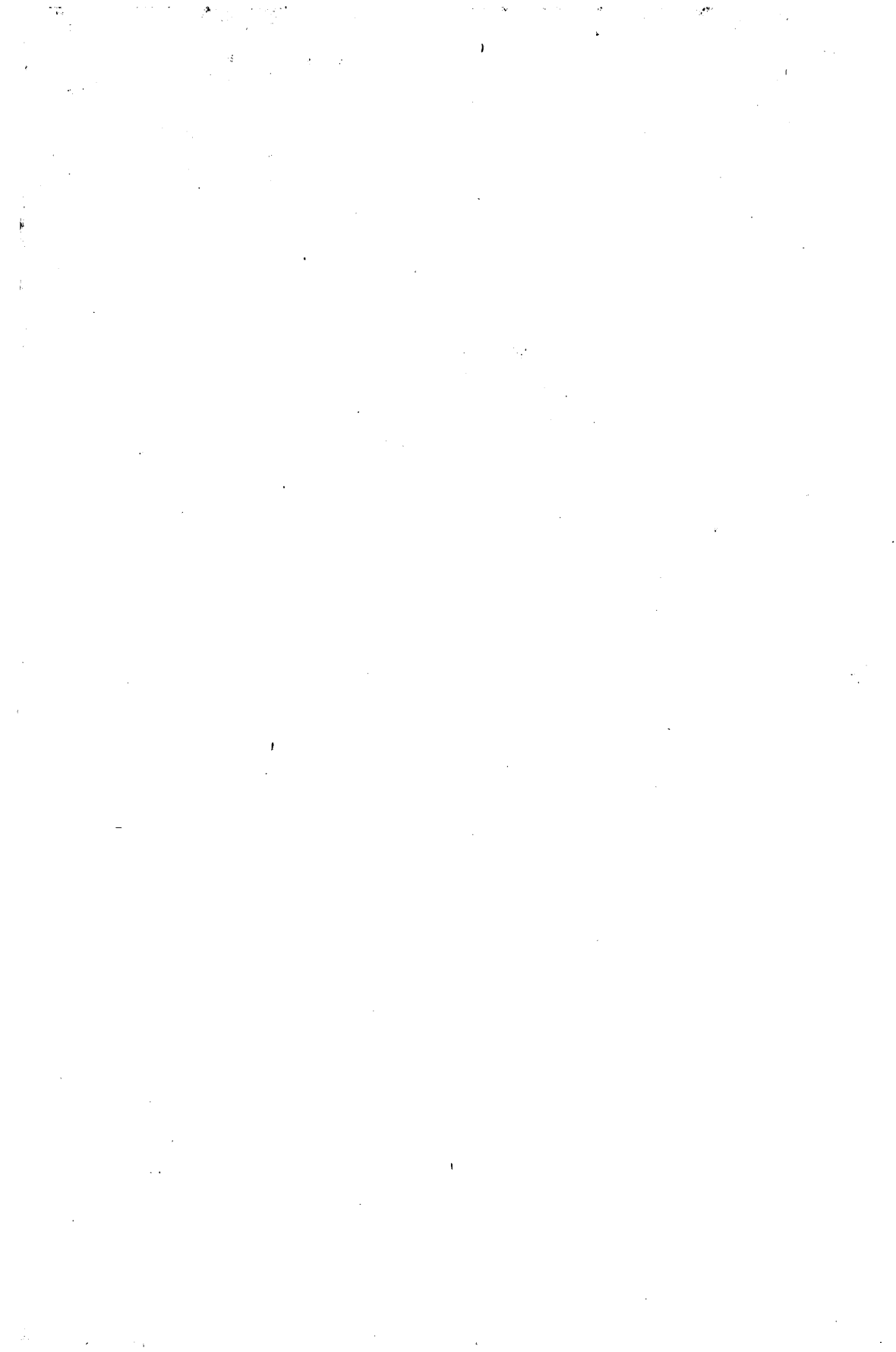
Radnai György hangjával és játékával kiemelkedve az együttesből, meggyőzően érzékeltette a tragikus sorsot ért apát: hízelgő, alázkodó volt a herceg mellett, és szenvedő, leánya elbukása után. A herceg (*Engel József*) fölényes, rutinos mozgása nem volt arányban erőtlenséggel és szenvedélytelen hangjával. Gildánál viszont (*Koltai Valéria*) éppen a játékot hiányoltuk, mintha önmagának énekelt volna; modorosság nélküli közvetlensége, szerénysége nyerte meg a közönség tetszését. Monterone, az igazságtalanul elítélt főúr szerepében *Komáromi László* meggyőző erejű alakítást nyújtott hangjával, magatartásával

egyaránt. Sparafucile, a bérgyilkos aljasságát *Domahidi László* hangjával is jól formálta.

A MÁV Filharmonikus Zenekar kitűnő játéka (a fúvósok biztos tudása) pótolta azt a szenvedélyt, izzó lendületet, ami egyébként az előadásból, különösen az első felvonás széteső rendezéséből hiányzott. Kiegyensúlyozott, szinte hiánytalan teljesítményt nyújtott a zenekar, annak ellenére, hogy a dirigens Fráter Gedeon inkább átengedte magát a zenei élménynek, semhogy irányította volna. A helyenként széthulló rendezés, színtelen kar, gyengébb szereposztás ellenére is jó előadást kaptunk. Helytelennek tartjuk azonban azt, hogy a műsorban jelzett Gencsy Sári, egyik legjobb szerepében (Gilda) csupán csalogatónak maradt. A figyelemre méltó kísérlet színházunk operai részlegének teljes kialakítását kívánja s igen nagy hiányt pótolhatna színházi-zenei életünkben.

(Megjelent: Néplap, 1952. május 7.)

V. FEJEZET
A VÁROS MÚZEUMAI

„A VÁROS GYÖNGYSZEME”

A debreceni Déri Múzeum, az ország első vidéki közgyűjteménye

„A múzeum belső berendezése igazán mintaszerű. Bronz vitrinjeivel, felszerelésével egyetlen fővárosi nagy múzeum sem veheti fel a versenyt, s e téren a Déri Múzeum Magyarország legjobban berendezett múzeuma” – olvassuk a kitűnő építész (egyébként a múzeum egyik tervezője), Györgyi Dénes tollából 1930-ban, nagyhírű folyóiratunkban, a *Tér és Formában*. Az alapító Déri Frigyes nevét azóta sokan „nemesítik” Déryre. Déri nevét nem az y, hanem gesztusa teszi nemessé. Bácskában született, Baján és Bécsben nevelkedett, Bécsben lakott. A múzeum nyitását ezelőtt ötvenegy évvel nem érthette meg – 1924-ben meghalt. A debreceni Déri Múzeum 1930. május 25-én nyílt meg. 1925-ben érkezett meg Déri gyűjteménye Bécsből, 1926-ban kezdték építeni a múzeumot Györgyi Dénes és Münnich Aladár terve szerint, s elkészült két év alatt. 1929 nyarán indultak meg a berendezési munkák. 1977 szeptemberében újraépítették a múzeum belső terét. Ismét leírhatjuk: „a Déri Múzeum Magyarország legjobban berendezett múzeuma.”

Természetesen ne hasonlítsuk akár az újjászületett Nemzeti Múzeumhoz, a várbeli Történeti Múzeumhoz, vagy éppen a Kovács Margitéhoz Szentendrén. Más-más rendeltetésük van. A debreceni múzeum a város gyöngyszeme. Déri nagyon szerette hazáját. Tudta, hogy a számára „legmagyarabb” városban van egyetem, de az 1902-ből való Hatvan utcai szerény kis városi múzeumot nem ismerte. Ezért választotta Debrecent. Egyiptomi, görög, római, kínai, japán, koreai, iráni, indiai, mongol, általános művelődéstörténeti – nemzetközi méretekben mérve is igen jelentős – értékeit már 1919-ben felajánlotta a városnak. Örömmel vette tudomásul, hogy a csendes, pormentes fűvészkeretet jelölték ki a múzeum helyéül, a híres Kollégium s a Nagytemplom szomszédságában. Ma már szinte beleépült az SZTK ormótlan kék színű új szárnya, új épületekkel népesült be előtte a Hatvan utca, mögötte terpeszkedik, megtörve a város egységét, a Megyei Művelődési Központ, de a Déri tér csendjét őrzi ez a rokokó kastélyokra emlékeztető, harmonikus, vonzó s behemót környezetében sem elvesző épület.

Barátságosan fogad a múzeum. Árnyas fák tövében Medgyessy-szobrok, négy nagynyugalmú fekvő alak: a Párizsban nagydíjat kapott Művészet, Tudomány, Régészet és Néprajz. Talán nincs is más szoborkompozíció, mely ily emberközelbe hozná a művészi alkotásokat. Játzó gyermekek ragyogóra koptatják a bronzok domborulatait, szinte velük élnek, mint ahogy együtt él ez a négy szobor elválaszthatatlan egységben a múzeummal. A múzeummal, melyet Déri Frigyes öccse, György, a Kárpát-medence népeinek népművészeti – főleg kerá-

miai – kincseivel egészített ki, s tette a Déri Múzeumot az ország első vidéki közgyűjteményévé. Ne várjuk, hogy amint belépünk, elénk tárul a teljes gyűjtemény, mely évente most már 5–6000 tárggyal gyarapodik. A tudós érdeklődők gondosan rendezett raktárakban találják kiegészítését annak, amivel az évenkénti százhusz-százhatvanezer látogató az 1977-ben megnyílt, újjáteremtett múzeumbelsőben a tárlóknál találkozik.

Számomra, számunkra, a „Déri” otthon volt, a barátságot és gondolkodást melengették falai, akár a Városi Levéltár vagy a Kollégium Könyvtára. Megszokhattam hát régi formájában, és mégsem volt idegen, amikor megifjodva újra láttam. Sőt csodálkozva és meghatottan jártam új tárlói, megnövekedett termei között. Kevés hasonló példát említhetnék, hogy miként lehet az egyébként is archaizáló tegnapi épületbe valóban korszerű belsőt teremteni, hogyan lehet jól kihasználni a teret, s hogyan lehet a néző és látó ember szolgálatába állítani a tárgyakat, ősi kultúrák világát, a varázslatos keleti művészeteket, fémművességet, fegyvereket, üvegeket, bútorokat, hely híján kevésbé talán a képeket, de első helyen külön teremben Munkácsy: Ecce Homo-ját.

Lehetetlenre vállalkoznánk, ha akár egyetlen, akár több kiemeléssel dicsernénk értékeit. Ismertem a raktárak zugait, számomra mégis legnagyobb meglepetést a debreceni fazekasság páratlan gazdagsága adta. Ki gondolná, hogy azon a földön, ahol olyan könnyű bor termelt, hogy még Csokonai korában is kötelező volt a Kollégiumban a rossz víz helyett naponta csaknem másfél litert inni, ahol a Vénkert vagy Libakert homokját toronymagásra csavarta a forgósél, ott még a tizennyolcadik század végén száz fazekas dolgozott, nyilván Tisza menti agyagból. És mennyi leleménnyel, a jellegzetes, hosszú, kiöntős korsóktól a másutt csak fából készült, de itt Debrecenben bordás cserép csigacsinálóg, a Jutka-korsótól a remekbe készült úrasztali boroskantáig.

Legyen az régészeti, néprajzi, történeti, művészettörténeti emlék, meg kell említenünk a rendezésük korszerűségét. Egy időben túl „levegősen” mutatták be múzeumaink a csekély, de jellemző anyagot, máskor zsúfoltan. A Déri Múzeum munkatársai most a jó középutat választották: hangsúlyos helyre telve a figyelmet vonzó példákat, nem alárendelve, de kíséretül a szükségeseket. A rendezés áttekinthető, olyan lélektani elgondolással, hogy a látogató pontosan visszaemlékezzék a látottakra. Eleget tesz városának a múzeum, amikor a híres debreceni ötvösségre, könyvkötészetre vagy éppen szűrhimzésre irányítja figyelmünket, eleget tesz „megyei múzeum”-i hivatásának, amikor túllép a város határain, s eleget tesz az egyetemes kultúrának, amikor az etruszk bronz-tükörtől a keleti csontfaragásokig széttekint a világ nagy kultúrái között.

(Megjelent: Hajdú-Bihari Napló, 1981. aug. 12.)

SÉTA A DEBRECENI IRODALMI MÚZEUMBAN

Debrecenben Borsos József neves városépítész (ő tervezte többek között az első hazai krematóriumot) vénkerti házában ez év januárjától látható a Debrecen és a magyar irodalom című állandó kiállítás. Csaknem öt évszázad irodalmát e szűk helyen bemutatni: a kiállító eszközök tervezőjének és a rendezőnek a mesteri munkája.

Debrecen múltja méltó erre a bemutatásra. Huszár Gál nyomdája 1561-től hazánk legrégebb folyamatosan dolgozó üzeme, s a magyar nyelvű nyomtatványai irodalmi nyelvünk letéteményesei, megerősödésének vívmányai. A jobbágy gyermekeket felnevelő Kollégium a felvilágosodás fellegrája, élén Csokonaival: Kölcsey, Petőfi, Arany otthon volt Debrecenben. A „szabadságharc fővárosa” nem feledkezhetett meg Kossuthról, Jókairól sem. Az emeleti kiállítóteremben a századforduló és a huszadik század jeleivel találkozunk. A tudomány vára ekkor még a Kollégium. Itt tanul Ady Endre, idejár Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig-jának gyermekhőse, Nyilas Misi, Debrecenből indult Tóth Árpád, Szabó Lőrinc. Oláh Gábort lehúzza (éppen napjainkban világitott be ebbe a roppant küzdelembé Tóth Endre róla szóló könyve), Gulyás Pál felülkerekedik rajta, Juhász Géza szellemi patrónus és organizátor lesz már egyetemi katedrája előtt is. A kiállítás e harmadik csoportja bemutatja a Csokonai Kör hagyományörző és az Ady Társaság modern és sokoldalú kísérleteit.

Debrecen irodalmi múzeuma 1945-ig vezet el bennünket. Sokat emlegett világ ez, a Kollégium gyűjteménye is felsorakoztatja a múltját. Mégis igen sok meglepetést hoz számunkra, hogy a Csokonai- és Fazekas Mihály-émlékekre figyelmezhessünk. A magyar irodalmi múlt minduntalan előretörő vonulata ez, s a kiállítás három csoportja valóban a magyar művelődéstörténet hőskora. Még mindig van bennük felfedeznivaló. A múzeum kéziratára és relikviái lehetővé teszik a tudós kutatómunkát is.

Ne sajnáljunk még egy jó negyedórát, hogy a Margit utcában meglátogassuk a Holló László-émlékházat. A magyar festészet egyik nagyjának java alkotásaival, otthona berendezéseivel, személyes dokumentumaival találkozhatunk. Kiskunfélegyháza is híven őrzi képeit, de itt kitárulkozik előttünk a magyar tájjal, a magyar néppel eljegyzett alkotó szinte teljes életműve.

(Megjelent: Hajdú-Bihari Napló, 1981. aug. 5.)

TARTALOM

Bevezető (Tóth Endre)	3
Önéletrajz	11
I. A város igézetében	
Debrecen	15
A Kollégium hűvösében	17
II. Az irodalom és Debrecen	
Fazekas Mihály	23
Oláh Gábor regénye: Heten vagyunk	26
Szabó Pál önéletrajza: Nyugtalan élet	29
Veres Péter közelében	35
A kimaradtakért	40
Egy új költő: Gellért Sándor	42
Tóth Endre: Az elszálló ifjúsághoz című kötetéről	46
Balogh László verseskönyvéről (A kilencedik vízesés)	48
Mocsár Gábor: Szellem és századok	50
Fábián Zoltán: Hegedűszó	52
III. A művészetek és Debrecen	
Kodály Zoltán 70. születésnapján	57
Találkozásaink Medgyessy Ferencsel	61
Holló László Bartók-portréja	64
Születésnap ajándék (A 88 éves Holló Lászlónak)	66
Szállj el fecskemadár (Ujváry Zoltán és Holló László könyve) ..	68
Hrabéczy Ernő élete és művészete (1894–1953)	70
A debreceni rézmetsző diákokról Tóth Béla könyve kapcsán	76

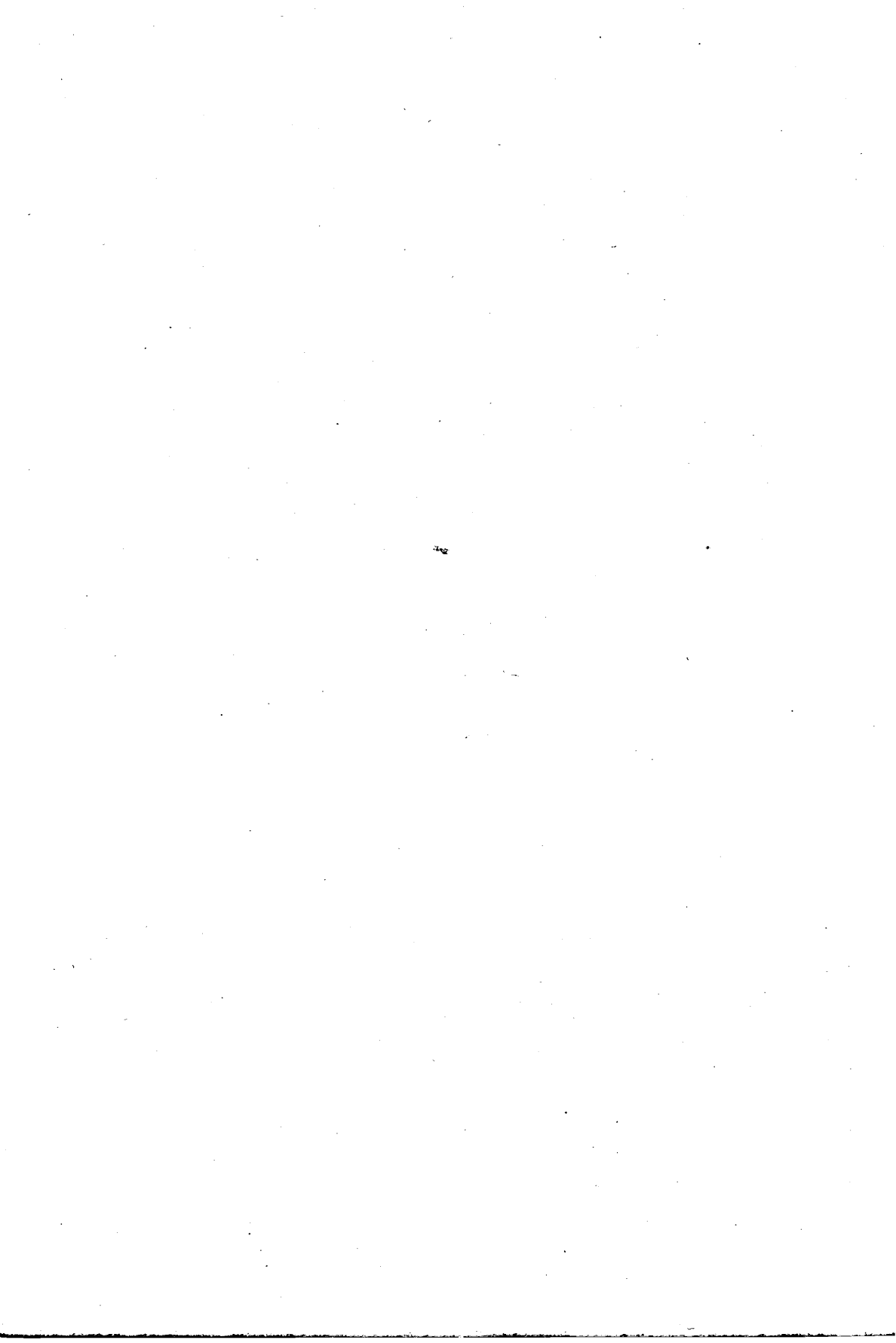
IV. Színházi élet a városban

Shakespeare (Egy ciklus bevezetője)	81
Othello a Csokonai Színházban	83
Rómeó és Júlia	86
Sok hűhó semmiért	90
Hamlet	93
Molière: A nők iskolája	98
Beaumarchais: Figaro házassága	100
Hlesztakov – Mensáros László A revizorban	103
Ibsen – Halála 50. évfordulóján – két színházi este visszhangjául	105
Verdi Rigolettója	107

V. A város múzeumai

„A város gyöngyszeme” – A debreceni Déri Múzeum, Magyarország első vidéki közgyűjteménye	111
Séta a debreceni Irodalmi Múzeumban	113

Felelős kiadó: dr. Gazda László megyei múzeumigazgató
Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 2022.66-19-2
Készült Debrecenben, az 1989. évben
Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató

40,-Ft